

Biljana Albahari

PISANJE **Stradanja**

Vodič kroz publikacije
o Holokaustu

Beograd, 2017.

Biljana Albahari

**PISANJE STRADANJA:
KNJIGA O KNJIGAMA**
Vodič kroz publikacije o Holokaustu

**Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet u Beogradu**

Beograd, 2017.

Naslov

Pisanje stradanja: knjiga o knjigama:
vodič kroz publikacije o Holokaustu

Autor

Biljana Albahari

Recenzenti

Predrag Krstić
Nada Banjanin Đuričić
Mark Lošonc

Lektura i korektura

Olgica Rajić

Dizajn naslovnice i DTP

Ornela Rezinović

Izdavači

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

Mesto i godina izdanja

Beograd, 2017.

Štampa

DONAT GRAF, Beograd

Tiraž

300

ISBN 978-86-80484-04-4

Sve ilustracije preuzete su sa zvaničnih internet stranica koje imaju karakter „javnog domena“.

Umesto uvoda

Značajan deo istorije je povest o stradanju; najvećim delom to je istorija pogibelji u neprebrojnim „malim“ i „velikim“ ratovima i pokoljima. U toj neveseloj ljudskoj procesiji neljudskosti, koja takoreći spontano periodično svetkuje svoj pir, posebno mesto ipak zauzima Holokaust. Jedino je u slučaju nacizma unapred bio definisan idejni koncept, a onda, tokom Drugog svetskog rata, i sprovedena politička odluka o potpunom istrebljenju jednog celokupnog – jevrejskog naroda.

A opet, Holokaust koji se dogodio predstavlja univerzalan, ljudski problem. Mnogo je knjiga o tome već napisano, kod nas takođe napisano i prevedeno, a čini se, nikad dovoljno. Drugačije i ne može biti kada govorimo o nastojanjima da se posvedoči, istraži, prouči, pronikne u jedan jedinstveni užas – koji je postao civilizacijski amblem i opomena.

Prilažemo stoga iscrpni katalog ili mapu tih nastojanja u okvirima jugoslovenskog i srpskog izdavaštva. Nadamo se da smo ih dovoljno pregledno klasifikovali i opremili opsežnim i uputnim referencama, ne samo kada je reč o bibliografskim zapisima, nego i o segmentu Holokausta koji svaka publikacija obrađuje, kao i pristupu tom nepočinu koji njen autor usvaja.

Ova knjiga o knjigama, o Holokaustu, takođe je vođena idejom da je umesno i neophodno kontekstualizovati njihov razlog, smisao, povod, cilj. Sve one postavljaju slična pitanja – ima li opravdanja, a onda i „razumnog“ objašnjenja za Holokaust; može li se tumačenjem krivotvoriti njegova „istina“ i nije li možda svako tumačenje ogrešenje o nju; šta posle njega, kako živeti sa njegovim tragičnim iskustvom. Ta pitanja, kao i odgovori koje nude ili ne nude, podrazumevaju izvesnu faktografiju, izvesno predznanje o činjenicama koje su možda već i same sobom dovoljno rečite.

Stoga, iako su u središtu interesovanja knjige, položili smo račun i o njihovom okruženju, kontekstu, o tome da su nastale zbog nečeg određenog i da su o nečemu određenom. Knjige izlistane u ovoj kolekciji istovremeno, međutim, i same svedoče o sudbini knjiga, o sudbini njihovih autora, kao i o nemogućnosti reakcije ljudske zajednice na neljudsko ideološko okruženje. Knjige stradaju, možda čak i prve, skupa sa onim što zastupaju. I knjige o(p)staju, i posle stradanja i uprkos njemu.

ŠTA JE HOLOKAUST?

Holokaust (grčki – olokauston; potpuno spaljen, od prefiksa olo i kauston, spaljen) ili Šoa (hebrejska reč – nevolja, uništavanje) je pojam koji označava sistematski državni progon i pokušaj sveukupnog fizičkog uništenja jevrejskog naroda tokom Drugog svetskog rata.

Reč Holokaust prvi je upotrebio crkveni sabor protestantskih crkava nekadašnje Zapadne Nemačke. Vremenom je ta reč, koja označava jedinstveni primer genocida, ušla u istorijsku upotrebu i danas je njeno osnovno značenje vezano za aktivnosti i radnje koje osvetljavaju intenzitet mržnje prema Jevrejima i za procese ideološke osude judaizma. Svoje korene ima u viševjekovnoj tradiciji mišljenja unutar hrišćanske civilizacije – poznatoj kao antisemitizam.¹

Nacisti su Holokaust nazivali konačnim rešenjem jevrejskog pitanja, a njegove glavne žrtve bili su evropski Jevreji. U rane primere Holokausta ubrajaju se pogrom tokom Kristalne noći i Eutanazijski program T-4, iz kojih će se kasnije razviti odredi smrti, koncentracioni logori i drugi masovni i centralno organizovani vidovi nastojanja da se usmrti svaki pripadnik skupina na koje su ciljali nacisti.

---

¹ Videti: Konferencija: 70 godina od Holokausta u Subotici (Subotica: Jevrejska opština, 12. april 2014), 112.

„BEFEHL IST BEFEHL“ – NAREDBE SU NAREDBE,
DAKLE, MORAJU SE POŠTOVATI

- “Jednom, kada zaista budem imao punu moć, moj primarni cilj biće istrebljenje Jevreja...dokle god Nemačka ne bude bila potpuno očišćena od njih. “

-Adolf Hitler, 1922

Jakov Talmon

Holokaust i obnova života

Nikada, od postanka sveta, nije se dogodio pogrom sličan ovome. Nije to bila eksplozija ludačkog religioznog fanatizma, niti talas masovnog ubijanja, kao ni divljanje razularene rulje, opijene pobedom ili vinom. Nije to bila psihoza revolucije ili građanskog rata – što bukne i stiša se kao oluja. Ništa od svega toga, već je „legitimna“ vlada predala ceo jedan narod ubicama koje je vlast podržavala i organizovala u profesionalnom lovu na ljude, likvidiranju pod jednim, samo jednim uslovom – da to bude ceo narod, da svi budu ubijeni – muškarci, žene, starci i deca, zdravi i bolesni, paralizovani – svako; i da ne bude nikakve šanse da iko od onih što su osuđeni izbegne svoju sudbinu.

Pošto su žrtve izložene gladovanju, mučenju, prezrenju i poniženjima da bi ih slomili, oduzeli im i poslednju trunku ljudskog dostojanstva i snagu da se odupru, pa čak i želju da žive, državne snage su ih sakupile sa sve četiri strane Hitlerove imperije i dovele na mesta gde će biti pogubljene, pojedinačno ili u grupama, nad grobovima koje su same iskopale ili u klanicama projektovanim specijalno za ljudska bića. Nije bilo sudija kojima bi se, već osuđeni, mogli obratiti i tražiti pravdu, niti vlade, od koje bi tražili zaštitu i kaznu za ubice, ni suseda, na čiju bi kapiju mogli zakucati i zamoliti za sklonište, ni Boga, da mu se za milost pomole.

Po svemu tome Holokaust se razlikuje od svih ostalih istorijski zabeleženih masakra, masovnih ubijanja i krvoprolića, kao što su: uništenje poraženih plemena u stara vremena u afričkim džunglama, mongolski pokolj pokorenih naroda, krstaški pohod istrebljenja Albižana u 13. veku, užasi Vartolomejske noći i verskih ratova u 16. i 17. veku, pogromi Hmeljnickog iz 1648., seljački ustanci i njihovo gušenje u krvi, pa i turski pokolji Grka i Jermena.

Holokaust se razlikuje od svih ranijih pokolja po promišljenom i preciznom planiranju, sistematskom i bespogovornom izvršavanju bez ikakvih emocija, sa strogom odlukom – likvidirati sve, bez izuzetka, bez ikakve šanse da se bilo ko izuzme kada na njega dođe red da bude ubijen – čak ni u slučaju ako se potčini i prihvati sve što se od njega bude zahtevalo, pridruži se pobedniku i prihvati njegovu veru ili bude prodat u roblje, kako bi spasao život.²

---

² Drago Njegovan, *Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja* (Novi Sad: Prometej, 2010), 13–14.

OVO JE BILA PREDIGRA SAMO, TAMO GDE SPALJUJU KNJIGE NA KRAJU ĆE SPALJIVATI I LJUDE

Hajnrih Hajne

Šestog aprila 1933. godine glavni štab za štampu i propagandu Nemačke studentske organizacije proglasio je nacionalnu „akciju protiv nenemačkog duha”, čiji je vrhunac bilo „čišćenje” književnosti vatrom. Studentska organizacija je pripremila dvanaest teza, koje su bile asocijacija na 95 teza Martina Lutera, kao i na spaljivanje „nenemačkih” knjiga tokom Festivala u Vartburgu na 300. godišnjicu objavljivanja Luterovih teza. Ove teze su pozivale na „čisti” nacionalni jezik i kulturu. U tezama se takođe napadao „jevrejski intelektualizam”, navodila potreba za „pročišćenjem” nemačkog jezika i književnosti, te zahtevalo da univerziteti budu centri nemačkog nacionalizma. Studenti su opisivali „akciju” kao afirmaciju tradicionalnih nemačkih vrednosti i odgovor na svetsku jevrejsku „klevetničku kampanju” protiv Nemačke.

Već 6. maja članovi studentske organizacije provalili su u nekoliko biblioteka, kao i u zgradu Instituta za seksologiju, koji je vodio Magnus Hiršfeld. Sve knjige iz biblioteke Instituta zaplenjene su, a četiri dana kasnije i uništene. Kampanja je dostigla vrhunac 10. maja 1933., kada su studenti spalili više od 25.000 tomova „nenemačkih” knjiga.

Nemačke dnevne novine su, naime, 10. maja 1933. godine objavile dugački spisak „dekadentnih književnika”, autora čije knjige nisu bile u skladu sa „nemačkim duhom”. Uz liste pisaca – demokrata, socijalista, Jevreja, stajala su obaveštenja o mestima gde će biti moguće da se „nova Nemačka” oslobodi tog nepoželjnog balasta. Uveče, istog dana, na glavnim trgovima više od 40 nemačkih gradova, napravljene su velike lomače na kojima su spaljene desetine hiljada knjiga i najavljeno „novo razdoblje u istoriji nemačke kulture”.

Te noći, u većini univerzitetskih gradova studenti nacionalisti su, noseći baklje, marširali protiv „nenemačkog duha”, pozivajući visoke nacističke zvaničnike, profesore, rektore i studentske vođe, da se obrate učesnicima marša. **Na mestima na kojima su se okupili, studenti su bacali neželjene knjige u vatru, a sve je praćeno radosnim ceremonijama, muzikom i igrom.** U Berlinu se na trgu Opernplac okupilo oko 40.000 ljudi. Njima se obratio Jozef Gebels, koji je održao svoj čuveni govor „*Ne – moralnoj dekadenciji i iskvarenosti*”:

„Era ekstremnog jevrejskog intelektualizma je sada pri kraju. Prodor nemačke revolucije je ponovo očistio prepreke na nemačkom putu... Budući nemački čovek neće biti samo čovek knjige, već i čovek karaktera. U tom pravcu želimo da vas obrazujemo. Kao mladi ljudi, da već imate hrabrosti da se suočite sa nemilosrdnim bljeskom, da prevaziđete strah od smrti, i da povratite poštovanje za smrt – to je zadatak ove mlade generacije. Vi ispravno radite što u ovom ponoćnom satu predajete plamenu zli duh prošlosti. Ovo je jako, veliko i simbolično delo – delo koje treba da poruči svetu sledeće: ovde intelektualni temelj novembarske republike tone u zemlju, ali će se iz ovih ostataka trijumfalno uzdići feniks novog duha.”³

Procenjuje se da je od maja do avgusta 1933. godine spaljeno najmanje 35.000 knjiga širom Nemačke. Među njima su bila dela Bertolta Brehta, Zigmunda Frojda, Tomasa Mana, Karla Marksa, Štefana Cvajga, Franca Kafke i mnogih drugih pisaca, filozofa i naučnika.⁴

Cilj kampanje spaljivanja knjiga nacističke Nemačke bio je da se ceremonijalno spale sve knjige koje su bile u suprotnosti sa nacističkom ideologijom. Ritualnom „egzekucijom” demokratskih, pacifističkih, marksističkih, „jevrejskih” i, uopšte, ideja koje se protive jedinstvenom „nemačkom duhu”, nacisti su okončali preuzimanje netom osvojene vlasti.

Među knjigama koje su pred velikim brojem ljudi spaljene na trgu Opernplac u Berlinu 10. maja 1933. nalazila se i knjiga Hajnriha Hajnea *Almansor*, u kojoj je pesnik zapisao: „Tamo gde spaljuju knjige na kraju će spaljivati i ljude”.

³ Vikipedija https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%99%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5_%D0%BA%D1%9A%D0%B8%D0%B3%D0%B0(pristupljeno 9. februara 2017).

⁴ DPA, „Sećanje na spaljivanje knjiga”, E-novine, 10. maj 2008, <http://www.e-novine.com/index.php?news=13921> (pristupljeno 12. decembra 2016).

Opernplac, Berlin, Nemačka, 10 maj, 1933.⁵

⁵ Izvor za fotografije: Vikipedija, https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%99%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5_%D0%BA%D1%9A%D0%B8%D0%B3%D0%B0#/media/File:1933-may-10-berlin-book-burning.JPG.

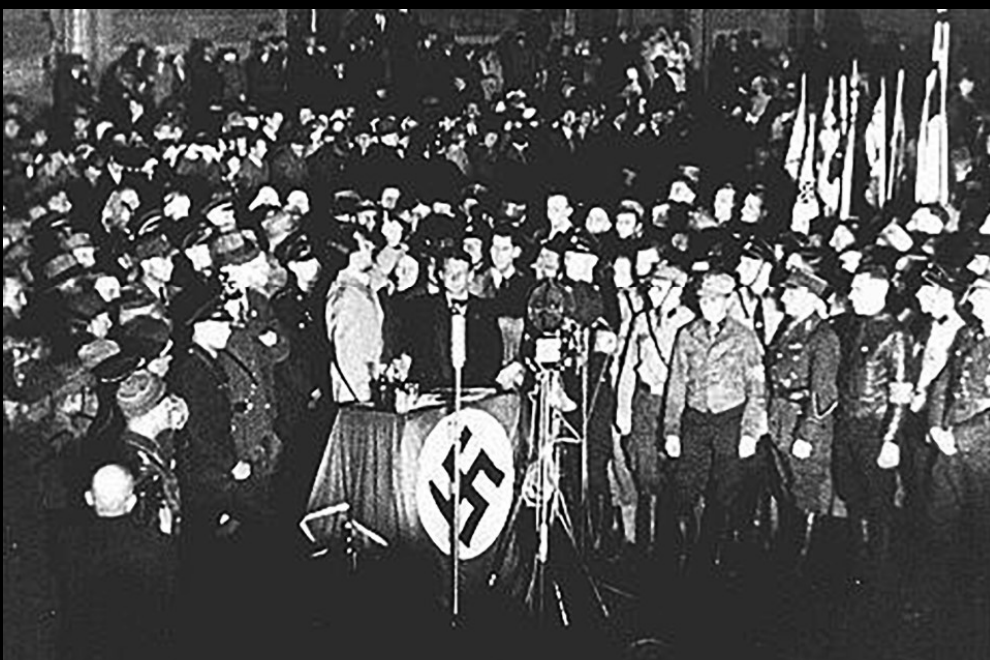
Studenti i pripadnici Jurišnog odreda (SA) nacionalsocijalističke partije istovaruju knjige koje su smatrali „nenemačkim“ tokom spaljivanja knjiga u Berlinu. Na transparentu piše: „Nemački studenti marširaju protiv nenemačkog duha“. Berlin, 10 maj, 1933.

Berlin, 10 maj 1933.

Jedan pripadnik Jurišnih odreda baca knjige na lomaču pri javnom spaljivanju „nenemačkih” knjiga na berlinskom trgu Opernplac, 10. maj 1933.

Ministar propagande Jozef Gebels (na podijumu), tokom spaljivanja knjiga na berlinskom Opernplacu, hvali studente i pripadnike Jurišnih odreda zbog nastojanja da se unište „nenemačke” knjige, 10. maja 1933.

Memorijalna ploča posvećena spaljivanju knjiga 1933. godine postavljena je 2001. godine na trgu Romerberg ispred Gradske skupštine u Frankfurtu

**NA OVOM MESTU SU
10. MAJA 1933. GODINE
NACIONALSOCIJALISTIČKI
STUDENTI
SPALILI
KNJIGE PISACA,
NAUČNIKA,
PUBLICISTA
I FILOZOFA**

KRISTALNA NOĆ KRISTALLNACHT REICHSKRISTALLNACHT POGROMNACHT

Početak Holokausta smatra se događaj u noći između 9. i 10. novembra 1938. godine, poznat kao Kristalna noć ili Noć slomljenog stakla, kada su u mnogim gradovima Nemačke i Austrije polupane jevrejske radnje i sinagoge.

Veliki pogrom jevrejskih građana širom Nemačke i Austrije u noći 9. novembra 1938. godine mnogi analitičari smatraju prvom naznakom onoga što danas nazivamo Holokaustom. Taj događaj je nazvan *Kristallnacht* (*Kristalna noć*) zbog velikog broja polomljenih izloga prodavnica čiji su vlasnici bili Jevreji.

Te noći oštećene su ili uništene gotovo sve sinagoge u Nemačkoj, ukupno 1.574, mnoga jevrejska groblja, više od 7.000 jevrejskih radnji i 29 velikih trgovina. Više od 30 hiljada Jevreja, pretežno mlađih, uhapšeno je i odvedeno u koncentracione logore – najvećim delom u Dahau, Buhensvald i Zaskenhauzen, u kojima se veoma brutalno ophodilo sa zatvorenici. Posle nekoliko meseci, većina je puštena – pod uslovom da napuste zemlju i odreknu se imovine. Neki Jevreji su pretučeni do smrti, dok su ostali bili primorani da to gledaju. Broj ubijenih nije tačno utvrđen, ali se procenjuje da je tokom ta dva dana nemira život izgubilo oko 200 Jevreja. Kada se tome doda i broj nastradalih u koncentracionim logorima, dolazi se do broja od oko 2.000 do 2.500 direktnih i indirektnih žrtava Kristalne noći. Prirodu zločina oslikava i činjenica da su čak i neki Nemci, koji nisu bili Jevreji, ubijeni samo zato što je neko smatrao da izgledaju kao Jevreji.

Progon i ekonomske sankcije prema nemačkim Jevrejima nisu se zaustavili na ovom zločinu. Jevreji su bili primorani da plate nacističkoj vladi i kolektivnu kaznu, takozvani *Judenvermögensabgabe* (*Judenfermegensabgabe*), porez na imovinu Jevreja, u iznosu od 1 milijarde maraka (što je ekvivalentno današnjim 5,5 milijardi američkih dolara), plus pokrivanje troškova za sanaciju učinjene štete. Ovo je predstavljalo formu kolektivnog kažnjavanja, koje je Ženevskim konvencijama kasnije zabranjeno.

Jedan od najviših nacističkih zvaničnika, Herman Gering, koji se i ranije zalagao za mere protiv Jevreja, omaškom je razotkrio pravu pozadinu i posledice događaja Kristalne noći i opisao teške uslove kojima su bili izloženi Jevreji. Kada je najavljiavao nasilnu naplatu kazne nakon Kristalne noći, izjavio je: „Nemačko jevrejstvo će kao kaznu za njihove gnusne zločine morati dati doprinos od jedne milijarde maraka. Svinja neće počinuti novo ubistvo. Uzgred, moram primetiti da ne bih voleo biti Jevrejin u Nemačkoj”.

Događaji u anektiranoj Austriji bili su takođe surovi. Od svih pogroma provedenih tokom Kristalne noći, jedino je pogrom u Beču predstavljao potpuni uspeh. Bez malo sve 94 bečke sinagoge i bogomolje bile su teško oštećene ili potpuno uništene. Jevreji su bili izloženi ponižavanju na sve moguće načine, uključujući i besmisleno ribanje trotoara, uz podsmevanje sugrađana, ponekad čak i prijatelja i komšija. U zvaničnom izveštaju o događaju u Austriji navodi se da je 191 sinagoga bila oštećena, od čega su 76 kompletno uništene, 100.000 Jevreja bilo je uhapšeno i 815 jevrejskih radnji i firmi uništeno.

Kristalna noć, iako je u to vreme malo ljudi tako procenjivalo, bila je prvi korak u sistematskom progonu i masovnim ubistvima Jevreja širom Evrope, i u onome što će kasnije postati poznato kao Holokaust.

KOLIKO JE POTREBNO DA ČOVEK, POD PLAŠTOM ODANOSTI POSLU I NACIJI, IZGUBI SVAKU LJUDSKOST?⁶

Došavši na vlast u Nemačkoj 1933., nacisti su odmah pristupili likvidiranju političkih protivnika. Na inicijativu predsednika pruske vlade i šefa pruske tajne policije, Hermana Geringa, formirani su koncentracioni logori – Dahau, Mathauzen, Buhensvald, Ravensbrik, Flossenburg. Formalno su to bili kazneno-radni logori, ali su u njima mučene i ubijane pristalice radničkih stranaka (Komunističke i Socijaldemokratske stranke Nemačke i Austrije) i Jevreji. Od 1936. vlast nad logorima preuzeo je Rajhfirer SS trupa Hajnrih Himler i SS odredi mrtvačkih glava (SS Totenkopfverbände).

Tokom Drugog svetskog rata obe strane držale su koncentracione logore, no sile Osovine, u skladu sa fašističkim teorijama rasno bezvrednih i nepoželjnih, koristile su koncentracione logore za masovno istrebljenje nepoželjnih etničkih skupina (Jevreja, Roma i Slovena). Od 1939. do 1945. broj logora se povećavao, a naročito „logora smrti”: njihova jedina funkcija bila je efikasna likvidacija zatvorenika. Najpoznatiji takvi logori nalazili su se na teritoriji okupirane Poljske (Osvjenčim (Aušvic), Treblinka, Majdan i dr.). Oni su se „zvanično” vodili kao *Sonderlager* (posebni logori), a nezvanično i bliže istini kao *Vernichtungslager* (logori uništenja). Procenjuje se da je ukupno logora, njihovih ispostava, geta i radnih logora, u Nemačkoj i okupiranim zemljama bilo oko 2.000.

Zatvorenici su u mnogim „radnim” logorima radili kao robovska radna snaga za ratnu industriju. Izgladneli i zlostavljani, masovno su umirali od bolesti i iznemoglosti. Na mnogima su vršeni i medicinski eksperimenti (vivisekcija, sterilizacija, kastracija, vakcinisanje zaraznim bakterijama, provera neispitanih lekova). Bolesni, nemoćni i nesposobni za rad, ukoliko nisu likvidirani tokom „transporta” u logor, ubijani su u njemu. Zarobljenici predviđeni za neposrednu likvidaciju, odmah po dolasku u logor ili što je pre bilo moguće, odvođeni su u gasne komore i krematorijume.

⁶ Čarobna knjiga <http://www.carobnknjiga.rs/izabrana-djela-ii-tom-gec-i-majer-kontrolni-punkt> (pristupljeno 19. januara 2017).

Po ugledu na Nemačku i Italiju, Kraljevina Jugoslavija počela je da otvara koncentracione logore za antifašiste i komuniste. Prvi takav logor otvoren je 1935. u Višegradu. Neke od njih su za vreme okupacije preuzeli Nemci, odnosno kvislinški režimi, saradnici okupatora: ustaše u Hrvatskoj i Nedićeva Specijalna policija u Srbiji. Posle kratkotrajnog *Aprilskog rata* u većem delu Srbije uspostavljena je nemačka vojnookupaciona uprava. To je bio deo Jugoslavije pod direktnom nemačkom vojnom kontrolom. U takvoj Srbiji granice su sužene na one od pre oslobodilačkih Balkanskih ratova 1912–1913. godine, a pridodati su joj severni deo Kosova sa rudnikom Trepča, i Banat kojim je faktički upravljala jaka nemačka nacionalna manjina (folksdojčeri).

Odmah po ulasku okupacionih trupa, počelo je pljačkanje, pre svega jevrejske, imovine i zlostavljanje Jevreja, u čemu su se naročito isticali folksdojčeri u Banatu i nedićevci u Beogradu i užoj Srbiji. Od 19. aprila 1941. godine otpočelo je registrovanje i obeležavanje Jevreja, uvedene su razne druge ponižavajuće i diskriminatorne mere, među njima i obaveza prinudnog rada. Verski objekti i kulturni spomenici skrnavljeni su i uništavani. Kao i na drugim nemačkim okupiranim područjima, za Jevreje u Srbiji bio je zadužen policijsko-bezbednosni aparat, odnosno odsek IV D (za Jevreje i masone) – Tajne državne policije (Gestapoa). To je bio glavni egzekutivni deo nemačke policije organizovane u okviru Operativne grupe Policije bezbednosti i Službe bezbednosti (*Einsatzgruppe der Supo und SD*), odnosno njoj podređene operativne komande policije. Deo egzekutivnih mera protiv Jevreja i njihove imovine poveren je srpskoj Specijalnoj policiji, glavnom regresivnom organu kvislinške policije. Te mere sprovodio je sedmi odsek (za Jevreje i Cigane) Specijalne policije, „koji je bio pod neposrednim nadzorom nemačkog komesara za Jevreje”.

Od ukupno 17.800 Jevreja (od toga 1.200 izbeglica), koje je rat zatekao na nemačkom vojnookupacionom području Srbije, život je izgubilo oko 14.800, uključujući i sve izbeglice. To znači da je od 16.600 Jevreja poreklom sa nemačkog okupacionog područja u Srbiji, u Holokaustu stradalo njih 13.600, ili 81,92%.⁷

---

⁷ Videti tekst dr Milana Koljanina, „Konačno rešenje jevrejskog pitanja u Jugoslaviji (1941–1945)” u: Sonja Viličić i dr., *Portreti i sećanja Jevrejske zajednice u Srbiji pre Holokausta: priručnik za nastavnike i nastavnice*, (Beograd; Savez jevrejskih opština Srbije, 2015), 56.

POMENIMO I SEĆAJMO SE

STARO SAJMIŠTE – JUDENLAGER SEMLIN (1941–1944)

Nemački koncentracijski logor u Zemunu, pod upravom Gestapoa. Ovaj objekat bio je na teritoriji grada Zemuna, odnosno Nezavisne države Hrvatske. Od hrvatskih vlasti zatražena je dozvola da se tu organizuje nemački prolazni logor. Hrvatska strana se saglasila, pod uslovom da logor čuvaju Nemci, a ne Srbi. Oktobra 1941. predat je Nezavisnoj državi Hrvatskoj, a Nemci su zadržali svoju upravu.

Od 8. decembra 1941. godine u novoformirani Jevrejski logor Zemun (*Judenlager Semlin*) na Beogradskom sajmištu internirani su bezmalo svi preostali Jevreji iz Srbije (iz logora u Topovskim šupama, šabačkog i niškog logora, iz Kosovske Mitrovice, Novog Pazara i Raške), ukupno oko 6.400 osoba, većinom žena i dece.

JAJINCI (jul 1941–1944)

Streljanja u Jajincima počela su 15. jula 1941., kada je pogubljena prva grupa dovedenih Jevreja. Na ovo mesto doneseni su i leševi jevrejskih žena i dece iz logora Sajmište, pogušenih gasom prilikom transporta u zloglasnom kamionu „dušegupka”. Od tada, pa sve do početka uklanjanja nemačkih tragova zločina u okupiranom Beogradu, strelišta u Jajincima bilo je mesto streljanja najvećeg broja osuđenika u čitavoj okupiranoj Srbiji – blizu 80.000 osoba svih nacionalnosti, najviše srpske.

BANJICA (Prihvatni logor Dedinje, jul 1941 – novembar 1944)

Prve grupe streljanih: krajem jula 1941. godine ubijeno je 100 Jevreja i 22 komunista. Logor je bio pod upravom Nedićeve Specijalne policije i vrhovnim nadzorom nemačkog Gestapoa. Računa se da je od oko 100.000 zatvorenika u njemu ubijeno oko 80.000.

JABUKA (STRATIŠTE KOD PANČEVA, 1941-1944)

Na stratištu, na putu Pančevo – selo Jabuka, u vremenu od 1941. do 1944. godine, po naredbi šefa policije Pančeva, Mihaela Rajzera, ubijeno je preko 10.000 Srba, Jevreja i Roma. U noći između 14. i 15. avgusta 1941. godine, gotovo svi Jevreji iz Pančeva i okoline uhapšeni su i deportovani u beogradske koncentracione logore. Najveći broj stradalih je iz logora Topovske šupe na Autokomandi u Beogradu, gde je tokom jeseni 1941. godine bilo internirano oko 5.000 muškaraca, Jevreja iz Pančeva, Banata i Beograda, ali i preko 1.000 romskih muškaraca, koji su u grupama odvođeni na streljanje, uglavnom na stratište kod sela Jabuka, gde su prva streljanja počela između 27. i 30. oktobra 1941. godine, da bi 4. i 5. novembra, u samo dva dana, na ovom mestu bilo ubijeno oko 2.200 Jevreja, dovedenih iz beogradskih logora.

LEDINE (septembar 1941)

Jevrejsko stratište na Ledinama, na lokaciji zvanoj *Trostruki surduk*, jedno je od prvih mesta pogubljenja Jevreja u okupiranom Beogradu u Drugom svetskom ratu. Na ovom mestu Nemci su tokom septembra 1941. godine streljali i zakopali grupu od 240 Jevreja i manjeg broja Roma. Mesto zločina obeleženo je spomen-pločom koju je postavilo Udruženje boračkih organizacija Novog Beograda, 20. oktobra 1946. godine.

TOPOVSKE ŠUPE (Autokomanda, Beograd, 22. avgust 1941)

Muškarci iz grupe pančevačkih i banatskih Jevreja 22. avgusta 1941. godine internirani su u novoosnovani logor u Topovskim šupama na Autokomandi u Beogradu. U ovaj logor je tokom narednih nedelja doveden i veliki broj muškaraca, uhapšenih u Beogradu.

ŠABAC (kraj jula 1941)

Ovaj koncentracioni logor osnovala je nemačka vojska. Većina šabačkih Jevreja internirana je 20. jula 1941. godine u vojnim inženjerskim (pionirskim) barakama na obali Save u Šapcu, prvom jevrejskom logoru na nemačkom okupacionom području u Srbiji. Kroz njega je prošlo oko 30.000 stanovnika Mačve. Zatvorenici su uglavnom dovođeni kao taoci za streljanje radi odmazde.

ZASAVICA (Mačva)

Na ovom mestu bilo je predviđeno podizanje jednog koncentracionog logora, najpre za 50.000, a zatim za 500.000 ljudi. Njegova svrha bila bi gušenje ustanka masovnim

hapšenjem, raseljavanjem i interniranjem stanovništva sa ustaničkih područja. Zbog podvodnog terena i poplave u Zasavici, kao mesto novog logora izabrani su prostrani paviljoni Beogradskog sajma.

NOVOSADSKA RACIJA (južna Bačka, 21–23/30. januar 1942)

Racija u južnoj Bačkoj naziv je za pogrom koji su izvršili mađarski fašisti Mikloša Hortija nad Srbima i Jevrejima u Drugom svetskom ratu. Koristeći kao povod sukob sa malim partizanskim Šajkaškim odredom, početkom januara 1942., mađarska vojska i žandarmerija, uz pomoć pripadnika mađarske nacionalne manjine, izvršila je užasan genocidni zločin, poznat kao *Racija* (u mađarskim izvorima i literaturi za ovaj zločin koristi se eufemizam *Hladni dani*). Racija je sprovedena na Božić (21–23. januara 1942.) u Novom Sadu i naseljima Šajkaške: Čurugu, Gospođincima, Šajkašu, Đurđevu, Mošorinu, Titelu, Loku, Gardinovcima, Vilovu, Žablju, kao i u gradovima: Bečeju, Srbobranu i Temerinu. Za tri dana racije u Novom Sadu ubijeno je i u zaleđeni Dunav bačeno preko 1.300 (prema nekim izvorima i do 2.000) Novosađana. Do 30. januara 1942. godine, na ovom prostoru, zverski je ubijeno i pod led na Dunavu i Tisi bačeno 3.809 osoba, među kojima 1.068 Jevreja. Ukupan broj žrtava je oko 4.000.

SMEDEREVSKA PALANKA (1940. i 1942–1944)

U ovaj logor, osnovan 1940. godine, bez suđenja su zatvarani antifašisti i komunisti. U vreme nemačke okupacije bio je to „Zavod za prinudno vaspitanje omladine”. Čuvala ga je kolaboracionistička Srpska državna straža, pod kontrolom Specijalne policije i nemačkog Gestapoa. Zatvorenim omladincima (1.270 logoraša) profašistički kolaboracionisti držali su predavanja u nameri da ih „prevaspitaju”.

SREMSKA MITROVICA (od 1941)

Od ustaških vlasti u tom logoru stradalo je oko 10.000 zatvorenika.

CRVENI KRST U NIŠU (1941–1944) (Prihvatni logor Niš – *Anhaltelager Nisch*)

Zatvarani su Srbi, Jevreji, simpatizeri Narodnooslobodilačkog pokreta i zarobljeni partizani, uglavnom iz istočne Srbije. Od 20.000 zatvorenika, oko 10.000 streljano je na obližnjem brdu Bujanj. Logorom je upravljala Nedićeva Specijalna policija uz nadzor Gestapoa.

BORSKI RUDNICI (od 1942)

Bor je bio jedan od najvećih međunarodnih logora u delu sveta koji su fašisti porobili. U Boru, oko Brestovačke banje i pored puta oko Crnog vrha ka Žagubici, nalazili su se logori Minhen, Drezden, Vin, Vestfalen, Tirol, Linc, Hesen, Virtemberg i Insbruk. U Bor su zatvarani Francuzi, Holanđani, Poljaci, Česi, Grci.

Zbog velikih potreba za radnom snagom, Nemačka je od Mađarske tražila da u Borske rudnike uputi kontigent radnika za prisilni rad. Mađarske vlasti poslale su 6.500 Jevreja u radne logore koji su okruživali Borski rudnik. Među njima je bilo oko 500–600 Jevreja iz Bačke i Baranje.

BAČKA TOPOLA – SUBOTICA – BAJA – SEGEDIN (26. april 1944)

Mađarske vlasti otpočele su, 26. aprila 1944. godine, masovno i sistematsko hapšenje svih Jevreja, među kojima i onih sa okupiranih područja Jugoslavije. Oni su internirani u logore u Bačkoj Topoli i Subotici, kao i u logor za Jevreje u Segedinu. Odatle su zatočeni, njih oko 8.000, prebačeni u logor u Baji. U subotičkom getu bilo je prikupljeno 3.000–3.500 Jevreja, dok je deo bačkih Jevreja bio zatočen u logoru u Bačalmašu. Od 25. maja 1944. godine, zatočeni ovih logora i geta, izuzev grupe od 700 „radno sposobnih“, upućeni u jedan austrijski logor, deportovani su u logor smrti, Aušvic II Birkenau, gde su gotovo svi izgubili život. Od preko 16.000 Jevreja koji su živeli u delu Jugoslavije koji je okupirala Mađarska, život je izgubilo preko 14.800 ili 92,5%.

„Kada se uporede stradanja pojedinih evropskih jevrejskih zajednica, može se zaključiti da je jugoslovenska među onima koje su pretrpele najveće gubitke. Najvećim delom je uništena ova relativno mala jevrejska zajednica, koja je u značajnoj meri doprinosila napretku naroda s kojim je živela, negujući uporedno sopstveni identitet (...)“

Od oko 82.000 jugoslovenskih Jevreja, u Holokaustu je život izgubilo njih oko 67.000, odnosno 81,7%. Ako broju jugoslovenskih Jevreja dodamo broj od 4.000 jevrejskih izbeglica iz Srednje Evrope, to znači da je od 86.000 Jevreja koje je rat zatekao u Jugoslaviji, život izgubilo njih 71.000 ili 82,56%. Jugoslovenska jevrejska zajednica je među onima koje su pretrpele najveće gubitke među jevrejskim zajednicama u Evropi.”⁸

⁸ Videti tekst dr Milana Koljanina, „Konačno rešenje jevrejskog pitanja u Jugoslaviji (1941–1945)” u: Sonja Viličić i dr., Portreti i sećanja Jevrejske zajednice u Srbiji pre Holokausta: priručnik za nastavnike i nastavnice, (Beograd; Savez jevrejskih opština Srbije, 2015), 56.

Fašistički koncentracijski logori u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata

Godine 1940. na teritoriji današnje Srbije živelo je 33.800 Jevreja, a mnogi gradovi i varoši u Srbiji imali su snažne, dinamične i vrlo aktivne zajednice koje su vekovima davale značajan doprinos društvu na svim poljima: u politici, umetnosti, nauci, trgovini, itd.

U Srbiji je tokom Holokausta ubijeno 83% jevrejske populacije. Samo je 5.746 Jevreja sa teritorije današnje Srbije preživelo Drugi svetski rat.

Danas Jevrejska zajednica u Srbiji broji manje od 4.000 članova.

Sećanje na postojanje ove zajednice pre Holokausta mora se sačuvati od zaborava.

JUGOSLAVIJA

**U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI JE DO 1941. GODINE
ŽIVELO IZMEĐU 70.000 I 80.000 JEVREJA.
OD CELE JUGOSLOVENSKE JEVREJSKE ZAJEDNICE
BROJ PREŽIVELIH NAKON HOLOKAUSTA
IZNOSI OKO 15.000 LICA.
DANAS U ZEMLJAMA BIVŠE JUGOSLAVIJE
ŽIVI OKO 6.000 JEVREJA.**

Pred Drugi svetski rat u Jugoslaviji je bilo 117 jevrejskih opština. Prema statističkim podacima iz 1939. godine, u Jugoslaviji je registrovano oko 71.000 jugoslovenskih Jevreja i oko 3.000 do 5.000 Jevreja stranog državljanstva.

Okolo dve trećine Jevreja u predratnoj Jugoslaviji bili su Aškenazi koji su vodili poreklo iz istočne i srednje Evrope (Češke, Slovačke, Mađarske, Poljske, Austrije, Rusije...), a oko jedna trećina bili su Sefardi, poreklom iz Španije, Portugalije, Italije, Turske i balkanskih zemalja. Većina Sefarda živela je u Bosni, Makedoniji i Srbiji, dok su većina Aškenaza i skoro svi ortodoksni živeli u Hrvatskoj i Vojvodini.

Gotovo sva jevrejska populacija bila je koncentrisana u urbanim centrima, naročito u velikim gradovima. Iako su jevrejske zajednice postojale na 110 lokacija, najveći deo, odnosno 75% Jevreja, živelo je u 13 gradova, od toga 40% u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu.

Početakom 1941. godine u Jugoslaviji je bilo oko 75.000 Jevreja, od čega oko 4.000 izbeglica koje je rat tu zatekao.

Najveća tragedija u istoriji Jevreja u Jugoslaviji počela je 6. aprila 1941. Nacisti su u Jugoslaviju ušli s gotovim planom koji je jedna od sekcija Gestapoa pripremila pod šifrom „IVb-4“. Operacijom je rukovodio Adolf Ajhman. Konačni rezultat plana je zastrašujuć: **živote je izgubilo, zajedno sa gotovo dva miliona drugih građana Jugoslavije i zajedno sa 6 miliona drugih Jevreja u Evropi, oko 83% jugoslovenskih Jevreja, tj. oko 60.000 ljudi, uključujući i 3.000 izbeglica iz zemalja zapadne Evrope koji su se u Jugoslaviji zatekli.**

Po završetku rata i nakon oslobođenja Jugoslavije, u zemlju su se počeli vraćati preživeli Jevreji. Jedan deo se vratio iz narodnooslobodilačke vojske. Njoj se tokom rata priključilo oko 1.300 Jevreja, od kojih je poginulo čak 70%. Drugi deo se vratio iz zarobljeničkih logora i iz izbeglištva. **Ukupno ih je preživelo 15.000**, u Jugoslaviju se vratilo 13.500, a 1.500 je ostalo u zemljama u kojima su su sklonili za vreme rata. Po nastanku države Izrael iseljavaju se i Jevreji s područja Jugoslavije. Između 1948. i 1952. iz SFRJ se iselilo oko 8.000 ljudi.⁹

Danas u zemljama bivše Jugoslavije živi oko 6.000 Jevreja.

U POTRAZI ZA UTOČIŠTEM: JUGOSLOVENSKI JEVIJEJI U BEKSTVU OD HOLOKAUSTA 1941-1945.

Autor: RISTOVIĆ, Milan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Službeni list SRJ
Godina izdanja: 1998.
Štampa: Slovo, Kraljevo
Broj strana: 382, [46] listova s tablama

ISBN 86-355-0382-1

COBISS.SR-ID 134531079

JUGOSLOVENSKI JEVIJEJI U BEKSTVU OD HOLOKAUSTA: 1941-1945.

Autor: RISTOVIĆ, Milan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Čigoja štampa
Godina izdanja: 2016.
Štampa: Čigoja štampa, Beograd
Broj strana: 382, [50] listova s tablama
2. izdanje

ISBN 978-86-531-0248-7

COBISS.SR-ID 134531079

⁹ Više o Jevrejima Jugoslavije videti u: Jelena Zlatković Vinter, „Židovi na području jugoslavenskih zemalja”, u: Kratka istorija jevrejskog naroda, Simon Dubnov (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1988), 274-283.

Iz autorovog predgovora drugom izdanju

„(...) Dok je istoriografija posvećena stradalima u Holokaustu s razlogom izuzetno obimna, uključujući i onu nastalu u granicama jugoslovenske države i kasnije, u nezavisnim (bivšim jugoslovenskim) republikama, sa stalno rastućim novim brojem priloga, deo istorije ovog fenomena, koji se bavi onim, malobrojnim koji su uspeli da izbegnu strašnu sudbinu i prežive rat, gotovo da i ne postoji. skrivajući se u gradovima uz pomoć prijatelja, nalazeći utočište u zabačenim selima u unutrašnjosti, bežeći u drugi, lažni identitet i pokušavajući da se stope sa brojnom srpskom izbegličkom populacijom, uključujući i pokret otpora, prelazeći nove granice ka jugu i italijanskoj okupacionoj zoni, gde je život u internaciji ostavljao nadu da će biti moguće preživeti rat, stižući do još udaljenijih destinacija (Španija, Švajcarska, Portugalija, Kuba, Argentina, Turska, Višijevska Francuska, Severna i Južna Afrika) – jevrejske izbeglice iz Jugoslavije ispisivale su jednu istoriju, izuzetno složenu, traumatičnu i neizvesnu po svojim ishodima. Razdvojene porodice, poslednji preživeli članovi uništenih zajednica, deca bez roditelja, ostavili su za sobom tragove svojih izbegličkih bežanija i skrivanja, u policijskim i diplomatskim arhivama, prepisci sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu, Crvenim krstom, jevrejskim organizacijama, u molbama za pomoć, poništenim pasošima, pismima rođacima i prijateljima, poratnim svedočenjima (...)

Knjiga je pokušaj da se o Holokaustu i Drugom svetskom ratu govori iz jednog drugog ugla, uz praćenje pojedinačnih sudbina ili manjih izbegličkih skupina, uticaja i spleta okolnosti stvorenih ratnim događajima, promenama državne politike prema izbeglicama neutralnih i savezničkih zemalja, neuspešnim pregovorima o zajedničkom rešenju za pružanje pomoći izbeglicama, okretanju glave od njihove nevolje. Deo ove knjige posvećen je i požrtvovanosti i saosećanju onih sugrađana koji su i sami bili na meti ratnih odmazdi okupacionih i kolaboracionističkih snaga, odlučnih da obezbede skrovište, hranu i dokumenta, pomognu u bekstvu svojim progonjenim jevrejskim susedima i prijateljima. Njihovi postupci se mogu razumeti kao deo otpora i ljudski odgovor na neljudsku politiku i praksu, podsećanje na svetinju pružanja utočišta nevoljnim i progonjenim.

Svaka pojedinačna sudbina u knjizi, svojom jedinstvenošću i neponovljivošću, odupire se uopštavanjima: zajedno, unutar korica, autorova je nada, moći će da budu od pomoći da se razume sva složenost i težina preživljavanja onog malog dela jevrejske zajednice u jednom strašnom vremenu, bačenog u haotični vrtlog Drugog svetskog rata. Da pomogne da se – prateći mape njihovih ratnih puteva – shvate okolnosti i uticaj ratnih zbivanja i različitih ratnih, okupacionih ideoloških, nacionalističkih i drugih politika, koje su raskomadale jugoslovenski i balkanski prostor i njihov upliv na položaj Jevreja, njihovo stradanje, ali i mogućnost preživljavanja”.

Beograd, 3. septembra 2016. godine

**U SRBIJI JE TOKOM HOLOKAUSTA UBIJENO 83%
JEVREJSKE POPULACIJE.
GODINE 1940. NA TERITORIJI DANAŠNJE SRBIJE
ŽIVELO JE 33.800 JEVREJA.
SAMO JE 1.200 JEVREJA SA TERITORIJE DANAŠNJE
SRBIJE PREŽIVELO DRUGI SVETSKI RAT.
DANAS JEVREJSKA ZAJEDNICA U SRBIJI BROJI
MANJE OD 4.000 ČLANOVA.¹⁰**

BEOGRAD

PRIČA O KOMŠIJAMA KOJIH VIŠE NEMA

**Autor: MIHAILOVIĆ, Milica,
VESELINOVIĆ, Jovanka**

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Radio B92

Godina izdanja: 1997.

Štampa: Zuhra, Beograd

Broj strana: 80

COBISS.SR-ID 137102855

Ova izložba posvećena je Beogradu kakvog više nema, Beograđanima, kojih više nema. Jevrejima, stanovnicima Dorćola, kojih se stariji Beograđani još uvek sećaju.

Izložba je omaž Jevrejima koji su zajedno sa ostalim svojim sugrađanima delili nedaće i stradanja u ratovima, kao i blagostanje i radost u srećnijim vremenima.

¹⁰ Sonja Viličić i dr., Portreti i sećanja jevrejske zajednice u Srbiji pre Holokausta: priručnik za nastavnike i nastavnice, (Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, 2015), 9.

Kroz nekoliko zgrada koje su bile glavne institucije beogradskih Jevreja, pokazani su običaji, tradicija, svakodnevni život i rad i na kraju stradanje i nestanak. Ostale su samo zgrade koje su promenile namenu, jer onih koji su ih gradili i koji su u njima živeli i radovali se, više nema. Izložba je postavljena u zgradi humanitarnog društva *Oneg Šabat* u prostoru u kojem su se održavali brojni skupovi beogradskih Jevreja. Tu se veselilo na svadbama, tugovalo na pomenima, diskutovalo na političkim mitinzima. Tu su, tokom nemačke okupacije, proživeli svoje poslednje dane brojni stari Jevreji pred odvođenje u logor, na Sajmište. Jevreji poreklom iz Španije su u ovom delu grada imali svoju kompaktnu zajednicu koja je davala pečat celom kraju.

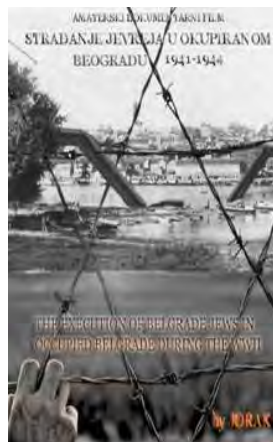
Tu su živeli oko 400 godina, a onda su brutalno uništeni, ugušeni, streljani u toku nekoliko meseci 1941–1942. godine. Uništena je sva njihova imovina. Zaboravljeno je da ulice, kuće, radnje i ustanove u kojima danas živimo i radimo, gledamo filmove, pravimo izložbe, nisu uvek ovako izgledale. Pokušavamo da na trenutak prizovemo jedan nestali svet, da oživimo sliku dorćolskih Jevreja.

STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941–1944: AMATERSKI DOKUMENTARNI FILM

Scenario: MENTOVIĆ, Mento
Dokumentaristika: PANTELIĆ, Zoran
Tehnička obrada: RAKOVIĆ, Jovan

Mesto izdanja: Beograd
 Izdavač: JORAK
 Godina izdanja: 2016.

Fotografija parobroda „Car Dušan na koricama, kojim je u jesen 1939. godine do Kladova stigao deo izbegličkog iseljeničkog transporta srednjoevropskih Jevreja, da bi svoj put, umesto u Palestini, okončali u Zasavici, oktobra 1941., pred pušćanim cevima nemačkih vojnika koji su poticali iz istih gradova i zemalja, izabrana je kao višeznačni simbol svih „bekstava od Holokausta”, uspešnih i neuspešnih. Brodovi pretovareni jevrejskim izbeglicama tonuli su, bili torpedovani, na početku rata, uoči i posle njegovog završetka.

Ali, drugi su, uprkos svemu, stizali na željeno odredište.

*Reč autora povodom drugog izdanja,
Beograd, 3. septembra 2016. godine¹¹*

¹¹ Milan Ristović, *Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od Holokausta: 1941–1945.* (Beograd: Čigoja štampa, 2016), 6.

U Šapcu je početkom 1941. živelo oko 1.037 Jevreja, što jugoslovenskih državljana, što izbeglica iz evropskih zemalja koje je pre toga okupirala Nemačka. Značajan deo tih Jevreja poticao je iz „Kladovskog transporta” – grupe Jevreja iz Beča, Berlina i Gdanjska, koji su usled formalnih uslova (odsustva tranzitnih i useljeničkih viza) bili primorani da 1940. i 1941. godinu provedu u Kladovu. Odatle su prebačeni u Šabac, gde ih je snašla tragična sudbina.

U historiografiji se pod imenom „Kladovo transport” misli na grupu od 800 austrijskih, 200 berlinskih i danciških, kao i 100 čehoslovačkih Jevreja koji su novembra meseca 1939. godine napustili Beč, pošto su se kao pripadnici jevrejske populacije našli na udaru antisemitskog zakonodavstva iz oktobra 1935. godine (Nirnberški zakoni) i Centralnog biroa Rajha za jevrejsku emigraciju, kojim je u cilju sprovođenja nemačke zvanične politike rešavanja „jevrejskog pitanja” rukovodio Adolf Ajhman, da bi lađama niz Dunav i preko Crnog mora ilegalno, tj. bez sertifikata britanske mandatske vlade, stigli u Palestinu.

Prognani su napustili Rajh bez ikakvih sredstava. Sa sobom su mogli poneti samo jedan ranac koji nije smeo biti teži od 8 kg. Mogao je sadržati samo najnužnije predmete za ličnu upotrebu. Tzv. „slobodna granica za iseljavanje” iznosila je 10 RM u devizama. Novac se predavao vođama puta. Pojedincima koji su se usudili da ponesu novac, nakit i papire od vrednosti, isti su oduzimani na granicama ukoliko nisu imali sreću da ih sakriju. Trećinu Transporta koji je, nakon pristizanja vozom u Bratislavu, prvu stanicu nakon Beča, brojao oko 1.102 lica, činili su pripadnici populacije između 18 i 35 godina starosti. Jednu trećinu predstavljala su deca i mladi do 17 godina, od kojih je polovina bila u pratnji roditelja, a druga polovina pod zaštitom raznih cionističkih omladinskih udruženja. Ostatak grupe sastojao se od parova i starijih ljudi. Učesnici transporta predstavljali su po svom socijalnom poreklu najšarolikiji mogući spektar srednjoevropskog jevrejskog stanovništva. Njihov odnos prema jevrejskoj veri bio je vrlo različit, tj. kretao se od ortodoksnih, preko umereno tradicionalnih, do ateista.

Posle desetodnevnog boravka izbeglica u Bratislavi, 4. decembra 1939. godine brod *Uranus* isplovio je iz luke i uputio se Dunavom preko Budimpešte ka teritoriji Jugoslavije. Već 5. decembra stigla je vest da Jugoslavija nije dozvolila prolaz, pa je brod vraćen u Bratislavu. Osam dana kasnije, tj. 13. decembra 1939. godine *Uranus* je isplovio iz zimske luke u Bratislavi. Već u 19 časova istoga dana brod sa izbeglicama doplovio je do Budimpešte. Narednog dana, 14. decembra 1939. godine, usred reke, izbeglice su prebačene na tri jugoslovenska broda (parobroda): *Car Nikola*, *Car Dušan* i *Kraljica Natalija*. Put je nastavljen, ali ne zadugo. Brod se ovoga puta zaustavio u pristaništu Prahovo, tj. na tromeđi Jugoslavije, Rumunije i Bugarske, jer su rumunske vlasti zabranile prolazak brodova preko svoje teritorije.

Dana 29. decembra 1939. godine, pod izgovorom da se ne može dalje, zbog vrlo loših vremenskih uslova, reke koja je počela da se ledi, brod se vratio do Kladova. Trebalo je da izbeglice ostanu u Kladovu sve dok se led ne otopi.

Do proleća 1940. godine Transport je narastao na oko 1.200 osoba, jer mu se u Kladovu priključila grupa od dvadesetak mlađih ljudi iz Poljske, koji su doputovali preko Zagreba.

Prve vesti da će biti prebačeni u Šabac došle su do izbeglica početkom septembra 1940. godine. Tada se govorilo da će polovina ljudi iz grupe na osnovu naređenja jugoslovenskog Ministarstva unutrašnjih poslova biti prebačena u Šabac, pod izgovorom da je veoma teško zbrinuti veliki broj ljudi u malom mestu kao što je Kladovo. Iza odluke državnih vlasti o prebacivanju Jevreja iz Kladovskog transporta, koji je sada brojao oko 1.200 ljudi, iz Kladova, grada na granici sa Rumunijom, do Šapca, grada u unutrašnjosti Srbije, stajali su drugi razlozi. Iz izveštaja Šime Špicera, generalnog sekretara Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije jasno se vidi da je neposredan uzrok premeštanja izbeglica iz Kladova u Šabac bila namera jugoslovenskih vlasti da izbegnu susret i eventualni incident između jevrejskih izbeglica i folksdojčera koji su preseljavani iz Besarabije i Severne Bukovine u Nemačku. Ta mogućnost je postojala jer su Prahovo i Kladovo određeni za prihvatna mesta folksdojčerskih preseljenika.

Kladovski transport je 19. septembra 1940. godine napustio Kladovo. Krećući se uzvodno Dunavom i Savom, preko Beograda, oko 1.200 jevrejskih izbeglica pristiglo je 22. septembra 1940. godine u Šabac, grad na desnoj obali Save, koji je u tom trenutku imao oko 16.000 stanovnika.

Samo nekoliko nedelja pre nemačkog napada na Jugoslaviju, manja grupa iz Kladovskog transporta uspeła je da dobije sertifikate, odnosno ulazne vize za Palestinu. Tačan broj pripadnika ove grupe, koju su činili mlađi ljudi, nije moguće utvrditi, i on se kreće od 200 do 280. Za izbeglice koje su ostale u Šapcu, nemački napad na Jugoslaviju značio je, sem malobrojnih izuzetaka, i njihov kraj. Zbog pogibije 21 nemačkog vojnika između Beograda i Obrenovca (blizu Topole), general Beme je 4. oktobra 1941. godine naredio da se strelja 2.100. zatvorenika iz koncentracionih logora u Šapcu i Beogradu (prvenstveno su to bili Jevreji i komunisti).

Dana 26. januara 1942. godine jevrejske žene i deca upućeni su iz logora u Šapcu ka jevrejskom logoru u Zemunu, tj. Sajmištu. U ovoj grupi nalazilo se 266 jevrejskih žena i dece koji su bili pripadnici Kladovskog transporta, pored 34 jevrejske žene i mališana iz Šapca.

Do maja meseca 1942. svi su pobijeni na putu od Sajmišta do Jajinaca u ozloglašenom kamionu koji je posle Drugog svetskog rata dobio naziv „dušegupka”. Njihova tela nikada nisu ekshumirana i identifikovana, jer su specijalne jedinice *Posebne komande 1005 (Sonderkommando 1005)*, pod komandom SS vođe Paula Blobela od maja 1942. u celoj istočnoj Evropi sprovodile opsežnu operaciju sistematskog uništavanja tragova masovnih zločina spaljivanjem leševa ubijenih i zakopanih žrtava nacizma.¹²

¹² Sanja Petrović Todosijević, „Kladovski transport”, Učionica istorije, <https://ucionicaistorije.wordpress.com/%D1%81%D0%B5%D1%9B%D0%B0%D1%9A%D0%B0/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82/> (pristupljeno 9. decembra 2016).

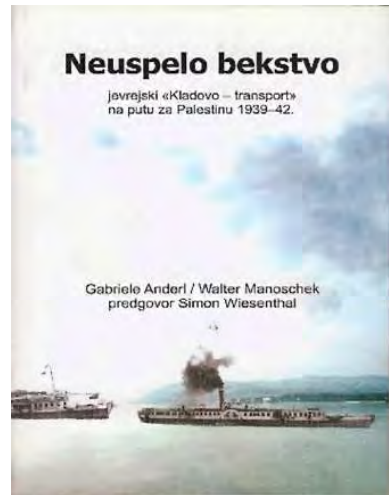
**NEUSPELO BEKSTVO: JEVREJSKI TRANSPORT
„KLADOVO” NA PUTU ZA PALESTINU 1939–1942.**

Autor: ANDERL, Gabriele

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejski istorijski muzej
Godina: 2004.
Štampa: Lion, Beograd
Broj strana: 325

ISBN 86-903751-0-4 (broš.)

COBISS.SR-ID 115512844

**KLADOVO - TRANSPORT: BEOGRAD, ŠABAC,
KLADOVO, 14–20. OKTOBAR 2002.**

Autori: MIHAILOVIĆ, Milica, DŽIDIĆ, Branka

Mesto izdanja: Beograd; Šabac; Kladovo
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije
Godina izdanja: 2002.
Štampa: Lion, Beograd
Broj strana: 55

COBISS.SR-ID 512168279

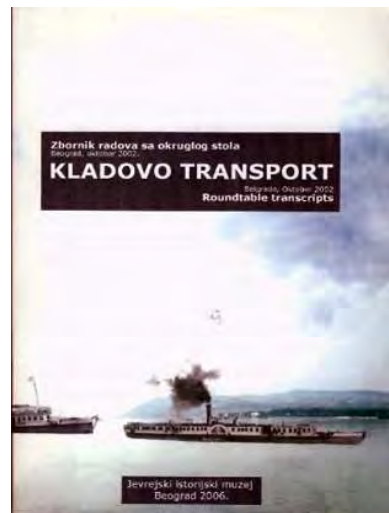
**KLADOVO – TRANSPORT: ZBORNİK RADOVA SA
OKRUGLOG STOLA, BEOGRAD, OKTOBAR, 2002.**

Priredila: Milica Mihailović

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejski istorijski muzej;
Savez jevrejskih opština Srbije
Godina izdanja: 2006.
Štampa: Lion, Beograd
Broj strana: 585

ISBN 86-903751-5-5 (broš.)

COBISS.SR-ID 134015244

**DIE REISE IN DIE EWIGKEIT:
70 JAHRE KLADOVO TRANSPORT**

**PUTOVANJE U VEČNOST: 70 GODINA
KLADOVSKOG TRANSPORTA**

Autor: DRAGIĆ, Željko

Mesto izdanja: Beč
Izdavač i štampa: Twist Zelfschriften Verlag,
Wien
Godina izdanja: 2013.
Broj strana: 127

ISBN 978-3-200-02824-1

COBISS.SR-ID 512155231

**KLADOVO TRANSPORT: 1939–2002
[ELEKTRONSKI IZVOR]**

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejski istorijski muzej Saveza
jevrejskih opština SCG
Godina izdanja: 2005.

COBISS.SR-ID 221898508

**U SUBOTICI JE DO POČETKA
DRUGOG SVETSKOG RATA ŽIVELO OKO
5.200 JEVREJA, OD KOJIH JE OKO 4.000
IZGUBILO ŽIVOTE**

... A SUBOTICA SE PRAVILA KAO DA JE SVE U REDU.

KONFERENCIJA: 70 GODINA OD HOLOKAUSTA U SUBOTICI (2014, SUBOTICA)

Mesto izdanja: Subotica
Izdavač: Jevrejska opština
Godina izdanja: 2014.
Štampa: Grafoprodukt, Szabadka
Broj strana: 131

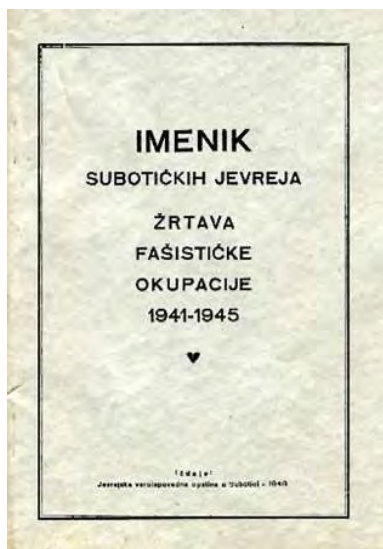
ISBN 978-86-87621-06-0

COBISS.SR-ID 292755719

Iz Uvoda

I posle svih napisanih knjiga, nakon bezbrojnih diskusija, teško je naći smisleni odgovor na pitanje zašto su Jevreji kroz istoriju prolazili kroz beskrajni niz patnji i progona. Umesto pokušaja za pronalaženjem velikih i konačnih odgovora, istoričari se sve češće fokusiraju na objašnjavanje fenomena antisemitizma, na oblike njihove pojavnosti, ali i neiscrpne kapacitete za obnavljanje i ponovno vraćanje na društvenu scenu (Vistrih, 2012, str. 23). Tim putem će i ovaj rad. Pokušaće da sliku položaja Jevreja u subotičkom društvu u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. veka suprotstavi u početku sa benignijim, a docnije sve opasnijim i direktnijim oblicima prećutanog i nekažnjenog antisemitizma. Društvena pasivnost naspram višedecenijskog antisemitizma kulminirala je u godinama Drugog svetskog rata, u Holokaustu, možda i najvećoj mrlji na savesti Subotičana. Prateći suludu hronologiju kojom su nemačke vlasti u saradnji sa mađarskim državnim aparatom stavili celu jevrejsku zajednicu s druge strane zakona, ovaj rad je zabeležio odsustvo organizovane pomoći sugrađana, ali i učešće u brojnim manifestacijama kojima se u vreme deportacije Jevreja stvarao privid „normalnog” života (str. 33).

Mirko Grlica, Gradski muzej Subotica

IMENIK SUBOTIČKIH JEVREJA ŽRTAVA FAŠISTIČKE OKUPACIJE 1941–1945.

Mesto izdanja: Subotica

Izdavač: Jevrejska veroispovedna opština

Godina izdanja: 1948.

Štampa: Gradska štamparija, Subotica

Broj strana: 54

COBISS.SR-ID 63969287

Iz Uvoda

Ova užasna tragedija, koja je 1941–1945 godine zadesila celo evropsko jevrejstvo – osetljivo je pogodila i Jevreje u Subotici.

Od oko 5.200 subotičkih Jevreja povratili su se nekih 1.200, gubitak je dakle otprilike 4.000 osoba.

Jevrejska veroispovedna opština u Subotici sastavila je imenik nestalih, u deportaciji usmrćenih subotičkih Jevreja, prikupivši podatke od pojedinaca. Pošto su mnoge porodice potpuno istrebljene, tako da niko od njih nije ostao u životu, da bi mogao dati potrebne podatke, nadopunili smo taj spisak putem pregleda sudskih spisa o proglašenju za umrle i ubeležnje u matičnim knjigama. No, nije svaki nestali bio proglašen za umrlog, usled čega ovaj imenik nije potpun. Ipak je podesan za to, da i time upalimo žižak pijeteta prema onima, koji su nam bili dragi i koje više nemamo.

Za našu braću i sestre, koji su repatrirali u državi Izrael, neka služi ovaj imenik kao uspomena na svoj stari zavičaj i na svoje poginule drage i mile.

Imena i godine starosti martira pogubljenih u Subotici 1941. godine

**U PRENATRPANU SAJMIŠNU HALU
UGURANO JE OKO 5.000 ŽENA I DECE.
VOŽNJE SMRTI U DUŠEGUPKI
KRENULE SU POČETKOM MARTA 1942.
I BILE ZAVRŠENE 10. MAJA 1942.
IZ LOGORA NA SAJMIŠTU U NJIMA
JE UMORENO IZMEĐU 6.000 I 7.000 ŽENA...¹³**

Iz Uvoda

Od 1941. do 1944. godine, u koncentracionom logoru na Sajmištu u Beogradu stradalo je blizu 20.000 ljudi. Smešten u paviljonima Beogradskog sajma, na levoj obali Save, logor Sajmište bio je najveći kazamat koji su za vreme Drugog svetskog rata stvorile okupatorske vlasti u Srbiji, ali i jedan od prvih nacističkih logora u Evropi namenjen masovnoj internaciji Jevreja. Između decembra 1941. i marta 1942. u *Judenlager Semlin* – kako je u to vreme glasio formalni naziv logora na Sajmištu – dovedeno je oko 7.000 Jevreja, uglavnom žena, dece i starih osoba, gotovo polovina predratne jevrejske populacije dela Srbije koji se 1941. našao pod neposrednom okupacijom Nemačkog rajha. U proleće 1942, za svega šest nedelja, gotovo svi su sistematski ubijeni upotrebom smrtonosnog gasnog kamiona. Ubrzo zatim, Srbija je proglašena za „Judenrein“ – očišćenu od Jevreja – a Sajmište je pretvoreno u Anhaltelager, prihvatni logor za političke zatvorenike, zarobljene partizane i prinudne radnike. Od leta 1942. do raspuštanja logora u julu 1944. godine, oko 32.000 zatočenika (većinom Srba) dovedeno je u Anhaltelager. Od ovog broja, oko trećina je stradala u samom logoru, najčešće od gladi i bolesti, ili su ih ubili stražari i pripadnici logorske uprave. Ostali su, nakon kraćeg zadržavanja na Sajmištu, transportovani u radne logore širom Trećeg rajha, uglavnom u Nemačkoj i Norveškoj.¹⁴

¹³ Slobodan Kljakić, Intervju sa Jašom Almulijem, „Istina o uništenju srpskih Jevreja i njeno falsifikovanje“, Politika, 7.1.2012, <http://www.politika.rs/scc/clanak/203780/Istina-o-unistenju-srpskih-Jevreja-i-njeno-falsifikovanje> (pristupljeno 2. januara 2017).

¹⁴ Jovan Bajford, Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2011), 11. (http://oro.open.ac.uk/33501/1/Staro_sajmiste_-_Jovan_Bajford_72_dpi.pdf) (pristupljeno 9. februara 2017).

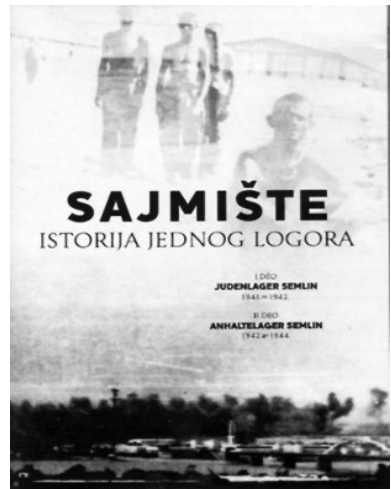
**SAJMIŠTE: ISTORIJA JEDNOG LOGORA
[ELEKTRONSKI IZVOR]**

I deo: Judenlager Semlin 1941. do 1942.
II deo: Anhaltelager Semlin 1942. do 1944.

Producent: MATIĆ, Veran
Režija: POPOVIĆ, Marko, MITROVIĆ, Srđan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: B92
Godina izdanja: 2009.

COBISS.SR-ID 221899532

**NEMAČKI LOGOR NA BEOGRADSKOM
SAJMIŠTU: 1941–1944**

Autor: KOLJANIN, Milan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Institut za savremenu istoriju
Godina izdanja: 1992.
Štampa: Kultura, Beograd
Broj strana: 481

ISBN 86-7403-039-4

COBISS.SR-ID 28094215

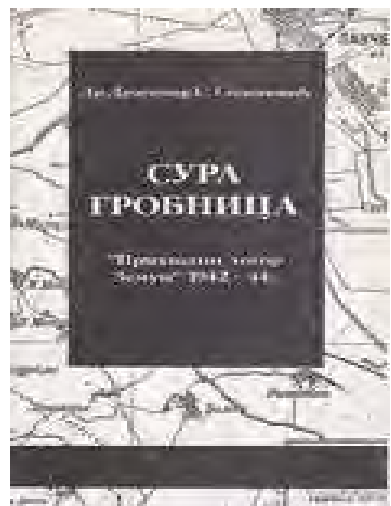
**SURA GROBNICA:
„PRIHVATNI LOGOR ZEMUN” 1942–44.**

Autor: STEVANOVIĆ, Dragomir S.

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Rivel Ko
Godina izdanja: 1995.
Štampa: Metem, Zemun
Broj strana: 135

ISBN 86-82345-09-9

COBISS.SR-ID 102269447

**SURA GROBNICA: „PRIHVATNI LOGOR ZEMUN”
1942–44.**

Autor: STEVANOVIĆ, Dragomir S.

Mesto izdanja: London

Izdavač: Savez „Oslobođenje”

Godina izdanja: 1967.

Štampa: Veritas Foundation Press, London

Broj strana: 94

COBISS.SR-ID 58540039

**IZLOŽBA I KONCERT POSVEĆENI ŽRTVAMA
JEVREJSKOG LOGORA U ZEMUNU – STARO SAJMIŠTE
[ELEKTRONSKI IZVOR]
EXHIBITION AND CONCERT DEDICATED TO THE JEWISH
VICTIMS OF JUDENLAGER SEMLIN – OLD FAIR**

Mesto izdanja: Zemun

Izdavač: Jevrejska opština

Godina izdanja: 2012.

2 elektronska optička diska (CD-ROM)

COBISS.SR-ID 221894156

**JEVREJSKI LOGOR ZEMUN: HOLOKAUST I
KOLABORACIJA U SRBIJI: IZLOŽBA JUDENLAGER
SEMLIN: THE HOLOCAUST AND COLLABORATION IN
SERBIA: EXHIBITION**

Autor: FOGEL, Nenad

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Jevrejska opština Zemun

Godina izdanja: 2012.

Štampa: Grafostil, Kragujevac

Broj strana: 28

ISBN 978-86-88297-07-3

COBISS.SR-ID 194606348

**NESTALI U HOLOKAUSTU – ZEMUN:
SVAKA SLIKA PRIČA PRIČU**

Autor: FOGEL, Nenad

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejska opština Zemun
Godina izdanja: 2015.
Štampa: Digital art, Beograd
Broj strana: 145

ISBN 978-86-88297-11-0

COBISS.SR-ID 215653900

**PRVO SU IM ODUZETA SVA GRAĐANSKA PRAVA,
POTOM IM JE ODUZETA IMOVINA,
ZATIM SU IH TERALI NA PRINUDNI RAD
I NA KRAJU SU IH TRANSPORTOVALI U LOGORE,
JASENOVAC I STARU GRADIŠKU,
GDE SU IM ODUZETI I ŽIVOTI.¹⁵**

¹⁵ Nenad Fogel, Nestali u Holokaustu – Zemun: svaka slika priča priču (Beograd: Jevrejska opština Zemun, 2015), 7.

Povodom Evropskog dana jevrejske kulture, koji se održava prve nedelje septembra svake godine širom Evrope, u Kuli na Gardošu u Zemu 2015. godine otvorena je izložba pod nazivom „Nestali u Holokaustu – Zemun – svaka slika priča priču”¹⁶

¹⁶ „Svaka slika priča priču: otvorena izložba ‘Nestali u Holokaustu – Zemun’”, Srbija danas, 6. septembar 2015, <https://www.srbijadanas.com/clanak/svaka-slika-prica-pricu-otvorena-izlozba-nestali-u-holokaustu-zemun-foto-06-09-2015> (pristupljeno 27. novembra 2016).

DUŠEGUPKA (GASWAGEN)

**U vreme potopa, zemlja ne postoji.
Ko je to mogao da zna?
Život je ionako zavaravanje, u ratu ili miru, svejedno.
Uvek je to isto grčevito nastojanje da se opstane
malo duže nego što je predviđeno.
Prisutan ili odsutan, Bog je surov,
nema u njemu stvarne milosti.
Kada žmuri, on žmuri, i ništa se tu ne može učiniti.
Duše se okupljaju oko njega,
glasovi im nadolaze kao zvuk zvončica,
a Bog samo odmahuje rukom.
Isto je tako odmahnuo rukom i Gec, ili Majer...¹⁷**

Komanda Gestapoa u Berlinu izumela je monstruozno sredstvo za masovno ubijanje Jevreja. Kamion-gasna komora isproban je na sovjetskim ratnim zarobljenicima u logoru Helmnu u Poljskoj. Poznatiji kao „dušegupka”, gasni kamion (nem. *Gaswagen*) je specijalno vozilo namenjeno za gušenje ljudi, koji su nacisti koristili za masovna ubistva tokom Holokausta. Žrtve su ubijane u putničkom odeljku kamiona tako što bi se izduvni gasovi (ugljen monoksid) tokom vožnje ispuštali u unutrašnjost kamiona. Kada je usavršena tehnologija efikasnijih gasnih komora, nacisti su prestali sa korišćenjem kamiona-ubica. Jedan ovakav kamion stigao je u Srbiju u martu 1942. godine, sa dvojicom SS podoficira, Vilhelmom Gecom i Ervinom Majerom, koji su bili zaduženi za sprovođenje ovog zločinačkog plana. U drugoj polovini marta, nemačka policija uhapsila je sve lekare i bolesnike iz Jevrejske bolnice u ulici Visokog Stevana. Iz te grupe između 700 i 800 Jevreja ubijeno je u gasnom kamionu. Tela žrtava zakopana su u pripremljenim jamama u Jajincima. Nakon ubijanja Jevreja iz Jevrejske bolnice, gasni kamion prebačen je na Sajmište, gde je nastavio izvršavanje zločinačkog zadatka. U periodu od kraja marta do 10. maja 1942. godine, jevrejski zatočnici iz logora na Beogradskom sajmištu ubijani su u kamionu, na putu od logora do pripremljenih jama u Jajincima.

¹⁷ David Albahari, Gec i Majer (Beograd: Stubovi kulture, 1988), 16.

Među pojedincima odgovornim za zločin u Logoru na Sajmištu posebno se ističu: Emanuel Šefer – šef svih policijskih službi u Srbiji, Bruno Zatler – šef Gestapoa u Beogradu i Herbert Andorfer – komandant Jevrejskog logora Zemun, sa svojim pomoćnikom Edgarom Engeom. Organi domaće kolaboracionističke administracije, „Komesarske vlade” Milana Aćimovića i „Vlade narodnog spasa” Milana Nedića, koji su učestvovali u poterama i hapšenju Jevreja, snose takođe veliki deo odgovornosti za ovaj zločin.

Emanuel Šefer (levo) i Bruno Zatler ispred Bugarske ambasade u Beogradu, septembra 1943.

GEC I MAJER

Autor: ALBAHARI, David

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Stubovi kulture

Godina:

1998, 2005, 2008.

Štampa:

Beograd, Reporter, AMD sistem

Broj strana: 187

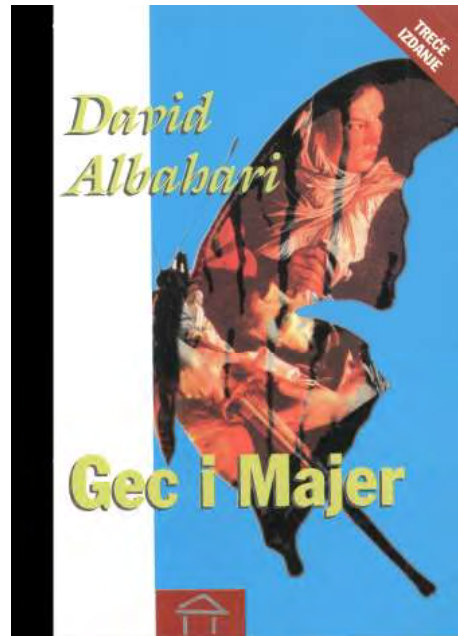
ISBN 86-7979-125-3

ISBN 978-86-7979-238-9

COBISS.SR-ID 150110471

COBISS.SR-ID 125176076

COBISS.SR-ID 150300684

GEC I MAJER

KONTROLNI PUNKT

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Čarobna knjiga

Godina: 2015.

Štampa: Petrovaradin, Simbol

Broj strana: 203

ISBN 978-86-7702-421-5 (karton)

COBISS.SR-ID 217812492

Romani *Gec i Majer* i *Kontrolni punkt* pripadaju „ratnom” opusu Davida Albaharija. Iako su skoro po svemu različiti, spaja ih nemogućnost da se pronađe smisao mržnje, kao i logika u neumoljivoj organizaciji rata.

Gec i Majer su stvarne ličnosti o kojima se ne zna gotovo ništa, osim da su bili esesovci koji su „dušegupkom” svakodnevno odvozili u smrt Jevreje iz logora Staro sajmište. U arhivama ne postoje sačuvane njihove fotografije, ne zna se šta su radili pre rata niti posle njega. Oslanjajući se na sopstvenu imaginaciju i nekoliko oskudnih informacija o njihovim aktivnostima i navikama, pisac nas majstorski dovodi u ravan svakodnevice dvojice masovnih ubica. On nas suočava s jednim od najznačajnijih pitanja oživljenih tokom krvavog dvadesetog veka: koliko je potrebno da čovek, pod plaštom odanosti poslu i naciji, izgubi svaku ljudskost?

U *Kontrolnom punktu*, sve je nepoznanica: nepoznata vojska nepoznate države i nepoznati neprijatelji. Pojedinaac – u ovom slučaju, komandant – ponekad surov, ponekad pravičan, predstavlja tipično sluđenog aktera u toj najbesmislenijoj i najstalnijoj od svih veština, veštini ratovanja. Trudeći se da nam približi sve pojedinosti položaja jedinice poslate na zaboravljeni zadatak, Albahari nas u stvari udaljava od ideje da su ratovi, ipak, ponekad potrebni.

„*Gec i Majer*. Nikada ih nisam video, mogu samo da ih zamišljam. U takvim parovima jedan je obično visok a drugi nizak, ali, s obzirom da su obojica bili SS-podoficiri, lako je pomisliti da su bili višeg rasta, možda čak iste visine. Pretpostavljam da su norme za prijem u redove SS-a bile izuzetno stroge, ispod nekih granica sasvim sigurno nije se išlo. Jedan od njih dvojice, tvrde svedoci, ulazio je u logor, igrao se s decom i uzimao ih u naručje, čak im darovao čokoladne bombone. Tako malo je potrebno da se zamisli drugi svet, zar ne? A *Gec*, ili *Majer*, odlazio je posle toga u kabinu svog kamiona i spremao se za novo putovanje. Nije bila u pitanju neka velika daljina, ali *Gec*, ili *Majer*, unapred se radovao povetarcu koji će pirkati kroz otvoren prozor. Za to vreme, deca su se vraćala svojim majkama ozarenih lica. *Gec i Majer* sigurno nisu bili novajlije u tom poslu. Iako se nije radilo o tako velikom zadatku – reč je tek o nekih pet hiljada duša – ekonomičnost posla je zahtevala da u njegovom izvršavanju učestvuju provereni saradnici... Izabrana rasa je tek bila u nastajanju, *Gec i Majer* su predstavljali samo jednu kariku u lancu koji je sezao u daleku budućnost. Ali, kakva je to karika bila! Nekada su takvi mali poslovi, kao što je bio njihov, prava osnova goleme građevine: od njihove valjanosti zavisi sigurnost temelja. Ne kažem da su *Gec i Majer* bili svesni toga, možda su se samo savesno trudili, kao što bi činili na bilo kom drugom radnom mestu, ali nema sumnje da su znali u čemu se njihov posao sastoji. Njihov zadatak, tačnije rečeno, jer oni su ga tako nazivali, a to je bio zadatak, naređenje, komanda, vojna terminologija se tu ne može izbeći. *Gec i Majer* su, uostalom, vojna lica, u njihovu lojalnost *Rajhu* i *Fireru* se ne može sumnjati. Čak i kada ulazi u logor, kada podiže decu visoko iznad zemlje, *Gec*, ili *Majer*, nijednog trenutka ne pomišlja na ono što će uslediti. Sve je, na kraju krajeva, deo nekog velikog plana, svakome je data njegova sudbina, niko to, ponajmanje *Gec*, ili *Majer*, ne može izmeniti. Stoga je on s *decom* samo onda kada je sa njima. Onog časa kada

pomiluje poslednju tršavu glavicu, podeli poslednju bombonu, spusti poslednji par nožica na čvrsto tlo, ona iščezavaju iz njegove svesti i on se vraća svojim maštarijama. Naime, Gec, ili Majer, oduvek je želeo da bude pilot ratnog aviona. Nemam nikakvih dokaza da je on to stvarno želeo, ali dopada mi se pomisao da on ulazi u kabinu svog kamiona kao da stupa u bombarder, na sebi ima kožnu jaknu, a pilotsku kapu ne stavlja samo zato što mu je pomalo neprijatno da to čini u prisustvu suvozača. Kamion je bio marke zaurer, petotonac sa sandučastom karoserijom, visokom 1,7 metara i dugom 5,8 metara, koja se hermetički zatvara. U početku, Gestapo je koristio manje kamione, ali beogradski zaurer je pripadao drugoj seriji, usavršenijoj: u njih je, naime, prema izjavama svedoka, moglo da stane i svih sto ljudi. Na osnovu tog podatka može se izvesti jednostavna računica i utvrditi da je za prevoz pet hiljada duša bilo neophodno napraviti najmanje pedeset vožnji. U tim vožnjama, duše su doista postajale duše, ali ne više u ljudskom obličju. Gec i Majer su bez sumnje znali šta se događa u stražnjem delu, ali izvesno je da to ne bi nikada tako opisali. Ljudi koje oni voze uopšte nemaju dušu, pa to je bar dobro poznato! Oni nisu ništa drugo do buđ na licu sveta! I tako, iz dana u dan, oni ponavljaju svoj uhodani postupak. Prvo Gec, ili Majer, dovozi kamion do ulaza u logor, a onda Majer, ili Gec, otvara prostrani stražnji deo. Uredno i mirno, logoraši ulaze u kamion, žene, deca, poneki starac. Prethodno su ostavili svoje stvari u drugi kamion, parkiran u krugu logora. Uvereni su da je napokon došao trenutak transporta u Rumuniju, premda se priča i o Poljskoj, ali kao da je to važno, važno je da odlaze sa ovog užasnog mesta, ma gde da odu, od ovoga ne može da bude gore, i izraz olakšanja senči im lica. Nije mi poznato gde su se u tim trenucima nalazili Gec i Majer. Sasvim je moguće da su sedeli u kabini kamiona, a možda je bilo i nekih birokratskih obaveza, potpisivanja naloga, ispunjavanja obrazaca. Bilo kako bilo, kada jednom krenu – prilazi im stražar, Nemac, preuzima papire, potvrđuje da je utovar završen – dakle, kada jednom krenu, sve se odvija prema tačno utvrđenoj satnici. I ne može drugačije da bude, jer most na Savi je oštećen i saobraćaj se odvija naizmenično, samo jednom trakom. Kamion mora da stigne upravo u onom trenutku kada je otvoren put prema Beogradu. Granicu prelazi bez zaustavljanja, imaju oni posebnu dozvolu i službene registarske tablice, a i komandant logora ih prati u posebnom automobilu. Kada pređu most i malo odmaknu, staju kraj puta, a Gec, ili Majer, izlazi, podvlači se ispod zaurera, i spaja izduvnu cev motora sa otvorom na karoseriji. Posle toga, Gec i Majer nemaju više šta da rade, osim da voze, naravno. Kamion sa stvarima odavno ih je napustio. Duše u karoseriji nisu. One će uzleteti sve zajedno, tek kad kamion stigne na odredište. Vrata se otvaraju, leševi ispadaju, nemački vojnici skreću poglede, srpski zatvorenici počinju istovar... (str. 5–9)

...Jer sve dok postoji pamćenje, postoji mogućnost, ma koliko mala, da neko, jednom, negde, sagleda prava lica Geca i Majera, što meni nije pošlo za rukom. A sve dok su ona samo odraz praznine, te mogu da predstavljaju zamenu za svako lice, Gec i Majer će se vraćati i obnavljati besmisao istorije koji, na kraju, postaje besmisao naših života... (str. 180)

NOVOSADSKA RACIJA

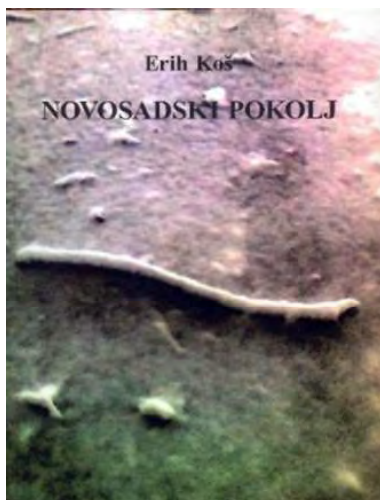
U izvršenju strahovitog pogroma najviše su se angažovale vojska i žandarmerija, mađarska državna kraljevska policija, kao i Mađari koji su živeli u Novom Sadu. Pokolj je počeo u rano jutro 21. januara 1942. Za sprovođenje racije okupator je izabrao najkrvoločnije ljude.

Novim Sadom okovanim snegom i ledom vladao je užas. Zloglasna mađarska racija, započeta dan ranije, primicala se stravičnom krešendu koji će se dogoditi njenog poslednjeg dana, 23. januara, i imati zaista krvav bilans: za tri dana brutalno je pobijeno 1.246 novosadskih Srba i Jevreja, među kojima i mnogo dece i starih, nemoćnih lica.

Izvršioци zločina su odlikovani „Krstom narodne odbrane“ (*Nemzetvedelmi Kerest*) i „Spomenicom južnih krajeva“ (*Del-videki Emlekerem*).

DELVIDEČKA SPOMENICA

Među odlikovanjima koje je dodeljivala Hortijeva vlast bila je i „Delvidečka spomenica“. Delvidek na mađarskom znači Južni kraj i Mađari su tu reč koristili umesto omraženog srpskog toponima Vojvodina. Među akterima novosadske racije koji su dobili „Delvidečku spomenicu“ bio je i dr Marton Zeldi, kapetan žandarmerije i dvostruki doktor nauka – pravnih i političkih. On je u novosadskoj raciji direktno rukovodio masovnim ubijanjem, pa ga je Vrhovni sud Vojvodine osudio na smrt. Obešen je u Novom Sadu 1946.

NOVOSADSKI POKOLJ

Autor: KOŠ, Erih

Mesto izdanja: Novi Sad
Izdavač: Jevrejska opština
Godina izdanja: 2014.
Štampa: Mala knjiga, Novi Sad
Broj strana: 126

ISBN 978-86-909297-3-3

COBISS.SR-ID 282679303

„Ulicama su prolazili poslednji kamioni i skupljali po varoši leševe i pijane, zaostale vojnike. Litomericki je morao da se drži zidova kuća da ga ne bi poprskali blatom i blatnjavim, upola istopljenim snegom. No, i pored sveg nereda i gužve, mislio je „sve u svemu, dobar smo posao i ovde obavili. Grobari će još najmanje nedelju dana imati šta da rade”¹⁸.

RACIJA – ZABORAVLJEN GENOCID

Autor: VELJIĆ, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Metaphysica

Godina izdanja: 2007.

Štampa: Mladost grup, Loznica

Broj strana: 665

ISBN 978-86-7884-048-7 (broš.)

COBISS.SR-ID 144186380

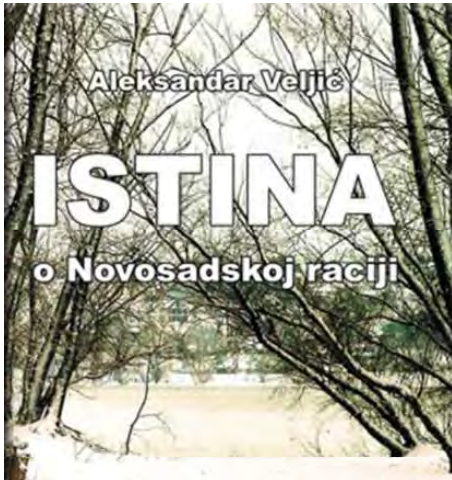

Podstaknut na istraživanje spomenikom „Porodica” na Keju žrtava racije u Novom Sadu, Aleksandar Veljić je utvrdio nove činjenice o tom događaju relativno malo poznatom izvan Novog Sada.

Na osnovu najstarijih dokumenata i svedočanstava očevidaca, rođaka stradalnika i pisanih izvora, Aleksandar Veljić je uspeo da utvrdi hronološki tok i uzroke nezapamćenog genocida u Šajkaškoj i Novom Sadu, te da obradi i sastavi spiskove stradalnika koji su posebno značajni kao materijalni dokaz počinjenog zlodela. Na ovaj način dokazao je da je u takozvanoj „raciji” na pomenutom području ubijeno **dvostruko više ljudi od posleratnih zvaničnih brojki**. Imena zaboravljenih i nestalih lica kojih nema u zvaničnim evidencijama daju posebno težište ovom radu!¹⁹

¹⁸ El Mundo Sefarad, <http://elmundosefarad.wikidot.com/xiii-novosadski-pokolj-erih-kos> (pristupljeno 24. januara 2017).

¹⁹ Makabijada, <http://www.makabijada.com/dopis/racija.htm> (pristupljeno 29. novembra 2016).

ISTINA O NOVOSADSKOJ RACIJI [ELEKTRONSKI IZVOR]

Autor: VELJIĆ, Aleksandar

Mesto izdanja: Sremska Kamenica

Izdavač: Eden

Godina izdanja: 2010.

Štampa: Grafeks, Beograd

Broj strana: 96

ISBN 978-86-85197-20-8 (broš.)

COBISS.SR-ID 258780167

Iz Predgovora

„Mogao sam da se pretvaram da ne znam, ali ugašeni životi ljudi poput mene naprosto me nisu ostavljali ravnodušnim, pa ni onda kada sam u gradu kojeg se ovo tiče nailazio na ravnodušnost, gnev i materijalistički pristup životu samo za danas i samo za ovde! Na mestu žrtava mogao je da bude svako od nas. Stoga kao žrtve Racije imamo prava da znamo istinu o razmerama tog genocida”.²⁰

PIROT

Pirotski Jevreji, koji su vekovima živeli u ovom kraju, do 12. marta 1943. godine, kada su ih bugarski fašisti pohapsili i oterali u logore smrti, dali su ogroman doprinos razvoju ovog dela Srbije u mnogim oblastima.

Malo je poznato, navode autorke ovog istraživanja, da su kuće u Pirotu prvi put počele da se kreće početkom 20. veka i da su tu „modu” doneli upravo Jevreji. Kada su videli boljitak, njihovim stopama krenuli su i tadašnji Piroćanci, pa su i boleštine i zaraze počele da jenjavaju. Prve kuće sa više soba i na sprat, od čvrstog materijala, bile su upravo jevrejske zgrade. Oni su doneli i evropsku modu u ovaj kraj i to od svojih sunarodnika iz Soluna i drugih gradova. Prema pisanim podacima, umeće pravljenja kačkavalja Piroćanci su takođe savladali od potomaka kralja Davida. Pripadnici jevrejskog naroda delili su sudbinu hrišćana sa kojima su zajedno i ratovali kad je trebalo i radovali se...

²⁰ Aleksandar Veljić, Istina o novosadskoj raciji (Sremska Mitrovica: Eden, 2010), 2.

U periodu između dva rata, bavili su se trgovinom, zanatstvom, prodavali lozove, držali fotografske radnje i radili druge poslove. Onda je naišao sudnji dan: u noći između 12. i 13. marta 1943. godine. Tadašnje okupacione bugarske vlasti su pohapsile sve pirotске Jevreje, po nalogu izvesnog Beleva, komesara iz Sofije. Nekoliko dana i noći, po hladnoći i u neljudskim uslovima, držani su u sokolani, a zatim pod vojnom pratnjom sprovedeni do pirotске železničke stanice. Sa 178 ljudi, žena i dece, voz je krenuo za Sofiju, a odatle do bugarske luke Lom, na Dunavu. Odatle su parobrodom „Karađorđe” prebačeni do Austrije, a odatle u Treblinku, iz koje se niko nije vratio. Sigurne smrti spaslo se nekoliko ljudi, koji su u Pirotu uspeli da umaknu i uz pomoć poznanika ostanu u životu.

Nakon pogroma, po nalogu komesara za jevrejska pitanja, Beleva i Kazandžijeva, sve kuće Jevreja su zaključane, a onda je organizovana licitacija na kojoj su prodavane zgrade, ali i kompletno pokućstvo, koje je preostalo posle premetačine bugarskih policajaca. Na licitacijama je bilo kupaca iz Pirota, Dimitrovgrada, ali i iz Dragomana, Sofije, Slivnice. Novac od prodaje uplaćivan je u bugarski državni trezor. U nekim dvorištima, bugarski vojnici i oficiri su danima i noćima kopali bašte, kako bi pronašli skriveno zlato. Prognanici su inače, tokom racije i pogroma, dobili naredbu da sa sobom ponesu samo posteljinu, nakit i gotovinu.²¹

Od tog 13. marta 1943. u Pirotu nema nijednog Jevrejina, a tragovi o postojanju su sve ređi.

ŠALOM IZ PIROTA: SEĆANJE NA PIROTSKE JEVREJE

Autor: VELKOVA, Saška, PANAJOTOVIĆ, Mila

Mesto izdanja: Piroto
Izdavač: Muzej Ponišavlja
Godina izdanja: 2015.
Štampa: Art print media, Novi Sad
Broj strana: 119

ISBN 978-86-85193-49-1

COBISS.SR-ID 219649804

²¹ Vitomir Ćirić, „Neizbrisiv trag Jevreja u Pirotu”, *Večernje novosti* online, 12. jun 2016, <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:609800-Neizbrisiv-trag-Jevreja-u-Pirotu> (pristupljeno 29. novembra 2016).

Grupa pirotskih Jevreja uoči Drugog svetskog rata

Spomen-ploča Jevrejima u Jevrejskoj ulici

BAČKA

U ponedjeljak, 14. maja 1944. godine je započelo proterivanje u Aušvic Jevreja iz delova Rumunije, Slovačke i Jugoslavije, koje je Mađarska držala pod okupacijom. Svakog dana je u „fabriku smrti” u Poljskoj, bilo transportovano od 12.000 do 14.000 nedužnih, ili drugačije rečeno, krivih isključivo zbog tog što nisu bili iste vere kao okupator. Od tog dana pa do 8. jula nesrećnici su prebacivani za Aušvic, u najvećem broju slučajeva, u smrt. Do druge polovine marta 1944. Mađarska je bila jedina zemlja pod nacističkom čizmom u kojoj je značajan broj Jevreja živeo ili tek samo životario. Ali, što je bilo najvažnije, bili su u životu! Skoro 800.000 ljudi! Od njih se za oko 100.000 nije moglo reći da su im koreni stoprocentno jevrejski, mada su se i na njih odnosili rasni zakoni režima Mikloša Hortija. U drugoj polovini marta Nemci su ušli u Mađarsku i na teritorije pod njenom okupacijom, a uz prilježno asistiranje domaćih naci-fašista, odmah je započeto sprovođenje „Endlösung der Judenfrage”, konačnog rešenja jevrejskog pitanja. Istraživač i publicista Pavle Šosberger navodi u svojoj knjizi *Jevreji u Vojvodini*, da je transportima iz Bačke u Aušvic, u proleće 1944. godine, bilo deportovano oko 12.500 Jevreja: 2. maja u Aušvic stigao je transport od 3.000 Jevreja iz Bačke, evidentirano je bilo 1.000 deportovanih, dok su ostali pobijeni u gasnim komorama; 29. maja je u Aušvicu dočekan transport od 4.000 Jevreja iz Bačke, bilo je evidentirano 1.000 deportovanih, a ostali su bili pobijeni u gasnim komorama; 31. maja je transportom u Aušvic dovezeno 2.400 Jevreja iz Bačke, evidentirano je bilo 1.700 zatvorenih, ostali su pobijeni u gasnim komorama; 28. juna je 3.000 Jevreja iz Bačke došlo do Aušvica, evidentirano ih je 1.000, ostali su pobijeni u gasnim komorama.²²

**POSLEDNJA STANICA AUŠVIC:
BATSCHKA 1944. JUDENREIN**

Autor: TODOROVIĆ, Vladimir

Mesto izdanja: Novi Sad; Subotica

Izdavač: Udruženje „Danubius”;

Udruženje „Milko”

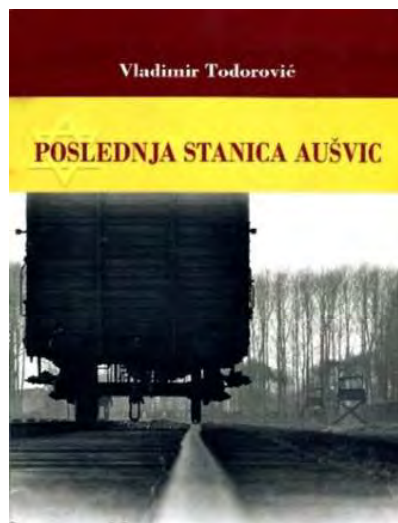
Godina izdanja: 2015.

Štampa: Div print, Sremski Karlovci

Broj strana: 388

ISBN 978-86-80366-00-5 (UD)

COBISS.SR-ID 298935559

²² „Dan Holokausta – Šoa u Izraelu i svetu”, Most, God.7, br. 32, jul 2016, http://www.joz.rs/vesti_izr/most4-16.pdf (pristupljeno 27. novembra 2016).

RACIJA U JUŽNOJ BAČKOJ 1942. GODINE

Autor: GOLUBOVIĆ, Zvonimir

Mesto izdanja: Novi Sad

Izdavač: Istorijski muzej Vojvodine

Godina izdanja: 1992.

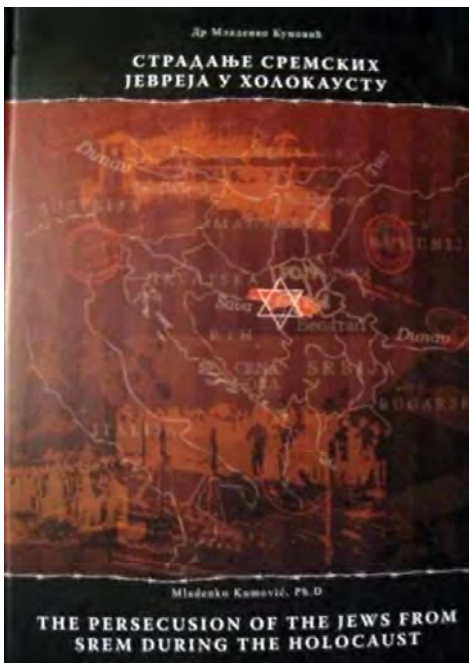
Štampa: Dnevnik, Novi Sad

Broj strana: 357

ISBN 86-82077-01-9

COBISS.SR-ID 19397127

SREM

STRAĐANJE SREMSKIH JEVREJA U HOLOKAUSTU

Autor: KUMOVIĆ, Mladenko

Mesto izdanja: Novi Sad

Izdavač: Muzej Vojvodine

Godina izdanja: 2007.

Štampa: Scan studio, Novi Sad

Broj strana: 253

ISBN 978-86-82077-65-7

COBISS.SR-ID 222195719

Iz Uvoda

U onim teškim ratnim vremenima sremski Jevreji su se, s jedne strane, našli na udaru hrvatske države, a, s druge, domaćih Nemaca – folksdojčera i okupatorske nemačke vojske. Njihova golgota trajala je do ulaska okupatorske vojske i proglašenja NDH (10. aprila 1941. godine) do jula 1942, kada su skoro svi – uključujući žene, decu, starce i bolesne – internirani u logore i tamo ubrzo ubijeni. Metode koje su u NDH korišćene u obespravljivanju, ponižavanju, pljačkanju i zlostavljanju Jevreja su stravične i sa stanovišta normalnog čoveka, gotovo neshvatljive. **Grozotama i brutalnosti kojima su zatočnici lišavani života u koncentracionom logoru Jasenovac čudili su se čak i nemački oficiri.**

ŠABAC

AVRAMOVA DECA: (POMENIK ŠABAČKIH I PODRINSKIH JEVREJA)

Autor: VOJINOVIĆ, Živana

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Orion Art

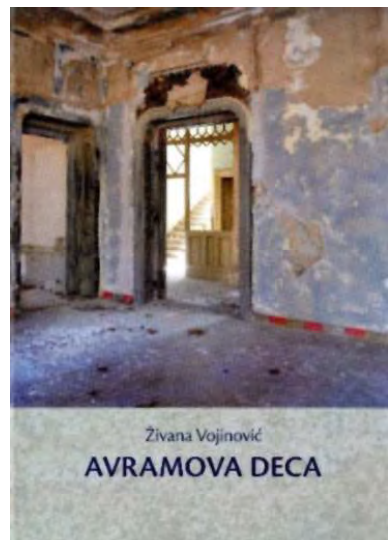
Godina izdanja: 2015.

Štampa: Tercija, Bor

Broj strana: 589

ISBN 978-86-6389-029-9

COBISS.SR-ID 220380172

Na promociji ove knjige u Šapcu autorka je rekla da u Šapcu danas nema Jevreja, ali su njihovi tragovi duboki i trajni. Ona je navela da se šabačko-jevrejska i srpsko-jevrejska veza tokom vekova kretala od apsolutnog poricanja do potpunog prihvatanja.

„Istražujući je i ispisujući je, nastojala sam da osvetlim i obične ljude koje istorija zanemaruje i da sa njihovih života skinem i zlatnu i olovnu prašinu vremena. Nadam se da će se čitaocima svideti način na koji od zaborava čuvam Jevreje rođene u Podrinju i Šapcu, ali i one koji su samo deo života proživeli ovde, gradili ga i voleli. Ovo je knjiga empatije prema narodu koji je uprokos nedaćama čovečanstvu dao više od 80 odsto Nobelovaca, a tokom vekova bio je proganjan i osuđivan na žutu traku,

izdvajanje i konačno, na Holokaust”. Ona poziva na toleranciju, tako neophodnu u ovoj eri globalizma, i svojim naslovom poručuje da smo svi na ovom evropskom području „Avramova deca”. Avram jeste prvi hebrejski patrijarh, ali on je i fizički i duhovni otac tri religije i priznaju ga vernici i mojsijevske i hrišćanske i najmlađe, muhamedanske veroispovesti. „Volela bih da uskoro neko po istom principu piše i o srpskom narodu, ne prećutkujući ni dobro, ni loše. Volela bih, jer znam da bi taj neko morao da se pozove i na zapise koje su u ovoj knjizi ostavili poznati pisac David Albahari i bard novinarstva Jaša Almuli, na dostignuća i izuzetnost dr Avrama i Stanislava Vinavera, na muzički značaj Josifa Šlezingera, na Oskara Daviča, književnika koji je svoj rodni Šabac stihom zauvek približio nebu, na stotine drugih vrednih i časnih Jevreja-Šapčana”.²³

NIŠ – CRVENI KRST

U bogatoj istoriji Niša Jevreji se prvi put pominju u dokumentima iz 16. veka. Prema prvom popisu nakon oslobođenja Niša od Turaka, 1878. godine grad je imao 12.817 stanovnika, od čega je bilo 900 Jevreja. Broj niških Jevreja naročito opada posle Prvog svetskog rata, da bi uoči Drugog svetskog rata Jevreja u Nišu bilo 356 (17 porodica). Nakon Drugog svetskog rata, u Nišu je ostala samo 31 osoba jevrejske nacionalnosti.

Logor Crveni krst osnovan je u septembru 1941. godine. Između 30.000 i 40.000 ljudi za vreme Drugog svetskog rata prošlo je kroz ovaj logor.

U logor Crveni krst bili su internirani Jevreji iz Niša, iz istočne i južne Srbije i oko sto jevrejskih izbeglica iz Austrije.

Nemci su pri povlačenju spalili logorske knjige pa su poznata imena svega 4.000 logoraša, podaci su Narodnog muzeja. Više od 10.000 njih bilo je streljano na Bubnju, Delijskom visu ili u samom logoru.

Specifičnost ovog logora je što je u njemu organizovano prvo bekstvo iz nacističkih logora koje je držao Treći rajh. To se dogodilo 12. februara 1942. godine kada je 105 zarobljenika uspelo

²³ D. Dimitrijević, „Promocija knjige ‘Avramova deca’ Živane Vojinović u Biblioteci šabačkoj”, Podrinske, 20. oktobar 2016, <http://podrinske.com/promocija-dobio-je-knjige-avramova-deca-zivane-vojinovic-u-biblioteci-sabackoj/> (pristupljeno 29. novembra 2016).

da pobjegne, dok je 42 ostalo na logorskim žicama. Nekoliko dana kasnije, 17. februara 1942, na brdu Bubanj kod Niša započeto je masovno streljanje zatvorenika iz Logora Crveni krst. Tog dana su Nemci za odmazdu zbog pobune u logoru streljali oko 1.000 Jevreja, među kojima i nekoliko stotina iz Niša.

Film „Lager Niš” autora Miomira Stamenkovića 1987. godine za režiju je dobio nagradu „4 juli”. Takođe je snimljen i dokumentarni film „U žici lager Niša” u režiji Marije Krstić, prema scenariju Nebojše Ozimića i Aleksandra Dinčića²⁴.

Ovo je jedini koncentracioni logor u Srbiji koji već 75 godina svedoči o strahotama fašizma.

Jedna opština u Nišu dobila je ime po ovom koncentracionom logoru.

JEVREJI ZATOČENICI LOGORA CRVENI KRST

Autor: MILENTIJEVIĆ, Zoran

Mesto izdanja: Niš

Izdavač: Narodni muzej

Godina izdanja: 1978.

Štampa: „Vuk Karadžić”, Niš

Broj strana: 36

COBISS.SR-ID 17560071

JEVREJI U LOGORU NA CRVENOM KRSTU NEZAVRŠENA PRIČA O MOŠI ŠOAMOVIĆU

Autor: OZIMIĆ, Nebojša

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Narodni muzej

Godina izdanja: 2014.

Štampa: Medivest, Niš

Broj strana: 33

ISBN 978-86-83019-32-8

COBISS.SR-ID 209760780

²⁴ Radio-televizija Srbije, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/srbija-danas/1459777/u-zici-lagera-nis.html> (pristupljeno 24. januara 2017).

Ministarski savet donosi 5. oktobra 1940. godine Uredbu o upisu lica jevrejskog porekla u srednje, više i visoke škole (*Numerus clausus*); ovim aktom je ograničen broj jevrejske dece koja se mogu upisati u ove škole školske 1940/41 „na onu srazmeru u kojoj se nalazi broj državljana jevrejskog porekla prema broju ostalih građana”. Potpisnici ovog akta od 5. oktobra 1940. godine, zavedenog pod rednim brojem M.s.br. 1323 su ministri Vlade Kraljevine Jugoslavije na čelu sa Dragišom Cvetkovićem, Vlatkom Mačekom, dr Antonom Korošecom i drugim ministrima. Bilo je očigledno da je Ministarski savet doneo ovu odluku pod pritiskom Trećeg rajha, tako da je ovakav potez nailazio na podršku prozapadno orijentisane jugoslovenske inteligencije. Ovakvo izvrtnje činjenica, međutim, nije ostalo bez odjeka, naročito u onim sredinama gde su Jevreji bili uvažavani ljudi, kao što je bio slučaj sa Nišom. Neposredno po objavljivanju Ministarske uredbe, reagovao je „Niški novi list” člankom koji je bio kratko naslovljen „Srbi-Mojsijevci”, gde se kaže:

„Naglašujemo da su niški Jevreji, tj. Srbi Mojsijevci dali paralelan deo doprinosa života, krvi, muka i patnji, imovine i snage, u borbi za oslobođenje, kosovsku osvetu i za ujedinjenje. (...) Kod nas je, u našoj sredini, pitanje Jevreja rešeno, mi ih nemamo. Mi imamo Srbe - Mojsijevce. Tako je daleko to kod nas rešeno, da su i deca u međusobnoj igri izgubila termin „Čifuti”. Oni su potpuno asimilovani, i dokazano verni i državi i naciji. Njihovi kapitali, ukoliko ih ima, nisu ni veliki, niti koče razvitak sopstvenog našeg kapitala. Oni ne zauzimaju ni primarna, ni samo unosna mesta. Tamo, u pozivima u kojima se nalaze, oni ne napadno i ne gurajući sebe ispred drugih vrše i obavljaju svoje poslove mirno i savesno. Verski ne štrče, ekonomski ne smetaju, socijalno osećaju, po onoj narodnoj: „Živi i daj drugome živeti”. Ni jedan u Nišu i Moravskoj banovini ne bavi se ni prljavim poslovima ili crnom berzom i do sada nije kažnjavan radi nedozvoljene spekulacije po raznim uredbama... Teške optužbe koje se dižu protiv međunarodnog Jevrejstva ne mogu teretiti nacionalizirane Mojsijevce, koji su odgovorili i odgovaraju svojim državnim, nacionalnim i podaničkim obavezama. Ako odijum odgovornosti ima da dosegne koga, onda to mora pasti na one koji kroz 20 godina nisu stigli da regulišu svoj odnošaj prema državi koja im je dala široko gostoprimstvo i kojima je naš jezik ostao stran i njima i njihovoj deci. U Nišu ih nema. Mi ne možemo osuditi i izdvojiti Srbe samo zato što su Mojsijevci...”

Isti stav prema Jevrejima čitamo u niškom listu „Pregled”, gde se u članku Staniše Ilića „Život Jevreja u slici i reči” navode imena Jevreja koji su rođeni u Nišu, a pali u prethodnim ratovima. O Jevrejima Ilić piše: „To su braća, očevi i sinovi ovih (navedenih u članku, prim. N. O.) heroja koji slavno padoše na braniku otadžbine, a čiju ćemo biografiju i pogibiju doneti u idućim brojevima. (...) Oni učestvovali su u oba rata, u balkanskim i svetskom, i slavno padoše na bojištu za oslobođenje i ujedinjenje otadžbine u kojoj se danas njihovi sinovi, očevi i braća progone i napadaju od jednog dela štampe, kao stranci čije je prisustvo štetno po život ove nacije.

Srbi, nalazimo se pred praskozorjem dana, kada će opet trebati liti krv za ovu zemlju! Pokažite svojim ponašanjem da će Jevreji i sutra imati razloga da se žrtvuju za ovu zemlju kao nekada!”²⁵

²⁵ Небојша Озимић, Јевреји у логору на Црвеном крсту. Мара Макарић, Незавршена прича о Моши Шоамовићу (Ниш: Народни музеј, 2014), 3–4.

NEZAVRŠENA PRIČA O MOŠI ŠOAMOVIĆU

Ime Moše Šoamovića, niškog Jevrejina sefardskog porekla, neizbežno pominjemo kada govorimo o istoriji niškog Muzeja i to pre svega kao darodavca. Na samom početku osnivanja Muzeja (1933), formirana je i Zbirka istorije umetnosti sa oko 70 umetničkih dela i to većinom poklona samih autora (Ljubomir Verner, Vasilije Rudanovski, Borivoje Stevanović...). Među njima, svoj doprinos je dao i Moša Šoamović, minhenski đak, kasnije profesor niške gimnazije, koji je poklonio Muzeju kolekciju od oko tridesetak crteža – portreta njegovih savremenika. Takođe, značajna je i njegova uloga u niškoj kulturi prve polovine XX veka. Zapamćen je kao vredan pedagog i aktivista u društvenom životu Niša. Bio je među prvima koji su se uključili u organizaciju kulturnih dobara sa ovog prostora. **Šoamović je jedan od stradalnika koji je tragično završio na niškom stratištu Bubanj, za vreme Drugog svetskog rata, a Niš je izgubio jednog vrednog portretistu.**²⁶

ŽRTVE LAGERA NIŠ: (1941-1944)

Autori:

OZIMIĆ, Nebojša

DINČIĆ, Aleksandar

SIMOVIĆ, Bojana

GRUDEN MILENTIJEVIĆ, Ivana

MITIĆ, Ivan

Mesto izdanja: Niš

Izdavač: Niški kulturni centar;

Narodni muzej; Medivest KT

Godina izdanja: 2014.

Štampa: Medivest KT, Niš

Broj strana: 582

ISBN 978-86-6101-103-0 (NKC)

COBISS.SR-ID 210506764

Uvodna reč autora

Istorija je dala i daće pravi sud o značaju borbe našeg naroda protiv okupatora. Ovom knjigom progovorili smo isključivo kao istoričari, želeći da damo materijal za prosperitet istorijske nauke, podstičući i druge opštine i sredine da se late ovakvog posla. Kragujevac, Kraljevo i Niš su zasada počeli da otvaraju pandorinu kutiju kada

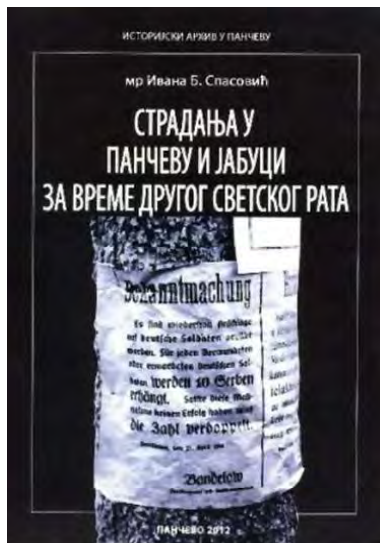
²⁶ Озимић, Јевреји у логору на Црвеном крсту, 23.

je reč o nacističkim žrtvama. Popis žrtava logora i zatvora u Nišu prvi je poduhvat takve vrste u našoj historiografiji, kada je reč o celokupnom periodu nacističko-fašističke okupacije. Nismo imali nasleđene nacističke logorske knjige smrti, već smo morali sami da ih sastavljamo uz pomoć građe kojom smo raspolagali i za kojom smo tragali, što sami, a što preko saradnika. Ona nije bila mala. Oko 20.000 dokumenata korišćeno je prilikom rada na ovoj knjizi i sastavljanja celovitog popisa žrtava fašizma i nacizma. Pišući rukopis, imali smo jedan cilj: da damo skromni doprinos istini o vremenu u kojem se živelo, vojevalo i stradalo.

Bez patetike i hvalisanja, želimo da otrgnemo od zaborava mnoge događaje, a prvenstveno ljude koji su nekada bili deo velikog kolektivnog stradanja. Da sačuvamo od zaborava sve nacističko-fašističke žrtve niškog koncentracionog logora i zatvora, da buduća pokoljenja nikada ne žive u ratovima i stradanju, da nijedna majka ne ponese crnu šamiju. Neka nam oprostite seni svih koji nisu navedeni u ovoj knjizi smrti. Dali smo najbolje što smo mogli.

Dogodilo se – ne ponovilo se!

PANČEVO, BANATSKI BRESTOVAC, ALIBUNAR, BANATSKI KARLOVAC, BELA CRKVA, KOVAČICA, DEBELJAČA, PADINA, UZDIN, KOVIN, DELIBLATO, OPOVO, SAKULE, PLANDIŠTE, VELIKI GAJ, VRŠAC, ZATIM SEVERNIJE: MOKRIN, JAŠA TOMIĆ, PERLEZ, SRPSKA CRNJA...

STRADANJA U PANČEVU I JABUCI ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA

Autor: SPASOVIĆ, Ivana

Mesto izdanja: Pančevo

Izdavač: Istorijski arhiv

Godina izdanja: 2012.

Štampa: Profi printing house

Broj strana: 185

ISBN 978-86-83347-96-4 (broš.)

COBISS.SR-ID 272880647

Ratni zločini često ostaju zločini bez kazne. Istorijska nauka ne može da ispravi tu nepravdu, ali ima moć i obavezu da je ublaži, pronalaženjem i iznošenjem istine. Tom potrebom vodi se i Istorijski arhiv u Pančevu, u pokušaju da se, ovim istraživanjem, oda poštovanje žrtvama nemačkog nacističkog terora, stradalim u Jabuci kod Pančeva i u samom gradu Pančevu.

Proučavanjem izvora iz Vojnog arhiva u Beogradu, Arhiva Jugoslavije, Arhiva Beograda, Istorijskog arhiva u Pančevu i Jevrejskog istorijskog muzeja, kao i historiografske literature u našoj naučnoj literaturi posvećenoj Drugom svetskom ratu, posebno mesto pripada knjizi Branka Petranovića *Srbija u Drugom svetskom ratu...* Posle i pored mnogih ranijih, aktuelna su bavljenja ovom temom i, posebno, Pančevom, Banatom i celom Srbijom u Drugom svetskom ratu, kako bi se došlo do jasnije slike o ovim tužnim događajima i do novih saznanja o broju stradalih, o njihovima imenima i prezimenima, osim u slučajevima gde je to, nažalost, bilo nemoguće.²⁷

PANČEVAČKI I JUŽNOBANATSKI JEVREJI U HOLOKAUSTU: PROŠLOST KOJA TRAJE ZAUVEK

Autor: BEKER, Tomislav

Mesto izdanja: Pančevo

Izdavač: Šalom Tora

Godina: 2013.

Štampa: Mag-print, Pančevo

Broj strana: 362

ISBN 978-86-916511-0-7 (broš.)

COBISS.SR-ID 197273100

Rezime (iz knjige)

Pred vama je knjiga imena umesto spiska brojeva istetoviranih na ruci, koja je zapravo svojevrsna knjiga sećanja na naše sugrađane Jevreje iz ovog dela Južnog Banata koje je ratni vihor istrkao iz svojih ognjišta.

„Šalom tora” – Udruženje Jevreja i njihovih prijatelja (osnovano 1998/99. godine) – izdavač i priređivač ove knjige, sakupilo je imena sa osnovnim podacima i tako posvedočilo da je svaki istetoviran broj imao sopstveni život.

Pred vama su imena stradalnika u Holokaustu iz: Pančeva, Banatskog Brestovca, Alibunara, Banatskog Karlovca, Bele Crkve, Kovačice, Debeljače, Padine, Uzдина, Kovina, Deliblata, Opova, Sakula, Plandišta, Velikog Gaja, Vršca, zatim severnije, iz: Mokrina, Jaše Tomića, Perleza, Srpske Crnje...

²⁷ SerbicaBooks, <https://www.serbica.com/products/b14549> (pristupljeno 29. novembra 2016).

Smatrali smo da imena, zapis imena i izgovor imena, kazuje mnogo više, nego što bi se to moglo pretpostaviti u prvom trenutku. Zato na ovaj način, predlažemo, da Vi, poštovani čitaocē, pokušate da čitate i iščitavate imena koja objavljujemo. Posle nekog vremena čitanja, osetićete da čitanje i izgovaranje imena izaziva kod Vas smirenost, blaženi mir u duši i veliko saosećanje sa patnjama i golgotom nedužnih stradalnika u Holokaustu.²⁸

BORSKI RUDNICI

***U takvo sam doba živeo na zemlji
kad čovek beše tako nisko pao
da je svojevuljno, strasno, bez naredbe klao.***

Mikloš Radnoti, pesma „Odlomak”, 19. maj 1944.

U Boru je bila grupisana radna snaga mnogih pokorenih naroda Evrope, kao nevelike skupine Francuza, Holandžana, Poljaka i Čeha. Grka je bilo više – nekoliko hiljada antifašista, a posle kapitulacije Italije, 5.000–6.000 italijanskih vojnika privedeno je u logore na Borskom rudniku. Naročito je mnogo bilo Jevreja, pogotovu iz Mađarske. Jula 1943. u Bor je prispeo prvi transport od 1.200 Jevreja. Posle martovskih događaja 1944, mađarska marionetska vlada poslala je još 5.000 Jevreja u Bor. Skupa sa mađarskim Jevrejima bilo je 500-600 Jevreja iz Bačke i Baranje, razmeštenih po radnim četama po logorima.

Još od 1942. godine građen je čitav sistem koncentracionih logora u Boru i njegovoj okolini. Bor je bio jedan od najvećih međunarodnih logora u delu sveta koji su fašisti porobili. Među logorima kojih je 1944. bilo oko 20, naročito su bili ozloglašeni Berlin lager sa oko 2.400 radnika, Bril, Štraf lager. (Dragoljub Petrović, *Istočna Srbija u ratu i revoluciji 1941–1944*, Beograd: Narodna knjiga, 1983, 240.)²⁹

²⁸ Tomislav Beker, Biljana Regoje, Pančevački i južnobanatski Jevreji u Holokaustu (Pančevo: Šalom Tora, 2013), 349.

²⁹ Bor, <http://elmondosefarad.wikidot.com/bor> (pristupljeno 21. januara 2017).

BORSKA BELEŽNICA**Autor: RADNOTI, Mikloš**

Mesto izdanja: Bor

Izdavač: Narodna biblioteka Bor

Godina: 1979.

Štampa: Štamparija „Bakar”

Broj strana: 54

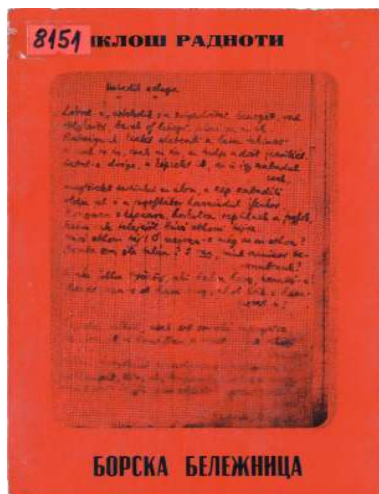
COBISS.SR-ID 512086712

Poslednje pesme Mikloša Radnotija

Pesme prevedene i objavljene u ovoj knjizi potiču iz masovne grobnice u selu Abda na krajnjem severozapadu Mađarske. Prilikom ekshumacije, posle rata, one su nađene u stražnjem džepu pantalonu na jednom od dvadesetdva tela ljudi ubijenih puščanim i revolverskim mecima, pretežno u potiljak. Telo pod brojem 12, u čijem je stražnjem džepu pantalonu nađena sveščica sa ćirilički odštampanim naslovom *Avala 5*, identifikovano je kao leš dr Mikloša Radnotija (*Miklós Radnóti*), a pesme upisane u tu svesku kao poslednja ostvarenja ovog mađarskog pesnika.

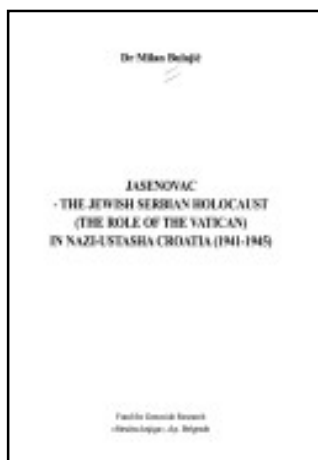
Svesku je Radnoti kupio u Srbiji, u Boru, od jednog seljaka, i sve u njoj sadržane pesme napisao je kao prinudni radnik u borskom rudniku za vreme okupacije.

Radnoti je u Bor dospao 1. juna 1944. godine kao pripadnik takozvane radne službe, u koju je Hortijeva, pa zatim Salašijeva Mađarska, mobilisala Jevreje da bi, iscrpljujućim radom u ratnim područjima, samlela njihovu živu snagu i eventualni otpor. U ovom slučaju, ona je poslala hiljadu petsto tih svojevrsnih robova na posluhu nemačkoj organizaciji „*Todt*”, u zamenu za isporuke bakra i hroma, koje nisu nikad usledile. Oni su gradili prugu, koja neće biti izgrađena u toku rata. Ali, glavna svrha njihovog odašiljanja u udaljenu Srbiju bila je, ipak, postignuta: bez odgovarajuće hrane i bez dovoljno odmora u barakama punim vašiju i stenica, mučeni su teškim fizičkim poslom, kome većina nije bila vična ni dorusla, kažnjavani za prekršaje kundačenjem, vezivanjem i streljanjem (iz Uvoda, str. 9–10).

Mikloš Radnoti sa suprugom pre interniranja

**GLAVNI GRAD NOVE JUGOSLAVIJE
OSLOBOĐEN JE 20. OKTOBRA 1944.
LOGOR JASENOVAC JOŠ UVEK RADI
KAO TVORNICA SMRTI SA PUNIM KAPACITETOM JOŠ
DUGIH I KRVAVIH ŠEST MESECI, DO 22. APRILA 1945.³⁰**

**JASENOVAC: THE JEWISH SERBIAN HOLOCAUST
(THE ROLE OF THE VATICAN) IN NAZI-USTASHA CROATIA (1941–1945)**

Autor: BULAJIĆ, Milan

Mesto izdanja: Belgrade

Izdavač: Fund for Genocide Research; Stručna knjiga

Godina: 2002.

Štampa: Stručna knjiga, Beograd

Broj strana: 655

ISBN 86-419-0221-X (karton)

COBISS.SR-ID 103094284

³⁰ <http://vrlika.free.fr/jasenovac> (pristupljeno 19. januara 2017).

Jasenovac, najbrutalniji sistem logora smrti, koji su osnovale hrvatske ustaše, bio je u upotrebi od 21. augusta 1941. do 22. aprila 1945. On pokriva područje masovnih grobnica na površini između 210 i 240 km².

Zarobljenici koji su preživjeli te monstruoze logore smrti svjedoče da su ustaški zločinci rijetko pucali u svoje žrtve s oružjem, nego su koristili posebno izrađena oružja i maljeve za egzekuciju...

Jevreje su slali u Jasenovac iz svih djelova naci-ustaške Hrvatske (uključujući i Bosnu i Hercegovinu), iz Zagreba, Sarajeva i drugih gradova i manjih mjesta.

Jasenovac je bio ne samo „treći najveći koncentracioni logor u okupiranoj Europi“, nego i čitav sistem nacističkih ustaških logora za sprovođenje genocida za cijelu Nezavisnu Državu Hrvatsku!

Glavni grad nove Jugoslavije oslobođen je 20. oktobra 1944. Logor Jasenovac još uvijek radi kao tvornica smrti sa punim kapacitetom još dugih i krvavih šest mjeseci, do 22. aprila 1945. Prije povlačenja pred pobjedničkim jugoslavenskim i savezničkim snagama, iako su poraženi, hrvatski nacisti – ustaše – su uništavali sve životne i materijalne tragove svojih krvoločnih genocidnih zločina nad Srbima, Jevrejima i Romima i stravičnih ratnih zločina protiv antifašista. Sve žene zatvorenici, između 450 i 600 njih, čekale su u dugom nizu smrti da bi bile pogubljene na najbrutalniji način. Preostali internirani, iako nenaoružani, učinili su herojski proboj 22. aprila 1945. Oni koji su bili fizički preslabi da učestvuju, počinili su samoubistvo. Od više od hiljadu zatvorenika, samo 87 je preživjelo...³¹

---

³¹ Bulajić, Milan, Jasenovac: the Jewish Serbian Holocaust (the role of the Vatican) in nazi-ustasha Croatia (1941–1945) (Belgrade: Fund for Genocide Research, Stručna knjiga, 2002), 7–10.

**KONCENTRACIONI I LOGOR SMRTI AUŠVIC
JE PARADIGMA DRUGOG SVETSKOG RATA
– FABRIKA SMRTI U KOJOJ JE UBIJENO I UMRLO
VIŠE OD MILION I STO HILJADA MUŠKARACA, ŽENA I**

DECE

U periodu od osnivanja sredinom aprila 1940. godine do 27. januara 1945, kada su poslednje zatočenike oslobodile jedinice Crvene armije, u Aušvicu je ubijeno i stradalo i preko deset hiljada građana Srbije. Prema podacima Državnog muzeja Aušvic-Birkenau, više od 75% zatočenika je ubijeno u gasnim komorama ili umrlo od posledica surovih uslova i medicinskih eksperimenata u logoru.

HLADNI KREMATORIJUM: ROMAN AUŠVICA

Autor: DEBRECENI, Jožef

Mesto izdanja: Novi Sad

Izdavač: Forum

Godina: 2015.

Štampa: Sajnos, Novi Sad

Broj strana: 157

ISBN 978-86-323-0947-0

COBISS.SR-ID 299616519

HIDEG KREMATÓRIUM : AUSCHWITZ REGÉNYE**Autor: DEBRECZENI, József**

Mesto izdanja: Újvidék (Novi Sad)

Izdavač: Forum

Godina: 2015.

Štampa: Sajnos, Újvidéken (Novi Sad)

Broj strana: 161

ISBN 978-86-323-0946-3

COBISS.SR-ID 299617543

Roman pod naslovom *Hladni krematorijum* (*Hideg krematórium*) objavljen je na mađarskom prvi put 1950, a naredne godine i na srpskom jeziku, u prevodu Bogdana Čiplića. Knjiga je ponovo izdata 1975, a te godine autor je dobio nagradu „Most” („Híd”).

Za ime Jožefa Debrecenija vezuje se skoro jedini autentični logorski roman mađarske književnosti, *Hladni krematorijum* – knjiga reportaža o strahotama Aušvica napisana hladnom uzavrelošću. Život i iskustvo koncentracionog logora dali su inspiraciju i za njegova lirski dela, ali ni u knjizi reportaža nije zanesena strašću i bolom. U romanu, iako se između redova, iza sećanja i činjenica, naslućuje žar mržnje koju autor oseća prema majstorima uništenja i fašizma koji ih podupire, nema glasa samooplakivanja – reči su Imrea Borija.

Jožef Debreceni bio je pesnik, pisac, publicista i prevodilac. Rođen je 13. oktobra 1905. godine u Budimpešti. Bavio se novinarstvom. Od 1925. bio je saradnik časopisa „Dnevnik” iz Subotice, a između 1933. i 1938. urednik budimpeštanskih novina „Praznik”. U Aušvic je deportovan 1944. Posle rata živeo je u Beogradu i radio kao saradnik novina „Mađarska reč” i Radija Novi Sad. Preminuo je u Beogradu 26. aprila 1978.³²

Jožef Debreceni

³² Predstavljanje knjige „Hladni krematorijum”, Blic, <http://www.blic.rs/kultura/vesti/predstavljanje-knjige-hladni-krematorijum/vk66fkl> (pristupljeno 27. novembra 2016).

POSLEDNJE ODREDIŠTE AUŠVIĆ: KATALOG IZLOŽBE

**Autori: KOLJANIN, Milan, MANOJLOVIĆ
PINTAR, Olga, RADIĆ, Radmila,
PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ, Sanja,
IVANOVIĆ, Zorica,**

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Istorijski muzej Srbije

Godina: 2015.

Štampa: Tipografik plus, Beograd

Broj strana: 123

ISBN 978-86-82925-69-9

COBISS.SR-ID 215523084

Izložba *Poslednje odredište Aušvic* imala je za cilj da personalizacijom žrtava logora sa prostora Srbije (kroz prikaz njihovog predratnog života, načina njihovog diskriminisanja, zatvaranja, prebacivanja i uništenja u logoru), predstavi osnovne činjenice vezane za postojanje logora (ideologiju koja ga je osmislila i formirala, zločince i njihove saradnike koji su omogućavali njegovo postojanje).

Posebnu vrednost izložbi dala su prikupljena usmena svedočanstva poslednjih preživelih čije će reči najjasnije prikazati današnjim građanima Srbije užas najveće fabrike u nacističkoj industriji smrti, kao i baza podataka, rezultat istraživačkog rada autorskog tima, sa skoro 12.000 imena lica, koja su sa teritorije Srbije deportovana u logor Aušvic. Izložba predstavlja pokušaj

da se javnost Srbije uvede u složeni dijalog sa prošlošću preispitivanjem uloge posmatrača zločina i onih koji su ga marginalizovali u sadašnjosti.

Izložba je namenjena najširoj publici. Zamisao je da istorijskim prikazom, ali i aktuelnom kontekstualizacijom, ukaže na nužnost stalnog debatovanja tog složenog fenomena koji je postao sinonim za masovnu smrt i hladnokrvno ubistvo miliona muškaraca, žena i dece. Upravo zbog toga, ona će se prevashodno obraćati najmlađim generacijama koje nedovoljno poznaju čitav kontekst i posledice funkcionisanja logora, odnosno ideologiju na kojoj se zasnivalo postojanje sistema koji su personifikovali logori kakav je bio Aušvic.

„Istorija jedne porodice je uvek posebna, ali ona je i paradigma. Govori o životu i ljudima, čiji najveći broj nije preživeo rat. S druge strane, govori o onima koji su imali sreće da prežive sve muke i patnje i da nastave da nose u sebi i ono što je bilo vezano za ovaj grad i to im je bila neka vrsta cigle kojom su gradili svoj novi život i domovinu, ne zaboravljajući nikada odakle su došli”.

*Reči prof. dr Milan Ristovića na otvaranju izložbe „Kutija sećanja”
2. novembra 2016. godine, Gradski muzej u Somboru*

„Ovde smo otvorili samo jednu od kutija sećanja, a još hiljade njih čekaju da budu otvorene da u njima nađemo slike predmeta i sitnice davno zaboravljene, ne da bi nekome sudili, jer zločinci su već davno na mračnoj strani i istorije i života, već da ukažemo da se sećamo svih njih jednako jasno kao da su tu. Ne smemo sebi dozvoliti da zaboravimo vagone vozova koji su išli u jednom pravcu i putnike koji nisu imali pravo na povratnu kartu, do mesta čudnih naziva: Aušvic, Treblinka, Dahau, ne smemo zaboraviti zabelešku u rubrici ostalo – deportovana u koncentracioni logor. Ako to zaboravimo, zaboravićemo i našu prošlost i budućnost, zaboravićemo neizbrisiv trag u opštem pamćenju čovečanstva, nameru da jedan ceo narod – Jevreji – nestanu sa lica zemlje”.

*Iz pozdravnog govora Branimira Mašulovića,
direktora Gradskog muzeja u Somboru,
prilikom otvaranja izložbe „Kutija sećanja”
9. decembra 2016. godine u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu*

Nekadašnji predsednik Beogradske jevrejske opštine i poznati jugoslovenski publicista Jaša Almulji je, u izdanju beogradske izdavačke kuće „Zavod za izdavanje udžbenika”, objavio knjige *Jevreji i Srbi u Jasenovcu*, *Jevrejke govore*, *Stradanje i spasavanje srpskih Jevreja* i *Živi i mrtvi: razgovori sa Jevrejima*. Sve četiri knjige dobile su nagradu na javnim konkursima Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

JEVREJI I SRBI U JASENOVCU

Autor: ALMULI, Jaša

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Službeni glasnik

Godina: 2009.

Štampa: Glasnik, Beograd

Broj strana: 528

ISBN 978-86-519-0251-5 (broš.)

COBISS.SR-ID 171195660

„O Jasenovcu je napisano mnogo knjiga, referata i članaka, pa ipak o njemu nove generacije malo znaju i istina o njemu teško prodire u svet. Ovo poslednje je naročito bilo vidljivo tokom proteklih petnaest godina, kada je, zbog negativnog stava prema Srbiji, Jasenovac ignorisan u mnogim zapadnim medijima, publicistici i knjigama, memorijalnim ustanovama, pa čak i u Ujedinjenim nacijama i Međunarodnom Crvenom krstu (...) Zato sam se poduhvatio posla sastavljanja ove knjige. Njenu srž čine razgovori koje sam vodio sa devet jevrejskih i šest srpskih preživelih logoraša Jasenovca između 1989. i 1997 (...)”

Razgovori sa preživelim logorašima sadrže ne samo viđeno i doživljeno u logoru, već i sliku života njihovih predratnih porodica i širih zajednica, njihovo ratovanje posle bekstva iz Jasenovca i život u miru (...)” (iz Uvoda)

JEVREJKE GOVORE

Autor: ALMULI, Jaša

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Signature

Godina: 2005.

Štampa: Todra, Beograd

Broj strana: VIII, 328

ISBN 86-83745-45-7 (broš.)

COBISS.SR-ID 127409420

Knjiga *Jevrejke govore* dobila je prvu nagradu 2004. godine na javnom konkursu Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore u kategoriji istorijskih i memoarskih radova.

Slovo o knjizi

Jaša Almuli je i ovom knjigom potvrdio da je neumorni sakupljač i čuvar dragocenih svedočanstava o ljudskim sudbinama. Njegovo ogromno životno i profesionalno iskustvo, ali, iznad svega, dar da pažljivo sluša i nenametljivo podstiče svoje sagovornike da otvore najskrovitije predele sećanja i uobliče ih u potresne ispovesti o godinama Holokausta, omogućili su da pred čitaoce stignu knjige – spomenici velikoj patnji, nesreći, ali i ljudskom dostojanstvu, snazi i vitalnosti.

Almuli je sabirajući životopise iz ratnih godina tridesetak Jevrejki iz Jugoslavije i Grčke, pružio jednu složenu i dramatičnu sliku Holokausta na Balkanu – iz „ženskog ugla“.

Među koricama ove knjige su, jedna pored druge: umetnice, žene borci, preživjele i stradale žrtve logora smrti, žene – žrtve nacističkih opita *in vivo*. Tu su, takođe, ispovesti onih, koje su, skrivajući se, uspele da prežive ratne godine. Bile su različitog socijalnog porekla, obrazovanja i uzrasta (neke na početku rata tek devojčice ili su skrivane kao bebe), porodičnog stanja, potekle iz sefardskih i aškenaskih porodica. Njih je kao sudbinski imenitelj spojila pripadnost jevrejskom narodu, određivši tako, po zločinačkim uzusima nacističke ideologije, njihovu zajedničku ratnu, tragičnu sudbinu.

Jedinstvenost i neponovljivost stvarnih životnih istorija, koje nam daruje Jaša Almuli „usmenom ženskom stranom“ Holokausta na Balkanu, omogućava da se potpunije i neposrednije shvate razmere i oblici neshvatljivog zločina, kakav je Holokaust. Knjiga će, zahvaljujući Almulijevom trudu i istraživanju, ali i pokazanoj dubokoj ljubavi i poštovanju za svoje tragične junakinje, ne samo sačuvati od zaborava njihova imena, već će zabeležena sećanja na njihove živote, svakom čitaocu, upravo snagom i težinom opisanih iskustava, biti oslonac i podsticaj za razmišljanja o njihovoj univerzalnosti.

Milan Ristović, profesor opšte savremene istorije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Jaša Almulj pruža nam drugu knjigu razgovora sa Jevrejima koji su preživeli holokaust. Dok su u prvoj, *Živi i mrtvi*, njegovi sagovornici bili viđeni umetnici, profesori i visoki stručnjaci koji su mnogo dali našoj nacionalnoj zajednici, druga je posvećena samo ženama.

Autor se opredelio za one koje su bile hrabre i umne i umele da u ogromnoj nesreći koja je zadesila njihov narod, nađu spas za sebe i svoje porodice, ili su prišle oružanoj borbi, ili su zbog nesebične pomoći drugih ostale u životu. U ovoj drugoj knjizi koja je sad pred vama, autor govori sa šesnaest žena iz Srbije, Vojvodine, Bosne i Makedonije i dvanaest iz susedne Grčke.

U jugoslovenskom delu ove knjige pričaju vam spisateljice i žene ratnici, upoznajete se sa logorima i sa opasnostima i tajnama skrivanja. Doznaćete kakvu je ulogu u skrivanju mlade Jevrejke iz Beograda imao jedan general bivše kraljevske vojske. Saznaćete mnogo o životu i spasavanju porodice žene koja je jedan od najčitanijih pisaca u Srbiji. Čitaćete o prvoj ženi generalu u JNA, o prvoj ženi pukovniku u ratnom vazduhoplovstvu i o ženi šefu apoteke beogradskog vojnog garnizona posle rata. Tu je prikazano i više poginulih žena heroja.

Jedan beogradski Jevrejin, redak muškarac pušten u knjigu, nastoji da odgovori na pitanje kakve su mogućnosti Jevreji iz Srbije imali da izbegnu smrt. Da li su olako dopustili da ih Nemci vode na klanicu ili nisu znali šta im se sprema, jer su prvi u Evropi uništeni.

Junakinje ove knjige potekle su iz raznih slojeva i različitog su obrazovanja. Govoreći o sebi i svojim porodicama u predratnom životu, prikazuju nestale jevrejske zajednice.

Novinar i publicista Jaša Almulj sastavio je ovu knjigu na osnovu sopstvenih istraživanja. On je intervjuisao pred video kamerom sto preživelih Jevreja u bivšoj Jugoslaviji i sedamdeset u Grčkoj.

OSTALI SU ŽIVI

Autor: ALMULI, Jaša

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike

Godina: 2013.

Štampa: Glasnik, Beograd

Broj strana: 561

ISBN 978-86-17-18065-0 (broš.)

COBISS.SR-ID 198083596

Knjiga Jaše Almulija predstavlja 30 razgovora s preživelim Jevrejima u Drugom svetskom ratu, iz Srbije, Bosne, Makedonije i Hrvatske. Njihove sudbine pokazuju strašnu sudbinu onih koji su gonjeni kao zveri. Dve od njih svedoče o industrijskom načinu ubijanja u Aušvicu, ali i o tome kako su doživeli gubitak najbližih i ropski rad u logoru. Tako, dva makedonska Jevrejina svedoče da su Jevreji, nasuprot mnogim Makedoncima, svi bili protiv bugarske okupacije. Preživeli sagovornik, koji je život otpočeo kao ubogo dete u Bugarskoj, svojom pameću i vrednim radom, postao je jedan od najbogatijih ljudi u Srbiji. Čak šesnaest sagovornika Jaše Almulija bilo je u partizanskim redovima.

Dvojica jugoslovenskih Jevreja, posle svih neprijateljskih zatvora i logora, dopali su Golog otoka. Jedan od njih ocenio je Goli otok kao mesto koje je za ljudsku psihu bilo gore od Birkenaua u Aušvicu.

Ova knjiga podseća na razmere Holokausta, posebno u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, u kojoj su, za razliku od drugih fašističkih satelitskih država, gde su predavani Nemcima, Jevreji ubijani sopstvenim snagama. Hrvatski „Holokaust pre Holokausta“, i pre Jasenovca, započeo je u logoru Jadovno, nedaleko od Gospića, gde je maljevim ubijeno 300 Jevreja i 3.000 Srba. Knjiga otkriva da su masovna ubistva jevrejskih i srpskih žena i dece na ostrvu Pagu otkrili, niko drugi do – italijanski vojnici i potom počeli da sprečavaju genocid nad Srbima i Jevrejima na svojoj okupacionoj teritoriji. Almulija posebno navodi upravo to kao jedan od razloga za formiranje logora u Jasenovcu, u kojem je, bez bilo kakvih hemijskih i tehničkih sredstava, ostvaren zločin neverovatnih razmera u istoriji sveta.

STRADANJE I SPASAVANJE SRPSKIH JEVREJA**Autor: ALMULI, Jaša**

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike

Godina: 2010.

Štampa: Akademija, Beograd

Broj stana: 390

ISBN 978-86-17-17048-4 (broš.)

COBISS.SR-ID 179018764

Jaša Almuli: Stradanje i spasavanje srpskih Jevreja

Na ovoj knjizi Almuli je radio 20 godina, sakupljajući podatke od preživelih Jevreja i srpskih građana. Na 390 stranica, uz dokumente i stare fotografije, predstavljene su ličnosti jevrejske zajednice, onih koji više nisu među živima, spasilaca preživelih i podaci o njima, zabeleženi u vreme kada je knjiga pisana. U uvodu, autor piše o tome kako je otpočeo svoje istraživanje, zatim nastavlja prepiskom sa ljudima čije je adrese sakupljao i njihovim tragičnim životnim pričama. Među prvim zabeleženim sudbinama je priča o Palu Žambokiju, spasiocu naših natanijskih sugrađana, Josefa Ben Avrama Žambokija i njegove sestre Ruže, koji, u znak zahvalnosti, danas nosi njegovo prezime.

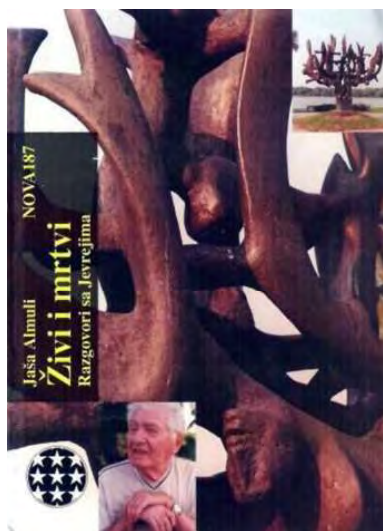
Jedno poglavlje, naslovljeno „Beograd očišćen od Jevreja”, napisano je na osnovu dokumenata i imena, što je veoma značajno kao istorijski podatak, danas, kada se neke činjenice iz davnih vremena prećutkuju ili, što je još gore, izvrću. Predstavljen je i memorijalni centar „Jad vašem” („Uspomena i ime”) u šumi kraj Jerusalima, gde su za sve pravednike, spasioce Jevreja, zasađene jelke i svaka nosi ime spasioca u čiju čast je drvo poraslo. Almuli je prijemčivo dočarao istinite priče o tome kako su mnogi Srbi, stavljajući život na kocku, spasavali jevrejsku decu i njihove roditelje, ali i značajne ličnosti, kakva je, recimo, bio dr Fridrih Pops, predsednik Jevrejske aškenaske opštine u Beogradu i dr Hugo Klajn, psihijatar, pozorišni reditelj, pisac, kritičar... Naravno, nije reč samo o beogradskim Jevrejima. Spasavani su i u Prokuplju, Kragujevcu, Prizrenu, Negotinu...

„Nemci su uspeli da pobiju 88 posto srpskih Jevreja”, piše Almuli, „ali ne i duhovnog vođu, vrhovnog rabina, dra Isaka Alkalaja. On je posle petog talasa bombardovanja Beograda izašao sa porodicom i peške, kroz opustošene ulice grada, preko Jagodine, Niša i Pirota, uz pomoć Srba, stigao u Bugarsku, a odatle u Tursku...”

Nažalost, jedan od najznačajnijih predratnih izdavača i knjižara u Srbiji i na Balkanu, Geca Kon, imao je 68 godina kada su ga Nemci ubili.

U poglavlju „Razmatranja, događaji i dokumenti” navedena su mnoga imena stradalih i preživelih, a Moric Marci Levi dodao je na kraju knjige listu predratnih beogradskih Jevreja koji su 1992. živeli u Beogradu.

Na koricama je fotografija tri dečaka, sinova Benka Daviča, tragično poginulih.³³

ŽIVI I MRTVI: RAZGOVORI SA JEVREJIMA

Autor: ALMULI, Jaša

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: S. Mašić

Godina: 2002.

Štampa: Srboštampa, Beograd

Broj strana: 472

ISBN 86-7598-008-6 (karton)

COBISS.SR-ID 183386887

Oteti od zaborava činjenicu da je „ovde bilo dobrih ljudi Jevreja i da su ovde živeli preko 400 godina”, zavet je istaknutog novinara i publiciste Jaše Almulija, ispunjen u njegovoj knjizi *Živi i mrtvi. Razgovori sa Jevrejima*. Da bi se otklonili svi nesporazumi, reč „ovde” znači – u Srbiji. Jaša Almulij, kao i svi Jevreji, proživeo je u minulom strahotnom veku opasan život, a preživeli su ga i sagovornici u njegovoj knjizi, kojih je veoma mnogo i značajna su imena. Dug prema svojim sunarodnicima Almulij je i pre ove knjige počeo ispunjavati, sad već davne 1989. godine, u seriji napisa „Život i stradanja naših Jevreja”, koje je objavljivao tokom aprila i maja pomenute godine u „Politici”. U tim pričama prikazani su njihovi dramatični životi i strašne žrtve naših Jevreja pod nacističkom okupacijom.

³³ Videti: „Jaša Almulij, Stradanje i spasavanje srpskih Jevreja”, *Nekad i sad*, 1, 6/2010, <http://elmondosefarad.wikidot.com/jasa-almulij-stradanje-i-spasavanje-srpskih-jevreja> (pristupljeno 12. decembra 2016).

SVE JE PO ZAKONU

Autor: ANĐELKOVIĆ, Đurđica

Mesto izdanja: Smederevo

Izdavač: Radojković

Godina: 1999.

Štampa: Radojković, Smederevo

Broj strana: 444

COBISS.SR-ID 146361863

Uvodna reč

„Šesdeset godina ćutanja. Nije se smelo. Nije se moglo. Pokušavala je. Bezuspešno. Shvatio sam da na ćutanje nema više pravo.

Pisac? Književnik? Ne! Svedok? Da!

Pisac ima pravo na izbor, maštu, igru... Svedok ne. Svedok mora da govori samo istinu. Sve je istinito, izabrano i odigrano.

Pisac ovog romana, ako je ovo roman, iznosi samo istinu, činjenice, kao na suđenju. Sudiće Gospod.

Dogodilo se jednom davno, pre šezdeset godina. Možda je bilo slučajno? Možda greh jedne generacije? Sticaj okolnosti?

Pisac je bio na mestu događaja. Reći će kako je bilo...

Dogodilo se ponovo. Posle pedeset godina. Svi smo svedoci. Više nije slučajno... Sudiće Gospod.”³⁴

Knjiga *Sve je po zakonu* dobila je 3. nagradu u oblasti istorijsko-memoarske građe na 42. nagradnom konkursu za radove sa jevrejskom tematikom.

³⁴ Anđelković Đurđica, *Sve je po zakonu* (Smederevo: Radojković, 1997), 5.

POD ŽUTOM TRAKOM
Autor: DEAK, Andreja

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Prosveta
Godina: 1953.
Štampa: Jugoslovensko štamparsko preduzeće,
Beograd
Broj strana: 327

COBISS.SR-ID 79821063

SASEČENO STABLO DANONOVIH

Autor: DANON, Cadik I.

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Dosije
Godina: 2007.
Štampa: Dosije, Beograd
Broj strana: 271

ISBN 978-86-7738-065-6 (broš.)

COBISS.SR-ID 140597516

**THE SMELL OF HUMAN FLESH: A WITNESS OF
THE HOLOCAUST: MEMORIES OF JASENOVAC**

Autor: DANON, Cadik I.

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: S. Mašić
Godina: 2002.
Štampa: Teos, Beograd
Broj strana: 158

ISBN 86-7598-017-5

COBISS.SR-ID 103293196

„Cadik Danon skrenuo je na sebe pažnju žirija na konkursu Saveza jevrejskih opština još 1999. godine, kada je njegov rukopis *Jasenovac – priče preživelih*, na anonimnom konkursu dobio prvu nagradu u oblasti istorijsko-memoarske građe.

Ohrabren priznanjem koje su, na novom konkursu 2005. godine, dobila njegova dalja sećanja pod naslovom *Iz života jedne jevrejske porodice*, Danon je proširio i upotpunio svoj memoarski rad. Pod naslovom *Sasečeno stablo Danonovih* izdavaču je sada ponudio i treći deo, *Novi život*, u kojem je opisao bekstvo iz logora Jasenovac 1942. godine, partizansko ratovanje do 1945. godine i početak novog, posleratnog snalaženja na ostacima nekadašnjeg života. Autor je vešto prekomponovao, dopunio i povezoao sva tri dela svojih sećanja u jedan nov i jedinstven rukopis...

Dobro je da se, ma kako inače bila strašna, istina o jevrejskoj patnji i stradanju ne zaboravi i da se prenese na nove naraštaje, da se održi i da nikad ne izbledi. Važne memoarske knjige, poput *Sasečenog stabla Danonovih* arhitekta Cadika Danona, pomažu da se sačuva duh i uspomena jugoslovenskih i srpskih Jevreja i da se održi istorijsko sećanje na njihovo zapaženo prisustvo i njihovo ljudsko stradanje.”

*Iz recenzije akademika
Predraga Palavestre*

MI SMO PREŽIVELI...: JEVREJI O HOLOKAUSTU

Odgovorni urednik: Gaon, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije

Godina izdanja: 2001.

Štampa: Ivona, Zemun

Broj strana: 370

COBISS.SR-ID 92363020

**MI SMO PREŽIVELI...:
JEVREJI O HOLOKAUSTU. 2**

Odgovorni urednik: Gaon, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejski istorijski muzej
Godina izdanja: 2003.
Štampa: Ivona, Zemun
Broj strana: 487

ISBN 86-903751-1-2
COBISS.SR-ID 107024908

**MI SMO PREŽIVELI...:
JEVREJI O HOLOKAUSTU. 3**

Odgovorni urednik: Gaon, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejski istorijski muzej; Savez
jevrejskih opština Srbije i Crne Gore
Godina izdanja: 2005.
Štampa: Pressing, Beograd
Broj strana: 513

ISBN 86-903751-3-9
COBISS.SR-ID 125018124

**MI SMO PREŽIVELI...:
JEVREJI O HOLOKAUSTU. 4**

Odgovorni urednik: Gaon, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Jevrejski istorijski muzej Saveza
jevrejskih opština Srbije
Godina izdanja: 2007.
Štampa: Pressing, Beograd
Broj strana: 397

ISBN 978-86-903751-6-5
COBISS.SR-ID 141143564

MI SMO PREŽIVELI...:

JEVREJI O HOLOKAUSTU. 5

Odgovorni urednik: Gaon, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Jevrejski istorijski muzej Saveza

jevrejskih opština Srbije

Godina izdanja: 2009.

Štampa: Pressing, Beograd

Broj strana: 499

ISBN 978-86-903751-8-9 (karton)

COBISS.SR-ID 155343884

WE SURVIVED...: YUGOSLAV JEWS ON THE HOLOCAUST

Urednik: GAON, Aleksandar

Mesto izdanja: Belgrade

Izdavač: The Jewish Historical Museum;

Federation of Jewish Communities in Yugoslavia

Godina izdanja: 2003.

Štampa: Intergraf MM, Beograd

Broj strana: 405

ISBN 86-903751-2-0 (JIM)

COBISS.SR-ID 112930828

WE SURVIVED...: YUGOSLAV JEWS ON THE HOLOCAUST. 2

Urednik: GAON, Aleksandar

Mesto izdanja: Belgrade

Izdavač: The Jewish Historical Museum;

Federation of Jewish Communities in Yugoslavia

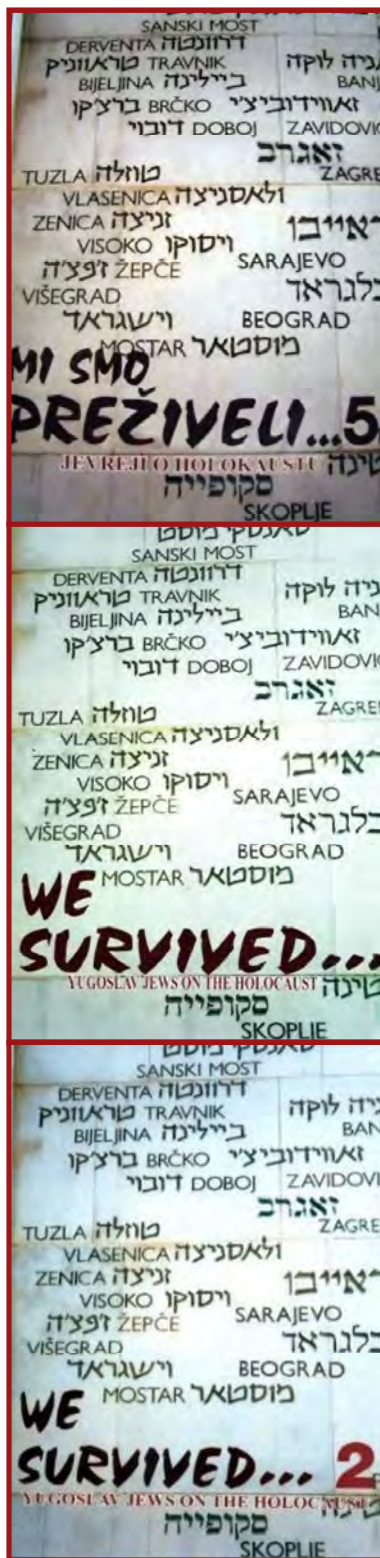
Godina izdanja: 2006.

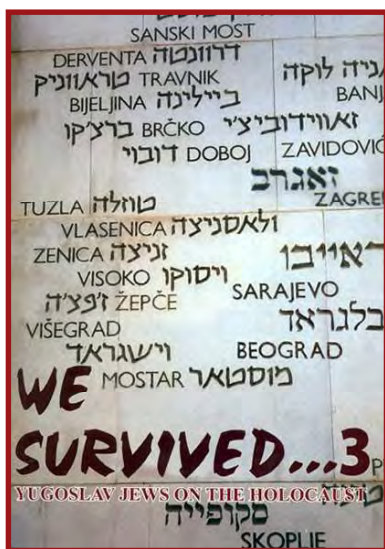
Štampa: Pressing, Beograd

Broj strana: 539

ISBN 86-903751-4-7 (JIM)

COBISS.SR-ID 128392460

WE SURVIVED...: YUGOSLAV JEWS ON THE HOLOCAUST. 3

Urednik: GAON, Aleksandar

Mesto izdanja: Belgrade

Izdavač: The Jewish Historical Museum;

Federation of Jewish Communities in Yugoslavia

Godina izdanja: 2009.

Štampa: Pressing, Beograd

Broj strana: 563

ISBN 978-86-903751-9-6 (karton)

COBISS.SR-ID 168871948

Pre Drugog svetskog rata, na teritoriji tadašnje Jugoslavije, živelo je 82.242 Jevreja. U ratu je ubijeno oko 67.500 ili preko 80% tadašnje jevrejske populacije (oko 24.000 u nemačkim koncentracionim logorima izvan Jugoslavije, oko 39.000 u koncentracionim logorima na teritorijama okupirane Jugoslavije, oko 1.300 učesnika u pokretu otpora – partizanima, a oko 3.000 po raznim zatvorima, kao taoci i žrtve pojedinačnog terora). Oko 2.500 Jevreja preživelo je skrivajući se, ili uz pomoć lokalnog stanovništva.

Nigde Jevreji nisu u tolikom broju aktivno učestvovali u borbenim jedinicama protiv nacizma, kao u Jugoslaviji. U narodnooslobodilačkom pokretu bilo je 2.993 borca, a još 1.579 Jevreja aktivno je podržavalo pokret otpora. Od svih naroda koji su tada živeli u Jugoslaviji, u odnosu na ukupnu populaciju, Jevreji su imali najveći procenat učesnika u ovom pokretu. Deset učesnika pokreta otpora proglašeno je narodnim herojima, a 149 boraca od 1941. godine, nosioci su Partizanske spomenice.

Svedočenja u ovim knjigama iskustva su iz koncentracionih, zarobljeničkih i drugih logora, sa prinudnog rada, internacije, iz partizanskog pokreta otpora, dok ostala slikovito prikazuju različite načine preživljavanja u tim mračnim vremenima. Ona ukazuju na izuzetnu hrabrost, izdržljivost, pa i snalažljivost jevrejskih žena, muškaraca i dece u borbi da prežive. Opisana je i pomoć hrabrih, humanih ljudi, nejevreja, od kojih je do sada, sa teritorije bivše Jugoslavije, 281 proglašen za „Pravednika među narodima“. Mada su stradanja jevrejskog naroda na tom području bogato dokumentovana, građani zemalja pređašnje Jugoslavije i drugi, slabo su obavješteni o tome.

Priče-svedočanstva napisane su dokumentovano, precizno, ali na jednostavan i topao način. Redakcija se strogo držala izvornosti jezika kazivača i autentičnosti svedočenja. Priložen je veći broj originalnih fotografija i kopija dokumenata. Knjige *Mi smo preživeli* mogu da se koriste u naučno-istraživačke svrhe, ali i kao zanimljivo štivo za brojne čitaoce, posebno mlade, koji će u njima ne samo saznati o užasima genocida, nego i primiti snažnu poruku da se oni ne smeju ponoviti nijednom narodu.³⁵

SEĆANJA JEVREJA NA LOGOR JASENOVAC

Urednik: Dušan Sindik

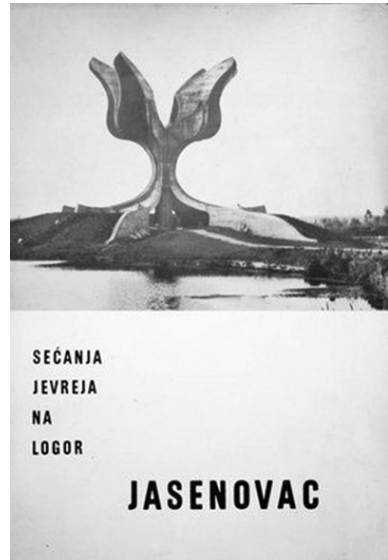
Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije

Godina izdanja: 1972.

Broj strana: 325, [7] listova s tablama

COBISS.SR-ID 59240972

Iz Predgovora

U okviru brojnih manifestacija i komemoracija kojima je u toku 1971. godine obeležena trideseta godišnjica ulaska Jugoslavije u Drugi svetski rat i narodnih ustanaka protiv fašističkih okupatora, javila se želja bivših logoraša, Jevreja koji su preživeli užase jednog od najozloglašnijih logora, Jasenovačkog, da obelodane svoja sećanja na teške dane logorskog života. Teške dane svoje, a poslednje dane mnogih članova svojih porodica kao i brojnih žrtava drugih naroda: Srba, Hrvata i Roma.

„Mi, preživjeli logoraši ustaških logora smrti, želimo da ova Sjećanja ne budu korišćena u svrhu bilo kakve odmazde ili osвете, bilo kada i protiv bilo koga. Želimo da ova naša Sjećanja posluže cilju udovoljenja pravde, a još više želimo da služe opštem zbliženju svih naroda i podizanju čovječnosti, za kojom su vapili naši sapatnici u svojim najtežim i poslednjim trenucima života sa vječnim 'Šema Jisrael'”.

*Preživjeli logoraš
dr Josef Konforti*

³⁵ Savez jevrejskih opština Srbije, <http://savezjos.org/izdavastvo/> (pristupljeno 27. novembra 2016).

KUTIJA SEĆANJA

Autor kataloga: LJUBOJA, Milka

Mesto izdanja: Sombor

Izdavač: Gradski muzej

Godina izdanja: 2016.

Štampa: Gradski muzej, Sombor

Broj strana: 150

ISBN 978-86-911883-9-9

Mihal Tulpan³⁶ je sačuvala bogatu porodičnu zaostavštinu u kojoj se našao veliki broj fotografija, dokumenata, pa čak i nekoliko važnih predmeta koji su svedočili o životima ljudi koji su potpuno nedužni ubijani samo zbog svog porekla i pripadnosti jevrejskom narodu tokom Drugog svetskog rata. Upravo je materijal koji je ona ustupila postao jedan od osnova buduće izložbe u Državnom muzeju Aušvic-Birkenau.

Životi njenih roditelja, Magde i Moše, vezani su za Sombor. Najveći deo njihovih fotografija nastao je u Somboru pre, tokom i neposredno nakon završetka Drugog svetskog rata. Na njima su, pored članova porodice, zabeleženi i ovekovečeni i mnogi Somborci. Brojne grupne fotografije, kao i portreti izuzetne ekspresivnosti, dočaravaju davno prošla vremena, kojih se malo ko još uvek seća.

Stoga je izložba *Kutija sećanja* koju priređuje Gradski muzej Sombor način da se kroz fotografije jedne obične, a u isto vreme i potpuno posebne somborske porodice, progovori o XX veku na ovim prostorima i o Holokaustu.

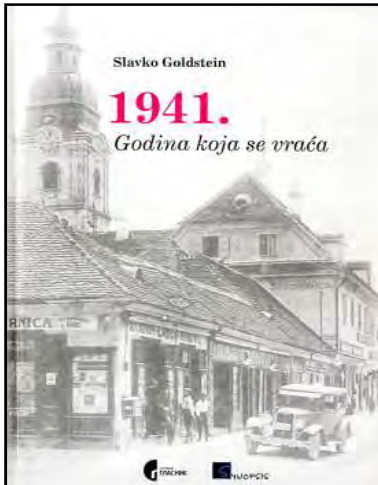
Da se ne zaboravi.³⁷

„Nakaradna je logika da iz ljubavi prema svojoj domovini treba zlostavljati, progoniti, ‘humano preseljavati’, i ubijati druge ljude”...

Slavko Goldštajn

³⁶ Kćerka Magde Drelj i Moše Musafije koji su preživeli užase Aušvica i u Izraelu izgradili svoj novi život nakon Drugog svetskog rata.

³⁷ Milka Ljuboja, *Kutija sećanja* (Sombor: Gradski muzej, 2016), 8.

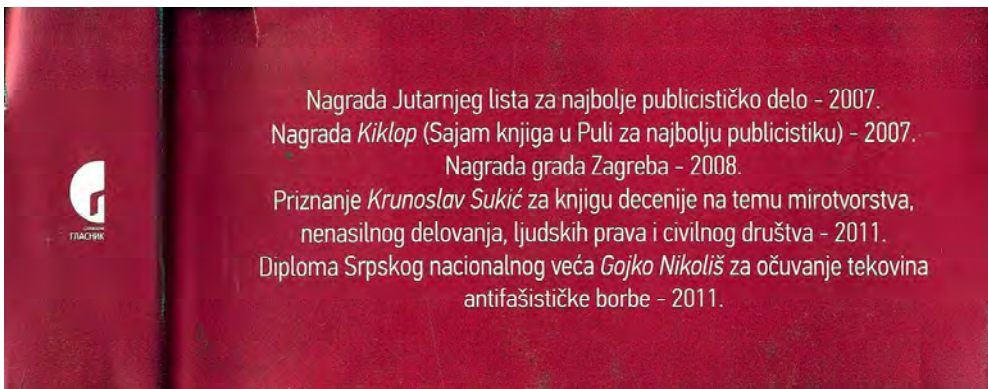
1941.: GODINA KOJA SE VRAĆA

Autor: GOLDSTEIN, Slavko

Mesto izdanja: Beograd, Sarajevo
Izdavač: Službeni glasnik; Synopsis
Godina izdanja: 2012.
Štampa: Glasnik, Beograd
Broj strana: 508

ISBN 978-86-519-1089-3 (karton)
ISBN 978-9958-587-62-7 (Synopsis)

COBISS.SR-ID 190090508

Knjiga velikog odjeka: Slavko Goldstein 1941. – Godina koja se vraća

... Ta nerazlučivost subjektivnog i opšteg, to razumevanje drugog da bi se razumelo sebe, neka je vrsta porodične etike Goldsteinovih. Ona se oseća u pismu oca Iva sinu Slavku iz zagrebačkog zatvora u Petrinjskoj 1941. godine, ali i kod Slavkovog sina, moga dragog kolege, sveučilišnog profesora za suvremenu hrvatsku povijest, Iva Goldsteina. Osobito u njegovom delu *Holokaust u Zagrebu*.

Srž te etike je u pomenutom pismu ing. Iva Goldsteina trinaestogodišnjem sinu Slavku, koje je, zatureno, slučajno ili namerno, u arhivi ustaškog dužnosnika, do Slavka došlo posle 67 godina. Kada je, napokon, pročitao dve ključne očeve poruke: „Znade naime biti takvih vremena kada je veća čast biti u zatvoru nego izvan njega”, i „Bolje je podnositi nepravdu, nego činiti je” – Slavko Goldstein je već bio napisao polovinu svoje „1941...”. Te su ga rečenice mogle samo učvrstiti da istraje na onoj nerazlučivosti subjektivnog i opšteg koja isključuje svako pojednostavljivanje i svaku pomisao na osvetu...

Latinka Perović

Reč na promociji na Kolarčevom univerzitetu, 25. septembar 2012.

Knjiga Slavka Goldsteina *1941. – Godina koja se vraća* usamljen je pokušaj da se o ubilaštvu u našim geopolitičkim, nacionalnim, vjerskim i ideološkim prostorima, na iskustvu druge polovice prošlog stoljeća, progovori bez ideoloških stereotipa... Ona se hrve sa smislom zločina, pokušava shvatiti vlastitu individualnu sudbinu kao dio povijesnog cikličnog hoda iz kog treba smoći snage za iskorak. Goldsteinovo pisanje o povijesnom zlu osobni je pokušaj da se zlo prepriječi nezločinačkim životom...

Milan Mirić

Reč na promociji na Kolarčevom univerzitetu, 25. septembar 2012.

PO NALOGU OSUĐENIH NA SMRT

Autor: BRAND, Joel, VAJSBERG, Aleks

Mesto izdanja: Beograd

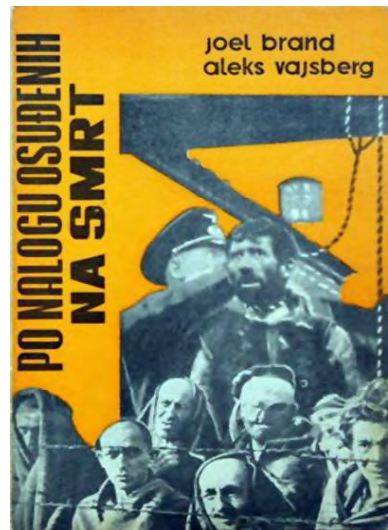
Izdavač: Sedma sila

Godina: 1966.

Štampa: Grafika, Kikinda

Broj strana: 247

COBISS.SR-ID 81756679

Ova knjiga je nastala zahvaljujući zajedničkom trudu. Joel Brand, jedan od rukovodilaca jevrejske ilegalne organizacije u Budimpešti, ispričao mi je ove neobične događaje. Za tačnost prikazanih činjenica, dakle, on preuzima odgovornost. Gde god se činilo da su njegove izjave u protivrečnosti sa drugima, trudio sam se da ih proverim studirajući neutralne izvore. Uništavanje evropskih Jevreja bio je elementarni proces, koji je u arhivama ostavio slabe tragove. Izvori istorijskog ispitivanja ovde su svedočanstva preživelih. Mi smo pokušali da činjenice i zaključke prodiskutujemo sa svima onima, koji su sami preživeli priču iz onih vremena i imaju šta da kažu. Poznato je, međutim, koliko protivrečna mogu da budu svedočanstva očevidaca. Iako je, dakle, bilo veoma teško da se dokaže preciznost svakog detalja, verodostojnost svake cifre – jedno se može tvrditi mirne savesti: glavna linija ovog neverovatnog događaja prikazana je vernošću, koja tek omogućuje plodonosnu političku diskusiju...

Aleks Vajsberg

Beč, 12. septembar 1956.

ZAR JE TO ČOVEK

Autor: LEVI, Primo

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Paidea

Godina: 2005.

Štampa: Topalović, Valjevo

Broj strana: 150

COBISS.SR-ID125302028

U Aušvic sam, na svoju sreću, deportovan tek 1944. godine, odnosno nakon što je nemačka vlada, s obzirom na sve veću nestašicu radne snage, odlučila da produži prosečan životni vek logoraša koji su deportovani radi istrebljenja, znatno im poboljšavajući životni standard i privremeno odlažući ubijanja koja su zavisila od volje pojedinaca.

Stoga ova moja knjiga, kad su strahotne pojedinosti u pitanju, ništa ne dodaje onome što čitaoci celog sveta već znaju o uznemirujućoj temi logora za masovno uništavanje. Ona nije napisana zato da uobličići nove tačke optužnice; ona će pre pružiti materijal za odmereno proučavanje nekih novih vidova ljudske duše. Mnogi mogu da dođu u situaciju, bilo pojednici ili narodi, da manje-više svesno veruju da je „svaki stranac neprijatelj”. Štaviše, ovo uverenje leži duboko u ljudima kao kakva pritajena zaraza; ogleda se samo u povremenim i nepovezanim činovima, i nema ga u korenu jednog sistema mišljenja. Ali kada do toga dođe, kada neiskazana dogma postane vodeća premisa silogizma, tad na kraju lanca imamo Lager. On je proizvod jednog shvatanja sveta koje je s neumoljivom doslednošću dovedeno do svojih posledica: dogod takvo shvatanje postoji, te posledice nam prete. Povest o logorima za masovno uništavanje svi bi trebalo da shvate kao preteći znak opasnosti.

Svestan sam da knjiga ima strukturalne nedostatke i zato molim za oprostaj. Ako ne konkretno, ona je kao namera i zamisao rođena još u logorskim danima. Potreba da se ispriča „drugima”, da se „drugi” uvedu u to, poprimila je među nama, pre i posle oslobođenja, smisao trenutnog i silovitog poriva, tolikog da se utrkivao s drugim elementarnim potrebama: knjiga je napisana da bi se zadovoljila ta potreba; na prvom mestu, dakle, radi unutrašnjeg oslobađanja. Otud potiče taj njen fragmentarni karakter: poglavlja nisu pisana nekim logičkim sledom, već prema stepenu njihove neodložnosti. Posao uklapanja i spajanja urađen je planski, naknadno.

Izlišno je, čini mi se, dodati da ništa nije izmišljeno.

Primo Levi

**Jednog dana sam uspeo da se pridignem, pošto sam skupio svu snagu.
Želeo sam da se pogledam u ogledalo koje je visilo na zidu preko puta mene.
Nisam video svoj lik još od izlaska iz geta.
Sa dna ogledala me je posmatrao leš.
Zauvek sam sačuvao njegov pogled u svojim očima.**

Eli Vizel

NOĆ

Autor: VIZEL, Eli

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Rad

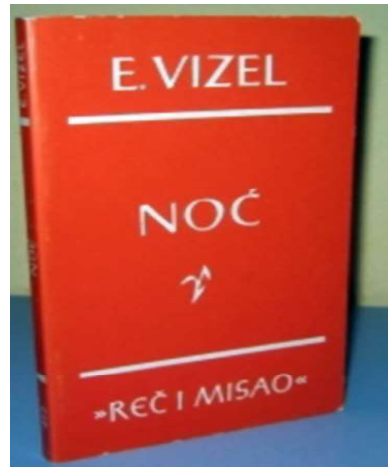
Godina: 1988.

Štampa: „Slobodan Jović“, Valjevo

Broj strana: 114

ISBN 86-09-00117-2

COBISS.SR-ID25498636

ELI VIZEL – GLAS ISTINE

Vest o dodeli Nobelove nagrade američkom piscu Eliju Vizelu čuo sam na maloj univerzitetskoj stanici u Ajova Sitiju. Bila je jesen, ona prekrasna jesen srednje Amerike, i vest sam čuo samo delimično, dok sam u kuhinji pokušavao da savladam neku od „TV-večera“. Budući da su do mene doprle reči „Nobelova nagrada“ i „Eli Vizel“, poverovao sam da je Vizel dobitnik nagrade za književnost i pomislio kako je nagradu dobio pisac kome je njegova moralna vizija značajnija od svakog zahteva stila ili forme. Tek dva dana kasnije sam u lokalnim novinama pročitao da je Vizelu, u stvari, dodeljena Nobelova nagrada za mir, ali osećaj ispravnosti te odluke nije me napustio. Samo sam ga malo drugačije izrazio, pomislivši da će se, zahvaljujući njegovom vanknjiževnom i društvenom angažmanu, mnogi čitaoci sada bolje upoznati sa delima pisca koji je nazvan „duhovnim arhivarom Holokausta“, „glasnikom celog čovečanstva“ i „ambasadorom mrtvih pred Bogom“.

Vizel je s pravom zaslužio ove nazive, jer je njegovo celokupno delo posvećeno preispitivanju ljudske sudbine i moralnih vrednosti u svetu posle Drugog svetskog rata, posle najužasnijeg Holokausta jevrejskog i drugih naroda. Vizel ne postavlja pitanje s kojim su se suočili drugi pisci – da li je posle Aušvica uopšte moguće pisati pesme ili priče? – već svojim delom preispituju samu prirodu naše stvarnosti. *U Talmudu piše: „Istina je teška, zbog toga je malo onih koji mogu da je izdrže“.* Vizelovo delo je ilustracija te talmudske mudrosti. Ono pokazuje da je istina naše stvarnosti ukorenjena u prošlosti koju moramo da prihvatimo, koju moramo da uobličimo u neku vrstu reda, bez obzira na to koliko ona bila haotična.

David Albahari (Pogovor, str. 109)

HET ACHTERHUIS - ZADNJA KUĆA

**Ne želim živeti uzalud, kao većina ljudi.
Želim biti korisna i donositi zadovoljstvo svim ljudima,
čak i onima koje nikada nisam upoznala.
Želim nastaviti živeti i nakon smrti!**

Ana Frank (Annelies Marie Frank)

Rođena: 12. jun 1929, Frankfurt na Majni, Nemačka
Umrta: mart 1945, Koncentracioni logor Bergen-Belzen, Nemačka

Ana je jedna od najpoznatijih žrtava Holokausta. Rođena je 12. juna 1929. godine u Frankfurtu na Majni u Nemačkoj, ali je veći deo života provela u Amstedamu u Holandiji. Tamo se njena porodica preselila 1933. godine. Imala je nemačko državljanstvo, ali su joj ga nacisti oduzeli jer je bila Jevrejka. Godine 1940. nacistička Nemačka je okupirala Holandiju, a progoni Jevreja su se pojačali jula 1942, kada se porodica Frank sakrila u tajne prostorije u poslovnoj zgradi Ota Franka.

„Dnevnik” koji je Ana dobila za 13. rođendan ustvari je bio autogram knjižica.

Ali Ana je odlučila da bi se bolje mogao koristiti kao dnevnik. Nakon što je ispunila tu knjižicu, ispisala je još dve beležnice, pa je „napunila” 360 listova papira svojim mislima.

Četvrtog avgusta 1944. godine okupacione vlasti (Zelena policija) su upale u „Tajno skrovište”. Svi stanari su uhapšeni i deportovani u koncentracione logore. Ana je umrla od tifusa sedam meseci kasnije u koncentracionom logoru Bergen Belsen (marta 1945. godine). Pre toga, njena majka je umrla od gladi, a sestra Margo od tifusa. Logor su nekoliko nedelja kasnije oslobodili Britanci. A nakon dva meseca je oslobođena Holandija.

Od osmoro ljudi koji su se sakrivali zajedno – Ana, njena sestra, roditelji, porodica Van Pels i muškarac Fric Pfefer – samo je jedna osoba preživela.

Ana je postala poznata nakon objavljivanja dnevnika. Anin otac, Oto Frank, koji je jedini preživeo rat i Aušvic i kojeg su oslobodili sovjetski vojnici u januaru 1945, kada se vratio u Amsterdam dobio je kćerkin dnevnik od Mieke Giese, jedne od malobrojnih Holanđana koji su pomogli u sakrivanju porodice Frank. Gies je sakrila dnevnik nakon što su vojnici odvela Anu, i nadala se da će ga jednog dana vratiti devojčici. Zalaganjem Aninog oca, dnevnik je objavljen 1947. u originalnoj i delimično skraćenoj verziji na holandskom jeziku. Dnevnik obuhvata Anin život od 12. juna 1942. do 1. avgusta 1944. godine.

Godine 1947. u Holandiji je objavljen dnevnik tinejdžerke koja je svojim pisanjem pomogla svetu da razume kako je bilo sakrivati se od nacista s porodicom u Amsterdamu, samo zato što su bili Jevreji. Holandski naslov knjige, *Het Achterhuis* – *Zadnja kuća*, odnosi se na deo kuće koja se nalazi na *Prinsengrachtu*, jednom od gradskih kanala, koji je služio kao skrovište dvema porodicama koje su se tu skrivale od 1942. do 1944. godine.

Dnevnik Ane Frank je u međuvremenu postao lektira deci širom sveta, prodat je u više od 30 miliona primeraka i preveden na 67 jezika.³⁸

³⁸ The translation company, Worlds’ Most Translated Books, <https://thetranslationcompany.com/news/blog/language-news/worlds-translated-books/> (pristupljeno 10. maja 2016).

Danas je od soba u kojima je Ana Frank preživljavala teror Drugog svetskog rata napravljen muzej. U muzeju se nalaze izvodi iz svetski poznatog *Dnevnika Ane Frank* ali i istorijski dokumenti, fotografije i razni predmeti koji su pripadali onima koji su se krili u zgradi. Originalni dnevnik se takođe nalazi u ovom muzeju.

Oto Frank
(otac Ane Frank)

Rođen: 12. maj 1889.
Frankfurt na Majni, Nemačka
Umro: 19. avgust 1980.

Edit Frank Holender
(majka Ane Frank)

Rođena: 16. januar 1900.
Ahen, Nemačka
Umrla: 6. januar 1945.
Logor Aušvic (Osvjenćim), Poljska

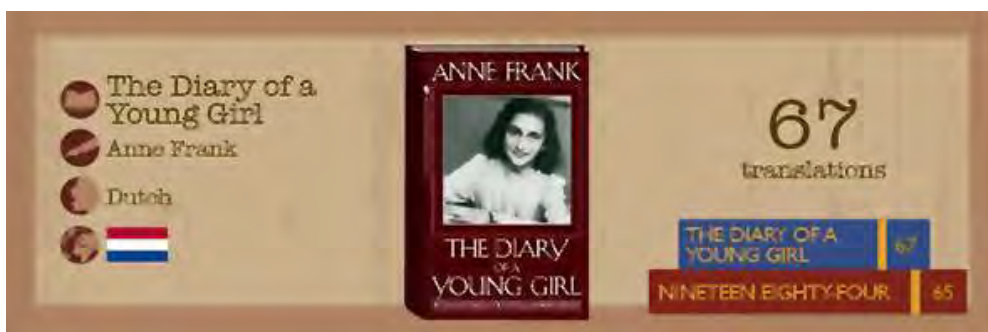

Margo Frank
(sestra Ane Frank)

Rođena: 16. februar 1926.
Frankfurt na Majni, Nemačka
Umrla: 9. mart, 1945.
Koncentracioni logor Bergen-Belzen,
Nemačka

Kuća Ane Frank, Amsterdam

Dnevnik Ane Frank jedno je od napotresnijih svedočanstava o progonima Jevreja tokom Drugog svetskog rata. U njemu su zapisana iskustva, misli i osećanja trinaestogodišnje devojčice koja se dve godine krila u tajnom skrovištu zajedno sa svojom i još jednom jevrejskom porodicom. Čitajući redove ovog dnevnika, čitalac može da iskusi sve strahote rata i zločina nacista kroz oči jedne devojčice. Anin prikaz promena što su se zbile u osmoro ljudi koji su se skrivali pred nacistima, živeći u neprestanom strahu i izoliranosti, zarobljeni ne samo strahovitim prilikama već i zbivanjima u njima samima, učinio me intimno grozno svesnom najvećeg od ratnih zala – degradacije ljudskog duha. Anin je dnevnik primeren spomenik njenom profinjenom duhu i duhu onih koji su radili i rade u službi mira. Čitanje ovoga dnevnika znači bogato i korisno iskustvo.³⁹

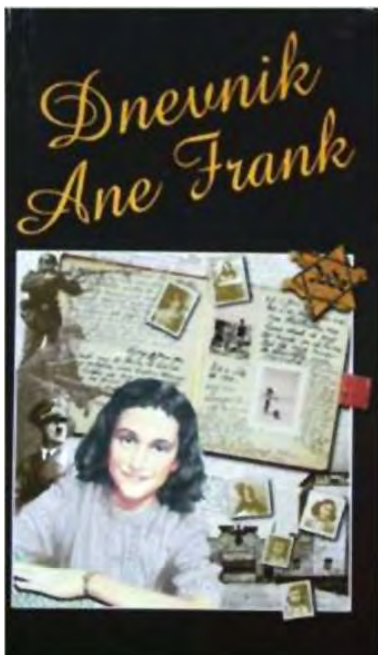
U Srbiji je *Dnevnik Ane Frank* doživeo 35 izdanja, u nekim godinama čak i po nekoliko izdanja kod jednog ili više izdavača.

Dnevnik Ane Frank je na srpskohrvatski jezik prvi put preveden 1956. godine u izdanju „Nolita“, u Beogradu.

Najveći broj izdanja ove knjige u Srbiji objavio je „Nolit“ u saradnji sa „Prosvetom“ i „Zavodom za udžbenike i nastavna sredstva“, u tiražima i do 20.000 primeraka (1981. godine).

Prema izdanju iz 1960. godine „Filip Višnjić“ je, 1982. godine, objavio *Dnevnik Ane Frank* na Brajevom pismu u četiri sveska.

³⁹ „Kritički osvrt na Dnevnik Ane Frank“, http://www.boske.rs/stranice/ana_frank.html (pristupljeno 15. decembra 2016).

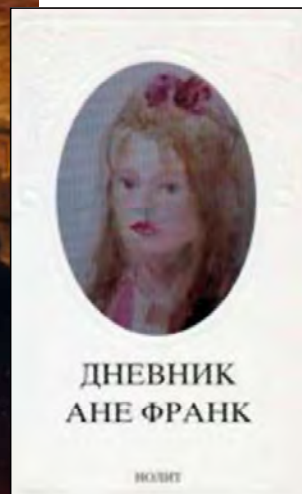
DNEVNIK ANE FRANK

Autor: FRANK, Ana

Mesta izdanja: Beograd, Čačak

Izdavači: Logos-Art, Book, Feniks libris, Pčelica, JRJ, AKIA M. Princ, „Filip Višnjić“, Nolit, Prosveta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Bookland

Godine izdanja: 1956, 1960, 1964, 1969, 1972, 1978, 1982, 1983, 1985, 1987, 1991, 1998, 2003, 2007, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015.

„SERBIEN IST JUDENFREI“⁴⁰ZLOČINI FAŠISTIČKIH OKUPATORA I NJIHOVIH
POMAGAČA PROTIV JEVREJA U JUGOSLAVIJI

Urednik: Zdenko Levntal

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Savez jevrejskih opština FNR
Jugoslavije, Godina izdanja: 1952.
Broj strana: 245

COBISS.SR-ID 65689863

⁴⁰ „Oslobođeno od Jevreja” bio je nacistički izraz za područje očišćeno od Jevreja za vreme Holokausta. Prema knjizi Valtera Manoška, „Serbien ist Judenfrei” (R. Oldenbourg Verlag München 1993), Srbija je, posle Estonije, prva okupirana evropska zemlja, u kojoj je do početka 1942. postignuto „konačno rešenje jevrejskog pitanja”.

Savez jevrejskih opština FNRJ, u ime preživelih ostataka jugoslovenskih Jevreja, posvećuje ovu knjigu uspomeni 60.000 Jevreja iz Jugoslavije koji su stradali kao mučeničke žrtve fašizma ili su poginuli kao borci protiv fašizma od 1941. do 1945. godine.

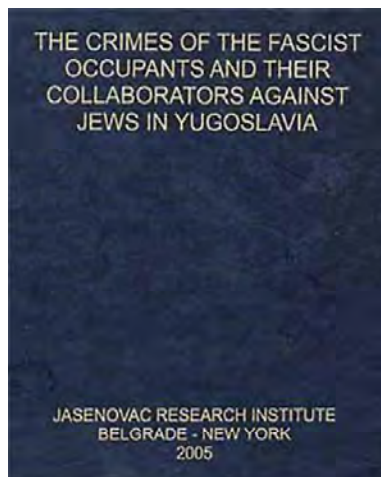
Istovremeno je ova knjiga posvećena i uspomenama na skoro 2.000.000 građana Jugoslavije, na preko 6.000.000 Jevreja, poginulim borcima i millionskim žrtvama svih naroda koji su se borili za uništenje fašizma i koji su od njega stradali.

Svi oni predstavljaju slavnu i tragičnu zajednicu, nepreglednu legiju heroja i mučenika za istu veliku stvar. I kao što su pomešani njihova junačka krv i njihove mučeničke kosti na mnogobrojnim bojnim poljima, masovnim stradalištima i u masovnim grobnicama, tako su i sećanje na sve njih, dug časti i pijeteta, dug ljubavi i zahvalnosti prema svima njima, u suštini nerazdvojni.

Ova knjiga izlazi u 1952. godini, deset godina posle definitivog stvaranja hitlerovskog plana o potpunom istrebljenju Jevreja. „Hiljadugodišnji rajh” slomio se posle svega 12 godina svoje besprimerno krvave i okrutne vladavine na borbenosti slobodoljubivih naroda i savesti naprednog čovečanstva. Narodi, koje je hteo zauvek porobiti ili uništiti, žive dalje i izgrađuju svoju bolju budućnost.

Ova knjiga nije samo strašna uspomena na prošlost, nego i oštra opomena za budućnost. Ona nije samo opistragedije, nego i apoteoza palim borcima i mučenicima.

THE CRIMES OF THE FASCIST OCCUPANTS AND THEIR COLLABORATORS AGAINST JEWS IN YUGOSLAVIA

Priredio: VASOVIĆ, Danilo R.

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: D. Vasović

Godina: 2005.

Štampa: AMD Sistem, Zemun

Broj strana: XIX, 245

ISBN 86-85621-00-3 (broš.)

COBISS.SR-ID 121719308

**ZLOČINI OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA
U VOJVODINI PROTIV JEVREJA: (ISTREBLJENJE,
DEPORTACIJA, MUČENJE, HAPŠENJE, PLJAČKA)**

Izdavač: Pokrajinska komisija za utvrđivanje
zločina okupatora i njihovih pomagača u
Vojvodini

Godina izdanja: [19??]

Broj strana: 409

Šapirografisano.

COBISS.SR-ID 221711372

**ZLOČINI OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA
U VOJVODINI PROTIV JEVREJA: (ISTREBLJENJE,
DEPORTACIJA, MUČENJE, HAPŠENJE, PLJAČKA)**

Priredio: Drago Njegovan

Mesto izdanja: Novi Sad

Izdavač: Prometej; Malo istorijsko društvo

Godina izdanja: 2011.

Štampa: Alfagraf, Novi Sad

Broj strana: 354

ISBN 978-86-515-0578-5 (Prometej)

COBISS.SR-ID 260092423

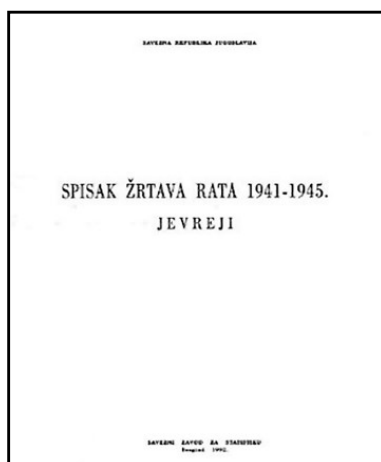

Antinacistička, antihitlerovska koalicija je još 1943. godine Moskovskom deklaracijom zaključila da će se nacistički zločini utvrditi a zločinci pozvati na odgovornost. Tako je u okviru Jugoslavije AVNOJ (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije), na svom drugom zasedanju u Jajcu 29–30. 11. 1943. donelo odluku o formiranju Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Potom su formirane i zemaljske komisije za teritorije 6 jugoslovenskih federalnih republika, kao i oblasna komisija za Autonomnu Kosovsko-metohijsku oblast i Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.

Pokrajinska komisija formirana je 21. novembra 1944. godine, na čelu sa pravnikom Petrom Mijačevićem. U njenom sastavu su bile anketne komisije za tri okupaciona

područja Vojvodine – Banat, Bačku i Baranju i za Srem, kao i regionalne potkomisije i tzv. Veća statističara. Svi oni su prikupljali podatke o zločinima okupatora i njihovih pomagača na teritoriji Vojvodine, prikupljali dokumente iz neprijateljskih izvora, saslušavali svedoke zločina i dostupne zločince, koji su uhapšeni i kojima je suđeno. Prikupljena je ogromna građa, koju su obradili posebni autorski timovi, u vidu izveštaja i elaborata, posvećenih posebnim grupama masovnih zločina, zločinima genocidnog karaktera.⁴¹

Na čelu jugoslovenske Anketne komisije za Jevreje bio je dr Albert Vajs, a na čelu pokrajinske komisije za Vojvodinu bio je dr Julije Dohanji.

ŽRTVE RATA: 1941–1945: POPIS ŽRTAVA RATA 1964. GODINE. JEVREJI

Priredivač: Savezni zavod za statistiku

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Savezni zavod za statistiku

Godina izdanja: 1992.

Štampa: Savezni zavod za statistiku, Beograd

Broj strana: 718

COBISS.SR-ID 512164793

HOLOKAUST U SRBIJI: 1941–1944: [KATALOG IZLOŽBE 27. JANUAR – 1. APRIL 2012, MUZEJ ISTORIJE JUGOSLAVIJE, BEOGRAD, 2012.]

Autor: MITROVIĆ, Momčilo, TIMOFEJEV, Aleksej, PETAKOVIĆ, Jelena

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Muzej istorije Jugoslavije; Institut za noviju istoriju Srbije

Godina izdanja: 2012.

Štampa: Cicero print, Beograd

Broj strana: 52

ISBN 978-86-84811-16-7 (MIJ)

ISBN 978-86-7005-108-9 (INIS)

COBISS.SR-ID 188783116

⁴¹ Drago Njegovan (prir.), Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja: istrebljenje, deportacija, mučenje, hapšenje, pljačka (Novi Sad: Prometej, Malo istorijsko društvo, 2011), 11–12.

Izložba je realizovana pod pokroviteljstvom Vlade Republike Srbije i Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) povodom obeležavanja Međunarodnog dana sećanja na žrtve Holokausta.

Prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, početkom 1941. godine, na području današnje Republike Srbije živelo je 39.282 Jevreja, a rat su preživela 4.772 Jevreja. Kasnija istraživanja unosila su određene korekcije u ove brojeve. Prema najnovijim istraživanjima Milana Koljanina, na nemačkom okupacionom području Srbije živelo je oko 16.600 Jevreja (uključujući 3.700 u Banatu), od kojih je stradalo oko 13.600 (81,92%). Ako se tome doda i oko 1.200 jevrejskih izbeglica iz Srednje Evrope koje su sve likvidirane, znači da je od 17.800 Jevreja koje je rat zatekao na nemačkom okupacionom području u Srbiji poginulo oko 14.800 ili 83,14%. Na mađarskom okupacionom području (Bačka) živelo je 13.590 Jevreja, od kojih je stradalo 10.451 ili 76,9%. U Sremu, koji je za vreme Drugog svetskog rata bio u sastavu NDH, od 2.800 Jevreja ubijeno je 2.515 ili 89,82%. U bugarskoj okupacionoj zoni (Piroć i okolina) živelo je 189 Jevreja, od kojih je stradalo 158 ili 83,6%. U italijanskoj okupacionoj zoni (južni deo Kosova i Metohije), od oko 400 Jevreja izgubilo je život njih 300 ili 75%. Ukupno je na svim okupacionim područjima u Srbiji živelo 33.579 Jevreja, od kojih je stradalo 27.024 ili 80,48%. Ako se tome doda i 1.200 jevrejskih izbeglica iz Srednje Evrope, to znači da je od 34.779 Jevreja, koji su u Drugom svetskom ratu živeli u Srbiji, stradalo njih 28.224 ili 81,15%. Ovaj podatak je približan jugoslovenskom proseku, gde je od 82.000 Jevreja život izgubilo oko 67.000 ili 81,7%. Ovde treba dodati i 4.000 jevrejskih izbeglica iz Srednje Evrope, pa je od 86.000 Jevreja koje je rat zatekao u Jugoslaviji život izgubilo 71.000 ili 82,56%.⁴²

STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941–1944.

Autor: BOŽOVIĆ, Branislav

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Muzej žrtava genocida

Godina: 2012.

Štampa: Fota Futura, Beograd

Broj strana: 366

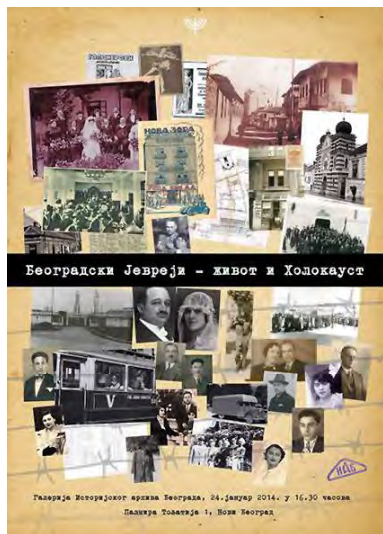
ISBN 978-86-86831-06-4 (broš.)

COBISS.SR-ID 188393228

⁴² Momčilo Mitrović, Aleksej Timofejev, Jelena Petaković, Holokaust u Srbiji: 1941–1944: katalog izložbe 27. januar – 1. april 2012, Muzej istorije Jugoslavije, Beograd 2012 (Beograd: Muzej istorije Jugoslavije; Institut za noviju istoriju Srbije, 2012), 8.

Branislav Božović u svojoj značajnoj knjizi *Stradanje Jevreja u okupiranom Beogradu 1941–1944.*, beleži izveštaj nemačkih vlasti o razgovoru sa Milanom Nedićem, u kojem se doslovno navode Nedićeve reči upućene nacistima: „Ja znam samo jedno rešenje za jevrejsko pitanje: napolje sa njima. Sve dotle dok je i jedan Jevrejin u zemlji, ili dok može da govori sa Srbima, ili dok ga Srbi mogu žaliti, sve dotle nema mira u zemlji”.⁴³

**BEOGRADSKI JEVREJI – ŽIVOT I HOLOKAUST
[VODIČ IZLOŽBE]: GALERIJA ISTORIJSKOG
ARHIVA BEOGRADA, JANUAR–MART 2014.**⁴⁴

**Autori: LATINČIĆ, Olga, JOVANOVIĆ, Jelena,
KOVČIĆ, Tijana**

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Istorijski arhiv Beograda
Godina izdanja: 2014.
Štampa: Zlamen, Beograd
Broj strana: 23

ISBN 978-86-80481-31-9 (broš.)

COBISS.SR-ID 204274700

**POMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA U
BEOGRADU: IZ ARHIVSKE GRAĐE NARODNOG
ODBORA I REJONA GRADA BEOGRADA**

**Autori: LATINČIĆ, Olga, JOVANOVIĆ, Jelena,
KOVČIĆ, Tijana**

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Istorijski arhiv Beograda
Godina izdanja: 2014.
Štampa: Zlamen, Beograd
Broj strana: 63

ISBN 978-86-80481-32-6 (broš.)

COBISS.SR-ID 204277004

⁴³ Filip David, „Istorijski revizionizam M. Bjelajca”, *Politika*, 4. septembar 2012, <http://www.politika.rs/sr/clanak/232099/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98> (pristupljeno 22. februara 2017).

⁴⁴ Istorijski arhiv Beograda, <http://www.arhiv-beograda.org/index.php/sr/beogradski-jevreji> (pristupljeno 27. novembra 2016).

Deleći sudbinu podneblja i naroda, jevrejska zajednica u Beogradu opstajala je vekovima. Na raskrsnici puteva, na Dorćolu, gde su se prvobitno naselili, gradili su sinagoge, zidali škole, štampali knjige. Svojom delatnošću doprineli su privrednom, društvenom i kulturnom razvoju Beograda. Učestvovali su u političkom životu zemlje, borili se za nju. Čuvajući svoj identitet, beogradska jevrejska zajednica, učestvovala je istovremeno u preplitanju kultura svih žitelja Beograda.

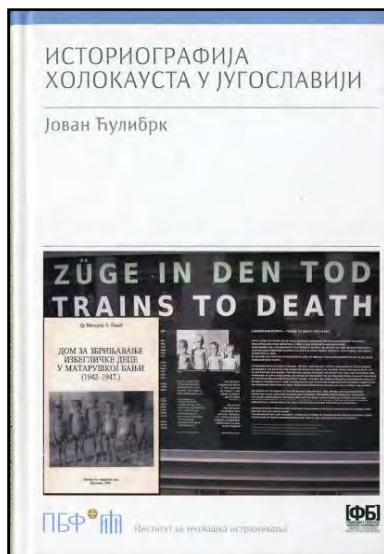
Drugi svetski rat naglo je prekinuo život jevrejske zajednice u Beogradu. Za samo dve okupacione godine (1941 i 1942) ona je gotovo potpuno nestala. Od oko 12.000 beogradskih Jevreja, Holokaust je preživelo tek nešto više od 1.000.

Izložba je koncipirana u četiri tematsko-hronološke celine koje se prepliću: *Jevreji u Beogradu*, *Kovitlac rata*, *Žrtve* i *Uspomene*. Na 52 panoa, tri stalka, jednoj kocki, jednom pleksiglasu i tri kompozicije u prostoru, prikazan je život i stradanje Jevreja u Beogradu. Na 25 panoa predstavljeno je 48 žrtava čije sudbine pokazuju sveobuhvatno stradanje beogradske jevrejske zajednice. Polaznu osnovu za pripremanje izložbe predstavljala je građa Referata za mase (zaostavštine) Narodnog odbora I rejona grada Beograda, jednog od prvih organa vlasti u Beogradu nakon Drugog svetskog rata. Na osnovu sabrane građe Istorijskog arhiva Beograda, Jevrejskog istorijskog muzeja i Advokatske komore Beograda, žrtve prestaju biti broj, ime i prezime bez sadržaja, već postaju ličnosti sa svojim ostvarenim i neostvarenim životnim snom koji je u jednom trenutku bio prekinut.

Veći deo građe Arhiva Beograda koji oslikava život i stradanje beogradskih Jevreja bio je po prvi put predstavljen javnosti. Bogata arhivska građa, kao što su popisi imovine, umrlice, lična dokumenta, planovi zgrada, fotografije, reklame radnji, hartije od vrednosti... svedoči o životu koji je prekinut. Poglavlje *Uspomene*, kroz tri eksponata: spomenar, album i knjiga s posvetom, predstavlja priču o prijateljstvu koje traje i opstaje.

Kao prateći deo izložbe objavljena je publikacija pod nazivom *Pomenik žrtvama Holokausta u Beogradu: iz arhivske građe Narodnog odbora i rejona grada Beograda*. Knjiga sadrži podatke o svim stradalim Jevrejima čije su umrlice sačuvane u građi Referata za mase fonda Narodnog odbora I rejona grada Beograda, a koji se čuva u Istorijskom arhivu Beograda. Pomenik ima za cilj da još jednom podseti na Holokaust, da pomene nepoznata imena žrtava, njih 161, a o onima čija su imena poznata, pruži nova saznanja.⁴⁵

⁴⁵ Blic online, Izložba o beogradskim Jevrejima <http://www.blic.rs/kultura/izlozba-o-beogradskim-jevrejima/ybr3kwv> (pristupljeno 9. februara 2017).

HISTORIOGRAPHY OF THE HOLOCAUST IN YUGOSLAVIA

Autor: ČULIBRK, Jovan

Mesto izdanja: Belgrade
Izdavač: Faculty of Orthodox Theology, Institute for Theological Research; Faculty of Security studies

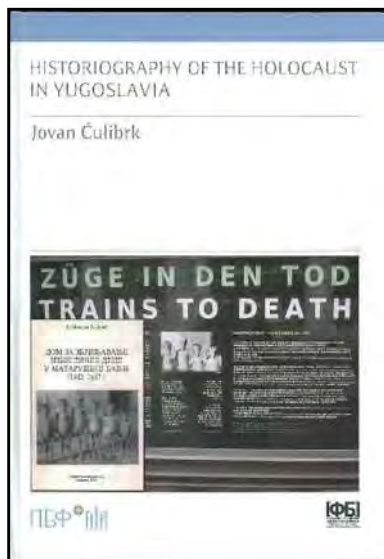
Godina: 2014.

Štampa: New Press, Smederevo

Broj strana: 217

ISBN 978-86-7405-148-1 (karton)

COBISS.SR-ID 209552908

ISTORIOGRAFIJA HOLOKAUSTA U JUGOSLAVIJI

Autor: ČULIBRK, Jovan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta, Institut za teološka istraživanja; Fakultet bezbednosti Univerziteta

Godina: 2011.

Štampa: Glasnik, Beograd

Broj strana: 222

ISBN 978-86-7405-101-6 (ITI; karton)

COBISS.SR-ID 185800972

„Mera stepena razvijenosti neke istoriografije je i njena svest o sopstvenim dometima, samorefleksija koja uspeva da odredi svoje mesto u razmerama opšte istoriografije, kako tematski, tako i metodološki. Masovno i organizovano nasilje u 20. veku, 'veku ekstremizma', koje je kulminiralo u godinama Drugog svetskog rata u 'industriji smrti' svakako je jedna od ključnih tema savremene istoriografije. U tom okviru, tema Holokausta je sigurno jedna od najvažnijih, s tim što njen značaj daleko prevazilazi okvire istoriografije. Ona je ujedno svojevrsni kulturološki lakmus, tako da svaka ozbiljnija analiza istoriografije Holokausta nužno mora da ga tretira kao prvorazredan društveni fenomen. U svom radu pod naslovom *Istoriografija*

Holokausta u Jugoslaviji Jovan Ćulibrk je temi Holokausta i pisanju o Holokaustu pristupio upravo na navedeni način. Polazeći od premise da je proučavanje istorije Holokausta u Jugoslaviji 'osuđeno da se bavi percepcijama Jugoslavije i njene istorije' (str. 8), autor je kao svoj glavni zadatak istakao davanje odgovora na dva ključna pitanja: da li su istraživači Holokausta svesni procesa razvijanja kriterijuma-modela istraživanja Holokausta i da li postoji verzija ovih kriterijuma za jugoslovenski slučaj (str. 8). U skladu sa postavljenim zahtevima je i struktura rada: započinje Uvodom, koji je ujedno i prva glava: Kriterijum, kontekst i politika (str. 1–33). Razmatrajući društveni kontekst istraživanja Holokausta devedesetih godina u zemljama naslednicama Jugoslavije, autor je zaključio da 'istoriografska' opsesija genocidom i Holokaustom na Balkanu na kraju 20. veka nije uspeła da proizvede istraživanje Holokausta, nego je proizvela opsesiju opsesijom" (str. 32).

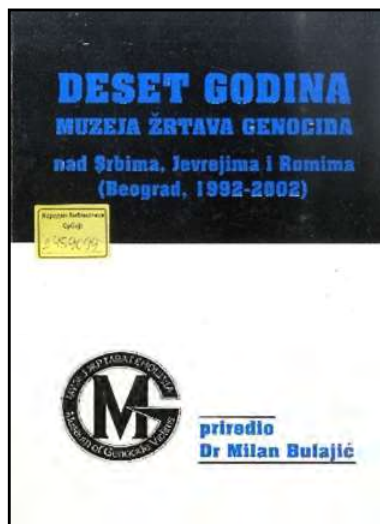
*Dr Milan Koljanin, naučni saradnik,
Institut za savremenu istoriju*

**DESET GODINA MUZEJA ŽRTAVA GENOCIDA
NAD SRBIMA, JEVEJIMA I ROMIMA:
(Beograd, 1992–2002)**

Priredio: BULAJIĆ, Milan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Fond za istraživanje genocida; Stručna knjiga
Godina: 2003.
Štampa: Stručna knjiga, Beograd
Broj strana: 521

ISBN 86-419-0223-6
COBISS.SR-ID 103958284

**GENOCID U 20. VEKU NA PROSTORIMA
JUGOSLOVENSKIH ZEMALJA: ZBORNİK RADOVA
SA NAUČNOG SKUPA, BEOGRAD, 22–23. APRIL
2003.**

Urednik: MIRKOVIĆ, Jovan

Mesto izdanja: Beograd, Kragujevac
Izdavač: Muzej žrtava genocida; Institut za noviju istoriju
Godina: 2005.
Štampa: Foto futura, Beograd
Broj strana: 506

ISBN 86-906329-1-3 (broš.)
COBISS.SR-ID 121997836

**IZRAELSKO-SRPSKA NAUČNA RAZMENA
U PROUČAVANJU HOLOKAUSTA:
ZBORNİK RADOVA SA NAUČNOG SKUPA,
JERUSALIM – JAD VAŠEM, 15–20. JUN
2006.**

Urednik: MIRKOVIĆ, Jovan

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Muzej žrtava genocida
Godina izdanja: 2008.
Štampa: Žig, Beograd
Broj strana: 476

ISBN 978-86-906329-7-8 (broš.)

COBISS.SR-ID 154024460

**HRVATSKI GENOCID NAD SRPSKIM
I JEVREJSKIM NARODOM U
KONCENTRACIONOM LOGORU GOSPIĆ
(LIKA) 1941–45, A SRBIMA I 1991...?**

Autor: LASTAVICA, Dane

Mesto izdanja: Novi Sad
Izdavač: D. Lastavica
Godina izdanja: 2011.
Štampa: SP print, Novi Sad
Broj strana: XIII, 746

ISBN 978-86-911119-1-5

COBISS.SR-ID 261783303

**MEĐUNARODNA KONFERENCIJA
HOLOKAUST NAD SRBIMA, JEVREJIMA I
ROMIMA U DRUGOM SVETSKOM RATU
(1; 2014; BEOGRAD)**

**Odgovorni urednici: VUČENOVIĆ,
Vojislav, SOLOVJOV, Vjekoslav,
ŠEREGELJ, Edit Der**

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Fakultet za poslovne studije i
pravo; Fakultet za strateški i operativni
menadžment
Godina izdanja: 2014.
Štampa: Beopress, Beograd
Broj strana: 144

ISBN 978-86-87333-47-5 (FPSP)
COBISS.SR-ID 144225292

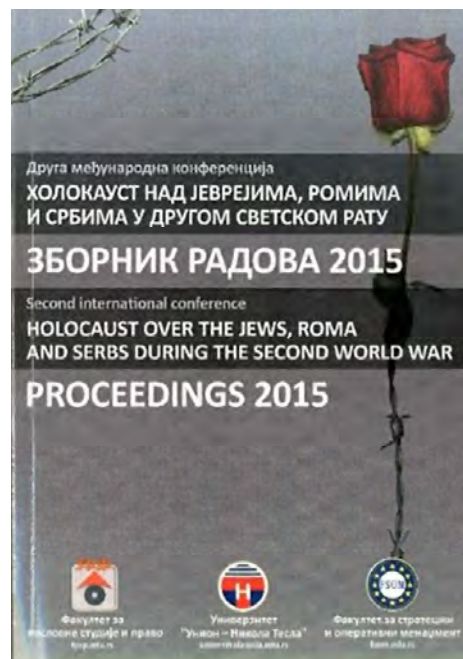
**MEĐUNARODNA KONFERENCIJA
HOLOKAUST NAD SRBIMA, JEVREJIMA I
ROMIMA U DRUGOM SVETSKOM RATU
(2; 2015; BEOGRAD)**

**Odgovorni urednici: VUČENOVIĆ,
Vojislav i dr.**

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Fakultet za poslovne studije i
pravo; Fakultet za strateški i operativni
menadžment
Godina izdanja: 2014.
Štampa: Beopress, Beograd
Broj strana: 198

ISBN 978-86-87333-46-8 (FPSP)

COBISS.SR-ID 213771276

UBIJENI U KONCENTRACIONOM LOGORU JASENOVAC: 1941 – 1945.

Autor: MILETIĆ, Antun

Mesto izdanja: Jagodina
Izdavač: Gambit
Godina izdanja: 2011
Štampa: Alexandria, Zemun
Broj strana: 897

ISBN 978-86-7624-047-0

COBISS.SR-ID 183550732

Sadržaj	
Pev ag raga	9
Reč autora	15
The Author's Comments	19
Зр. Відгуків З'явлю	29
РАЗМИШЛЈАЊА О ПОСЕТИ ЈАСЕНОВЦУ НА ОБИ СТРАНИ РЕКЕ	31
REFLECTIONS ON A VISIT TO JASENOVAC ON BOTH SIDES OF THE RIVER	33
Dr. Efran Zoref	
Dr. Efran Zoref	
GLAVA PRVA	
UBIJENI U KONCENTRACIONOM LOGORU JASENOVAC 1941-1945.	35
REPUBLIKA HRVATSKA	
Tabularni pregled ubijenih u Koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.	445
na teritorije Republike Hrvatske	
GLAVA DRUGA	
UBIJENI U KONCENTRACIONOM LOGORU JASENOVAC 1941-1945.	459
REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA	
Tabularni pregled ubijenih u Koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.	793
na teritorije Republike Bosne i Hercegovine	
GLAVA TREĆA	
UBIJENI U KONCENTRACIONOM LOGORU JASENOVAC 1941-1945.	813
REPUBLIKA SRBIJA	
Tabularni pregled ubijenih u Koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.	875
na teritorije Republike Srbije	
GLAVA ČETVRTA	
UBIJENI U KONCENTRACIONOM LOGORU JASENOVAC 1941-1945.	881
REPUBLIKA Črna GORA, REPUBLIKA SLOVENIJA,	
REPUBLIKA MAKEDONIJA	
Tabularni pregled ubijenih u Koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.	885
na teritorije Republike Črna Gora	
Tabularni pregled ubijenih u Koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.	892
na teritorije Republike Slovenije	
Tabularni pregled ubijenih u Koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.	896
na teritorije Republike Makedonije	
Reč o autoru	897

Posle više od 60 godina otkad je prestao da postoji Koncentracioni logor Jasenovac ustaške naci-fašističke Nezavisne države Hrvatske, teško je i pomisliti, a još teže konstatovati, da se ne može saopštiti koliko je u njemu ubijeno ljudi, žena, dece. Isto tako, nije ništa urađeno da se dokumentovano i dosad utvrđeni broj ubijenih identifikuje, već se upisuju u „NN” lica, iako se o njima znaju neki podaci. Zbog toga sve do kraja ove 2010. godine, za vreme postojanja Koncentracionog logora Jasenovac od 21. avgusta 1941. godine do kraja aprila 1945. vršene procene ubijenih su od 50.000 do 1.400.000. (...) Naravno, tačnost podataka zavisi i od umešnosti i upornosti istraživača, a mislim da mi

to nije nedostajalo svih ovih više od 30 godina rada na Koncentracionom logoru Jasenovac: ovde su izloženi rezultati dosadašnjeg rada u kome su korišćeni metodi brojnih naučnih disciplina kakve istorija poznaje. Ali, ovo nisu i krajnji rezultati ubijenih u koncentracionom logoru Jasenovac... **meni nije bio cilj utvrđivanje bilansa ubijenih, već samo evidentiranje ubijenih identifikacijom i „brojem” onih bez imena i prezimena.**⁴⁶

⁴⁶ Antun Miletić, Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac: 1941–1945 (Jagodina: Gambit, 2011), 15.

**JEVREJI JUGOSLAVIJE 1941–1945:
ŽRTVE GENOCIDA I UČESNICI
NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA**

Autor: ROMANO, Jaša

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije
Godina izdanja: 1980.
Broj strana: 590

COBISS.SR-ID 66945804

**TAKO JE TO BILO U NEZAVISNOJ DRŽAVI
HRVATSKOJ: (1941–1945): S OPŠIRNIM
HISTORIJSKIM PREGLEDOM TOGA RAZDOBLJA**

Autor: ZEEV, Milo

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač i štampa: „Ivica Eskenazi“
Godina izdanja: 2004. (2. izdanje)
Broj strana: 259

ISBN 86-906489-0-9

COBISS.SR-ID 512488367

Prvo izdanje štampano je na nemačkom jeziku (Zeev Milo, *Im Satellitenstaat Kroatien Eine Odysse des Überlebens 1941–1945*. Herausgegeben von Erhard Roy Wiehn Hartung-Gorre Verlag Konstanz 2002).

Zeev Milo je pseudonim Vladimira Müllera.

VIŠE NEGO SAMO BIOGRAFIJA

Rođen sam u Zagrebu, u Hrvatskoj, koja je tada bila dio Kraljevine Jugoslavije. Tu sam odrastao, posjećivao školu, spremao se za život. Imao sam divne roditelje i široku, čvrsto ujedinjenu, familiju. Imao sam krug dobrih, iskrenih prijatelja. Budućnost je izgledala ružičasto, ali samo za tren oka. Tamni oblaci već su najavili žestoku oluju, ona je bila neizbježna. Mi smo je već odavno razabrali. Često bi nas spopao strah, a onda bi nas sitne brige svagdašnjice opet uspavale. Prošao je još jedan dan. Jedan dan bliže katastrofi, koja je bila neizbježna.

Onda je usljedila ona – ta katastrofa. Preko noći smo od poštenih i uvaženih građana postali zločinci, krivi za sve zlo ovog svijeta, izrod čovječanstva, kojima se poriče pravo da dišu i žive na ovoj kugli zemaljskoj. Postali smo nezaštićena divljač koju svatko imade pravo da goni, lovi i ubija, na svakom mjestu i na način koji zadovoljava sadističke nagone dotičnoga. Sve to samo zato jer smo Jevreji.

U ovoj knjizi opisujem sudbine: moju, moje familije i onih mnogih naših prijatelja za vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske, koju je uspostavila nacistička Njemačka na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ona je postojala pod njemačkim tutorstvom od pada Jugoslavije u aprilu 1941. do svršetka rata u maju 1945.

Za vrijeme te četiri godine, počinile su ustaše, koji su vladali tom zemljom, jezovite zločine koji su po opsegu i okrutnosti često premašivali i njemačke.

Njihove žrtve bili su Srbi, Jevreji i Cigani (i mnogi Hrvati), među njima bezbrojne žene, djeca i nemoćni starci.

Genocid je dosegao nevjerojatne opsege – mnogo stotina hiljada žrtava.

(...) Kod Njemaca i Hrvata u stavu prema Jevrejima vladao je konsenzus: treba ih uništiti sve do posljednjeg.

(...) Više od tri četvrtine hrvatskih Jevreja je pogubljeno. Među njima pet članova naše najbliže familije.

Ova knjiga nije samo moja autobiografija, koja opisuje ono što sam preživjeo i što se događalo u mojoj najbližoj okolini. Nastojao sam opisati historijske, političke i vojne događaje koji su se u tom vremenskom razdoblju odigrali u Hrvatskoj i na svjetskoj pozornici, i imali neki utjecaj na našu sudbinu. Služio sam se pri tome historijskom literaturom i dokumentacijom, čije izvore navodim. Pokušao sam te događaje analizirati da bih shvatio razloge za ovo ili ono zbivanje. Ne samo da opišem ono što se dogodilo, već i zašto. Tko je stajao iza jedne odluke i što su bili njegovi motivi? Onih koje smo sreli, tako i „onih velikih” koji su donosili sudbonosne odluke. U razdoblju u kojemu je vladala brutalna sila i bezakonje, često je o jednom pojedincu kojega smo sreli ovisio naš život ili naša propast.⁴⁷

(Tel-Aviv, april 2004)

⁴⁷ Zeev Milo, Tako je to bilo u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: s opširnim historijskim pogledom toga razdoblja 1941–1945 (Beograd: Naklada Ivica Eskenazi, 2004), 9–11.

GENOCID I KAZNA: NA SEVERU OKUPIRANE JUGOSLAVIJE: (1941–1945)

Autor: KLAJN, Lajčo

Mesto izdanja: Novi Sad

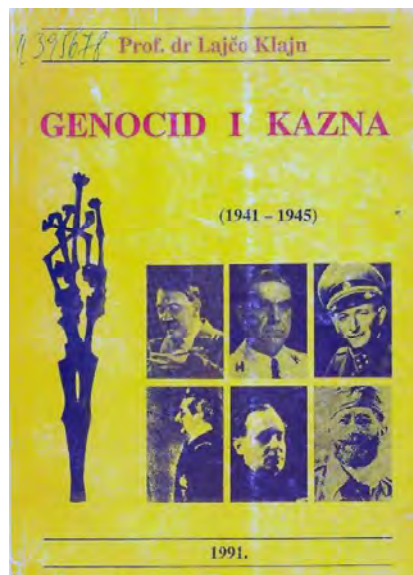
Izdavač: I.B.N. Centar

Godina izdanja: 1991.

Štampa: FTN, Štamparija za grafičku delatnost, Novi Sad

Broj strana: 376

COBISS.SR-ID 14250759

Iz predgovora

Iz autorovog istraživačkog poduhvata koji sadrži niz novih detalja i nedovoljno poznate činjenice i potpunije ocene o nekim događajima, može se izdvojiti nekoliko osnovnih konstatacija:

1. Potpunije osvetljavanje zlodela na severu Jugoslavije koji je okupirala Hortijeva fašistička Mađarska u Drugom svetskom ratu, sa stanovišta uzroka i posledice politike genocidnog uništavanja stanovništva, posebno Srba i Jevreja.
2. Sagledavanje genocidnih zločina i njihovih izvršilaca pomoću uporednog prikaza autentičnih sudskih i drugih dokumenata i verodostojnih iskaza optuženih, islednika, tužilaca, branilaca i članova sudskih veća i presuda izrečenih od Međunarodnog suda pravde u Nirnbergu, Izraelskog suda (Ajhmanu), sudova Hortijevog i Salašijevog fašističkog režima u Mađarskoj, narodnih sudova u NR Mađarskoj i vojnih i narodnih sudova u oslobođenoj Jugoslaviji.
3. Prikazivanje perfidnih i agresivnih strateških planova i aktivnosti Hitlerove nacističke mašinerije uz svesrdno angažovanje na ovom delu jugoslovenskog prostora Mikloša Hortija i Ferencu Salašija i njihovih zločinačkih aparata, kao i drugih nacističkih kvislinga u sprovođenju genocida, posebno nad Srbima, Jevrejima i Romima (robovski rad, logori smrti, novosadsko i šajkaško istrebljenje, preki sudovi i dr.).
4. Potpunije osvetljavanje prirode „Trojnog pakta”, odnosno trojnog saveza nacističke Nemačke, fašističke Italije i militarističkog Japana u osvajanju i podeli sveta i stvaranju novog poretka.
5. Autentičnost materijalnih dokaza o vidovima i tragičnim posledicama genocidnih zločina, odgovornosti i kažnjavanja njihovih izvršilaca u legitimno sprovedenom sudskom postupku u Nirnbergu, Mađarskoj i Jugoslaviji.

Surova istina koju prikazuje ovaj istraživački tekst skreće pažnju na korelativni odnos između poraženih fašističkih i nacionalističkih ideologija i snaga iz prošlosti i njihovih tendencija i vidova oživljavanja danas. To je pouka iz prošlosti i ozbiljno upozorenje za sadašnje i buduće generacije.

Naslov originala: Walter Manoschek, „Serbien ist judenfrei“ militärische besatzungspolitik und judenvernichtung in Serbien 1941/42.

HOLOKAUST U SRBIJI: VOJNA OKUPACIONA POLITIKA I UNIŠTAVANJE JEVREJA 1941–1942.

Autor: MANOŠEK, Valter

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Službeni list SRJ; Draslar partner
Godina izdanja: 2007.
Štampa: Draslar partner, Beograd
Broj strana: 218

ISBN 978-86-355-0742-8

COBISS.SR-ID 144225292

(...) U centru Manošekovog istraživanja je tužna činjenica da je Srbija bila, posle Estonije, prva okupirana evropska zemlja, u kojoj je do početka 1942. postignuto „konačno rešenje” jevrejskog pitanja: istrebljenje blizu 23.000 pripadnika „mojsijevske vere” na tlu od Nemačke okupiranog područja Srbije. A tome treba dodati hiljade jevrejskih izbeglica iz ranije okupiranih zemalja Evrope (Austrije, Čehoslovačke pa i same Nemačke) koje su se aprila 1941. zatekle na tlu Srbije, zaustavljene od susjednih zemalja (Rumunije i Bugarske) i drugih svetskih faktora, u svom kretanju prema zemlji nada i spasenja – Palestini. U tom pogledu sudbina tzv. „Kladovo-transporta” (1.100 ljudi, žena i dece) pruža jednu od najpotresnijih epizoda istorije holokausta. Za ovaj pothvat „konačnog rešenja” (od boravka u logoru, mučenja, streljanja, do gušenja u specijalnim gasnim vozilima – „dušegupkama”) rezultati Manošekovih istraživanja donose zaključak od prvorazrednog interesa za historiografiju, za srpsku i svetsku javnost. Odgovornosti srpskog naroda, pa čak i organa srpske kolaboracije sa okupatorom u uništavanju jevrejskog naroda na tlu Srbije, nema. Ona pada isključivo na nemačke okupacione snage i to najvećim delom na snage regularnih trupa nemačke vojske – Vermahta, a tek u završnoj fazi, početkom 1942, na pripadnike SS formacija. Pominjući i prikazujući pojedinačnu ulogu niza njihovih funkcionera, od najviših do najnižih, posebno apostrofirajući krivice i odgovornosti opunomoćenog

komandujućeg generala u Srbiji, Franca Bemea (*Franz Friedrich Böhme*) i SS generala – poručnika Haralda Turnera, autor raspliće složeni mehanizam okupacione vlasti u Srbiji, međusobne odnose i sadejstva njenih institucija, ukazujući na potpuno jedinstvo i saglasnost u ostvarivanju samo jednog strateškog cilja nacističke rasističke ideologije: eliminacije Jevreja.⁴⁸

ĐAVOLJA RADIONICA: NAJVEĆI PODUH VAT FALSIFIKOVANJA NOVCA U ISTORIJI SVETA

Autor: BURGER, Adolf

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Samizdat B92

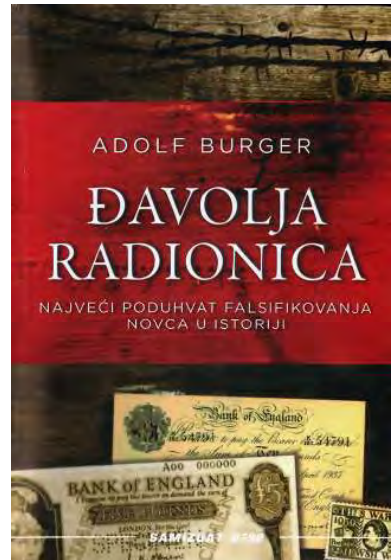
Godina: 2009.

Štampa: Elvod-print, Lazarevac

Broj strana: 279

ISBN 978-86-7963-342-2 (broš.)

COBISS.SR-ID 171439628

Đavolja radionica – najveći poduh vat falsifikovanja novca u istoriji – svedočanstvo je zasnovano na istinitim događajima o najvećoj falsifikatorskoj radionici u istoriji, koje pripoveda Adolf Burger, jedan od poslednjih živih svedoka tog vremena. U koncentracionom logoru Zahrenshausen, od 1942. do 1945, po nalogu samog vrha nacističke Nemačke i pod neprestanom pretnjom smrću, 144 jevrejska zatvorenika falsifikovala su britanske funte i američke dolare u vrednosti od više milijardi, hartije od vrednosti, poštanske markice i dokumenta, kao deo fašističke taktike vođenja rata. Burger opisuje svoj bolni životni put od hapšenja 1942. u Slovačkoj i preživljavanje u nekoliko koncentracionih logora, sve do oslobođenja u maju 1945. iz logora Ebenze. On pokušava da nam dočara kako je pod neverovatnim i čak čudnovatim okolnostima postao profesionalni falsifikator.

Ovo je knjiga u kojoj se nalaze dokumenti retke vrednosti, koja je služila kao podloga za film „Falsifikatori”, koji je dobio nagradu Američke filmske akademije – „Oskar”, za najbolji film van engleskog govornog područja.

Adolf Burger rođen je 1917. godine u Slovačkoj. U avgustu 1942. je zajedno sa suprugom, sa kojom je pružao otpor fašizmu, rasizmu i ratu, uhapšen i sa ostalim jevrejskim zarobljenicima odveden u koncentracioni logor Aušvic u kome je doživeo

⁴⁸ Čedomir Popov, Dokumentovana studija Valtera Manoškega, Holokaust u Srbiji, Valter Manošek vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942, Beograd, 2007, str. 5–7. http://www.znaci.net/00001/178_1.pdf (pristupljeno 4. januara 2007).

pakao najvećeg nacističkog logora istrebljenja. Njegova žena je ubijena u logoru Birkenau. Budući da je bio stručan štampar i slovoslagač, Adolf Burger je po komandi Bezbednosne službe SS-a premešten u falsifikatorsku radionicu koja se nalazila u koncentracionom logoru Zahsenhauzen. Tu su, u strogoj tajnosti, štampali strane novčanice, dokumente i poštanske markice. Zarobljenici falsifikatorskog odreda su u više navrata premeštani u druge logore, i na kraju su oslobođeni 5. maja 1945. iz logora Ebenze. Burger danas živi u Pragu. Brojna predavanja u zemlji i inostranstvu su njegov doprinos pokušaju približavanja istine o onome što se tada dešavalo, prvenstveno mlađoj generaciji, da nikada ne bude zaboravljeno.⁴⁹

Adolf Burger

Rođen: 12. avgust 1917, Velká Lomnica, Slovačka

Umro: 6. decembar 2016, Prag, Češka

⁴⁹ Delfi knjižare, http://www.delfi.rs/knjige/6056_djavalja_radionica_-_najveci_poduhvat_falsifikovanja_novca_u_istoriji_knjiga_delfi_knjizare.html (pristupljeno 29. novembra 2016).

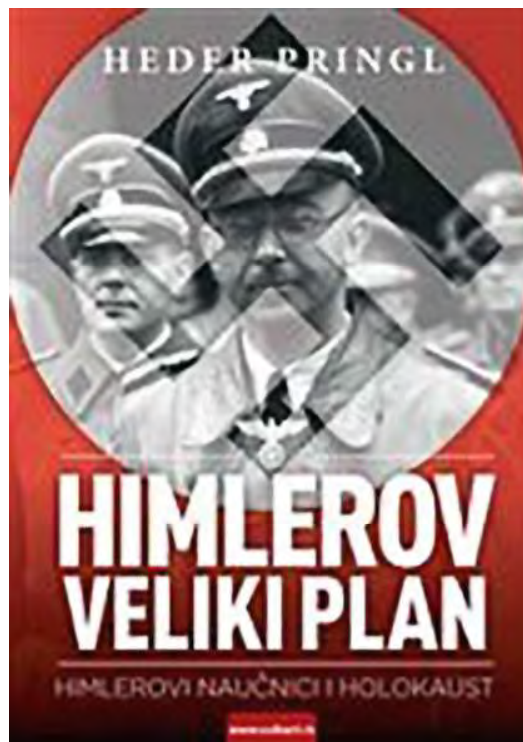
**HIMLEROV VELIKI PLAN:
HIMLEROVI NAUČNICI I
HOLOKAUST**

Autor: PRINGL, Heder

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: PS-Editor-IP
Godina izdanja: 2006.
Štampa: Plavo slovo, Beograd
Broj strana: 420

ISBN 86-7878-026-6
ISBN 978-86-7878-026-4

COBISS.SR-ID 134927884

Godine 1935. Hajnrih Himler, jedan od najmoćnijih članova Hitlerovog unutrašnjeg kruga, osniva Anenerbe – istraživački institut sa zadatkom da proizvede arheološke dokaze u političke svrhe. Himler se dao na posao regrutujući bizarnu mešavinu avanturista, mistika i uglednih naučnika sa zadatkom preoblikovanja ljudske istorije. On je, uprkos ratu i ekonomskim teškoćama, organizovao i finansirao ove skupe i vremenski zahtevne poduhvate, duboko uveren da praistorija vapi za ozbiljnom revizijom. Glavnokomandujući SS-a i arhitekt nacističkih logora smrti bio je ubeđen da arheolozi već dugo ignorišu dostignuća prvobitne rase plavokosih, plavookih osvajača – Arijevaca. Himler je verovao da su nemački preci evoluirali u ledenim prostranstvima Arktika, gde su vladali kao nepobediva rasa gospodara. Tvrdio je da je prvobitna arijevska krv opstala samo na nekim, izolovanim delovima globusa. Pronalaženje Arijevaca i eliminacija svih ostalih postaće kamen temeljac nacističke doktrine.

Heder Pringl se poduhvatila opsežnog istraživanja slikajući ubedljiv portret **instituta Anenerbe** i njegove uloge u Holokaustu. Predstavila nam je nemačke naučnike i stručnjake koji su dozvolili da njihov rad posluži za opravdavanje istrebljenja, kombinujući napet stil pripovedanja sa jezivim istorijskim detaljima. Veliki plan predstavlja izuzetnu priču o obmani i preterivanju, o složenim naučnim i političkim zloupotrebama na globalnom nivou.

**AŠUNEN ROMALEN! SLUŠAJTE, LJUDI!
HOLOKAUST ROMA I SINTA
IZVRŠEN JE IZ ISTIH MOTIVA RASNOG LUDILA,
SA ISTIM PRIPREMAMA I ISTOVETNOM VOLJOM
KOJA JE DOŠLA DO IZRAŽAJA U PLANSKOM
I POTPUNOM UNIŠTENJU JEVREJA.**

*Roman Hercog
bivši predsednik SR Nemačke*

ISTORIJA HOLOKAUSTA ROMA

Autori: ĐURIĆ, Rajko, MILETIĆ, Antun

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Politika

Godina izdanja: 2008.

Štampa: Politika, Beograd

Broj strana: 440

ISBN 978-86-7607-092-3

COBISS.SR-ID 145959948

*Trogodišnji Rom Fric Rihter u Aušvicu sa
tetoviranim brojem „Z 3141”.
Dete je ubijeno 23. marta 1944. godine*

Iz Uvoda

Za razliku od epohe prosvetećenosti čiji su najučeniji predstavnici Deni Didro i Žan Le Ron Dalamber podarili čovečanstvu Enciklopediju, u kojoj su obuhvaćena sva naučna saznanja, socijalna i umetnička iskustva do tog doba, XX vek je obeležila **Enciklopedija Holokausta** u kojoj centralno mesto zauzimaju logori smrti Aušvic, Aušvic-Birkenau, Belzek, Buhensvald, Dahau, Helmno, Lođ, Majdanek, Mauthausen, Ravensbrik, Zahsenhausen, Sobibor, Treblinka, ..., Jasenovac...

Knjiga smrti Jevreja i *Knjiga smrti Roma* zauzimaju najveći prostor u Enciklopediji Holokausta.

I ova knjiga, u kojoj se izlaže istina o Holokaustu Roma na prostorima Evrope i prvi put saopštavaju imena 23.000 ubijenih Roma u KL „Jasenovac“, svedoči o tome.

Istina o stradanju Roma i Sinta ležala je u dugom i mučkom „zatočeništvu“ posle Drugog svetskog rata.

Svedočenja preživelih žrtava Holokausta Roma za vreme procesa u Nirnbergu su marginalizovana, ona su takoreći samo jedna fusnota. Tako je genocid nad Romima već u samom početku izgubio istorijsku i internacionalnu dimenziju. U odnosu na Rome i njihove žrtve, genocid nije dobio pravo i puno značenje međunarodnog krivičnog dela, niti je kao sastavni deo pozitivnog prava, nastalog usvajanjem Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida od strane Ujedinjenih nacija 9. 12. 1948. godine, primenjivan u praksi na način na koji se to činilo u slučajevima kažnjavanja zločina počinjenih nad drugim narodima. Romi i Sinti nisu tada imali ni svoja nacionalna udruženja, niti institucije.

Ova knjiga pisana je s verom da može doprineti miru i spokojstvu nevinih žrtava i osnažiti ljudsku nadu da će neistina i nepravda ostati zauvek iza nas, a istorijska istina i ljudska pravda osvetljavati puteve ljudi, nezavisno od cilja koji su odabrali...

Knjiga govori duhu, prijatelj srcu, nebo duši, a sve ostalo ušima
(Romska izreka)

STRADANJE ROMA U SRBIJI ZA VREME HOLOKAUSTA

Autor: PISARI, Milovan

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Forum za primenjenu istoriju

Godina izdanja: 2014.

Štampa: Centar, Beograd

Broj strana: 159

ISBN 978-86-916789-1-3 (broš.)

COBISS.SR-ID 210808844

Genocid nad Romima je istorijski fenomen koji obuhvata period od 1934. do 1945. godine, odnosno, period od uvođenja prvih antiromskih mera u nacističkoj Nemačkoj do kraja Drugog svetskog rata.

Kao i u slučaju antisemitizma, u Evropi je već postojala duga tradicija **anticiganizma**. Počevši od srednjeg veka, Romi i Sinti su u raznim evropskim zemljama bili podvrgnuti segregaciji, progonima, pa i pokoljima; u devetnaestom veku nastaju rasne teorije koje na njih gledaju kao na nižu rasu i koje predstavljaju temelj za teoriju po kojoj su Romi po svojoj prirodi kriminalci. Ali, upravo kao u slučaju Jevreja, do njihovog sistematskog masovnog uništenja dolazi tek u vreme nacionalsocijalizma. U tumačenju okolnosti koje su to omogućile, vredi se pozivati na knjigu Zigmunta Baumana (Zygmunt Bauman) *Modernity and the Holocaust*. Od sredine tridesetih godina XX veka, na osnovu već postojećih zakona iz Vajmarske Nemačke, koji su, između ostalog, predviđali stalnu policijsku kontrolu nad Romima i Sintima, nacionalsocijalisti počinju sa selekcijom Roma i Sinta koji treba da budu upućeni u logore u Dahauu (Dachau), Dizelštraseu (Dieselstrasse), Zaksenhauzenu (Sachsenhausen), Marcanu (Marzahn) i Venhauzenu (Vennhausen).

Za razliku od Holokausta, nacisti su već 1938. imali jasnu predstavu o sudbini Roma i Sinta. Naime, ta godina se smatra početkom „konačnog rešenja ciganskog pitanja” u Nemačkoj. Kao stranci i „po prirodi” opasni kriminalci, dakle, kao pretnja arijevske čistoti nemačke rase, Romi počinju masovno da se hapse i upućuju u razne druge logore. Počinje i njihovo sterilisanje. Godine 1940. počinje masovno deportovanje nemačkih Roma i Sinta u okupiranu Poljsku, gde su Nemci osnovali takozvani Generalni Protektorat. Iste godine je nad grupom od 250 romske dece testiran otrovni gas ciklon-B, koji će se kasnije upotrebljavati u gasnim komorama. S nemačkom invazijom na SSSR, Ajnzacgrupe (*Einsatzgruppen*), odnosno specijalne jedinice sastavljene uglavnom od esesovaca, dobijaju zadatak da istrebe komuniste, Jevreje i „opasne elemente”, što je bilo dovoljno za ubijanja Roma. Tada počinju masovna streljanja u celoj istočnoj Evropi, ali mnogi Romi, kao, na primer, njih oko 5.000 koji su bili zatvoreni u getu u Lođu, ubijeni su u pokretnim gasnim komorama (dušegupkama). Od 1942. godine Romi se nalaze u gotovo svim najvažnijim logorima smrti, a često su nad njima vršeni i razni eksperimenti, poput onih koje je Mengele vršio u Aušvicu.

Kao što se može naslutiti, sudbina Roma i sudbina Jevreja je često bila zajednička. Kao posledica toga, proučavanje masovnog istrebljenja Roma u mnogim slučajevima je propratno pitanje Holokausta, u smislu da se u okviru istraživanja i radova posvećenih Jevrejima spominje i stradanje Roma. Delimično objašnjenje leži u tome da su obe skupine u nacionalsocijalističkim planovima morale da nestanu s lica zemlje, pa su tako imale istu sudbinu, kako u zakonodavnom sistemu, tako i po pitanju getoizacije, masovnih streljanja i ubijanja u logorima smrti. Kao primer toga možemo uzeti i Srbiju: Romi su morali da nose žutu traku (s natpisom „Ciganin”), da idu na prinudni rad, da ne učestvuju u javnom životu. Kasnije su muški Romi internirani u Topovske šupe u Beogradu, u Crveni krst u Nišu i drugde, gde su stradali u masovnim odmazdama tokom jeseni 1941. I, na kraju, Romkinje i deca su internirani na Sajmište, ali je većina njih puštena posle određenog vremena.

Međutim, činjenica da se pitanje stradanja Roma skoro uvek vezuje za stradanje Jevreja, onemogućava da se ono tretira kao samostalan predmet naučnog istraživanja i samim tim, kao istorijski fenomen o kojem treba razmišljati nezavisno od drugih događaja.⁵⁰

⁵⁰ Milovan Pisari, Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014), 6–8.

Efraim Zurof

SA VREMENOM ODGOVORNOST SE NE SMANJUJE...

Efraim Zurof

Efraim Zurof je izraelski historičar američkog porekla, koji igra važnu ulogu u otkrivanju nacista koji su izvedeni pred sud u poslednje tri decenije, i zbog toga nosi nadimak „**poslednji lovac na naciste**”. Zurof je direktor *Simon Vizental centra* u Jerusalimu. Istražuje nacističke zločine i traga za zločincima koji se još uvek kriju. Autor je godišnjaka *Status Report* koji govori o istragama i izručenjima nacista širom sveta. Posebno je poznat po tome što je ušao u trag zapovedniku ustaškog logora Jasenovac, Dinku Šakiću, koji se nalazio u Argentini. Član je *Međunarodne komisije za utvrđivanje istine o Jasenovcu*.

Svoje dečake snove da postane NBA košarkaš, zamenio je sudbinom da postane poslednji lovac na naciste. Historičaru Efraimu Zurofu najveći dar u životu je to što mu je mnogo ljudi pomoglo, bez finansijske naknade.

„Činjenice moraju da se iznose i ponovo iznose. Holokaust nije bio cunami, ili vulkanska erupcija, već tragedija koju su ljudi činili drugima. Sa vremenom odgovornost se ne smanjuje. Zločinci ne mogu da izbegnu pravdu zato što su ostarili. Kada su počinili zločine bili su veoma mladi. A u svakom predmetu, nijedan zločinac nije se pokajao za ono što je učinio”, rekao je direktor *Centra Simon Vizental*, Efraim Zurof.

Zurof je u 22 zemlje pronašao 2.884 osobe osumnjičene da su bili nacisti ili njihovi saučesnici. Potragu bez predaha smatra zadatkom kojim odužuje dug istoriji i sećanju na žrtve. Tema je uzbudljiva, pre svega jer je autor i historičar i diplomata i privatni detektiv, ali i zbog etičkog visokog standarda koji se zahteva od svih nas.⁵¹

Dr Zurof je 15. oktobra 2008. godine proglašen počasnim građaninom Novog Sada.⁵²

⁵¹ „Lovac na naciste” predstavljen u Srbiji, Radio-televizija Srbije, 3. decembar 2009, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/341911/lovac-na-naciste-predstavljen-u-srbiji.html> (pristupljeno 25. novembra 2016).

⁵² Tomislav Beker, Biljana Regoje, Pančevački i južnobanatski Jevreji u Holokaustu (Pančevo: Šalom Tora, 2013), 329.

LOVAC NA NACISTE (CHASSEUR DE NAZIS)

Autor: ZUROF, Efraim

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike

Godina izdanja: 2009.

Štampa: Scanner studio, Beograd

Broj strana: VII, 141

ISBN 978-86-17-16506-0 (broš.)

COBISS.SR-ID 170440972

Ovo je **prva knjiga u ediciji „Istorijska sećanja”** Zavoda za udžbenike, koja je posvećena Holokaustu.

BEOGRAD, 2. decembra 2009. – U beogradskom Aeroklubu u sredu uveče predstavljena je knjiga *Lovac na naciste* istoričara Efraima Zurofa, u kojoj je opisana njegova 36-godišnja potraga za ratnim zločincima širom sveta.

„Efraim Zurof u ovoj knjizi piše o Holokaustu, o sistematskom progonu i demonizaciji velikog broja ljudi, o strahotama koncentracionih logora, o antisemitizmu čiji su koreni veoma duboki, naročito u hrišćanskoj civilizaciji”, rekao je na promociji sociolog i savetnik predsednika Srbije, Trivo Indić.

Efraim Zurof, direktor Centra „Simon Vizental” u Jerusalimu, u knjizi opisuje svoju potragu za nacistima i ratnim zločincima, tokom koje je, kako je naveo, otkrio bezmalo 3.000 sumnjivih u 22 zemlje.

Zurof je 2007. godine pronašao u Budimpešti nekadašnjeg žandarma fašističke Mađarske, Šandora Kepira, učesnika u Novosadskoj raciji 1942. godine, tokom koje je ubijeno najmanje 1.300 ljudi. Javnost ga pamti i po lociranju bivšeg komandanta logora Jasenovac u Hrvatskoj, Dinka Šakića, koji se krio u Argentini. Zahvaljujući Zurofu, Šakić je izručen Hrvatskoj i kasnije osuđen u Zagrebu.⁵³

⁵³ „Predstavljena knjiga Lovac na naciste Efraima Zurofa”, Na dlanu (Beta), <http://www.nadlanu.com/info/srbija/Predstavljena-knjiga-Lovac-na-naciste-Efraima-Zurofa.a-61060.291.html> (pristupljeno 25. novembra 2016).

**OPERACIJA „POSLEDNJA PRILIKA”:
MISIJA JEDNOG ČOVEKA DA IZVEDE
NACISTIČKE ZLOČINCE PRED LICE PRAVDE**

Autor: ZUROF, Efraim

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike

Godina izdanja: 2011.

Štampa: Službeni glasnik, Beograd

Broj strana: 237

ISBN 978-86-17-17745-2 (karton)

COBISS.SR-ID 188146956

Ova knjiga je uzbudljivi spoj prave detektivske priče o herojskim naporima poslednjeg lovca na naciste i potresne istorije Drugog svetskog rata. To je delo o operaciji „Poslednja prilika”, toj dirljivoj priči o herojskim naporima Efraima Zurofa da se oduži žrtvama Holokausta. Uprkos pretnjama i zastrašivanjima, Zurof i njegovi saradnici su ipak uspeli da u periodu posle 2002. godine otkriju više od 520 osumnjičenih nacista i da otvore desetine novih istraga o ubistvima, optužbi i zahteva za ekstradiciju... Zurof je pokrenuo ogromnu kampanju kako bi nacistički zločinci bili pronađeni i izvedeni na sud, pre nego što ih neumitnost vremena do kraja preda zaboravu.⁵⁴

**OFICIR MAĐARSKE ŽANDARMERIJE ŠANDOR KEPIRO
JEDAN JE OD UČESNIKA NOVOSADSKJE RACIJE,
U KOJOJ JE POBIJENO I POD LED DUNAVA BAČENO
VIŠE OD 3.400 LJUDI, UGLAVNOM SRBA, JEVREJA I ROMA.**

Sud u Budimpešti presudio je da je Kepiro oslobođen odgovornosti i nije kriv za ratni zločin tokom Novosadske racije za zločine počinjene u Novom Sadu.

Kepiro je umro 3. septembra u 97. godini. Njegova smrt je sprečila ulaganje žalbe na oslobađajuću presudu mađarskog suda.

⁵⁴ Knjizara.com, <http://www.knjizara.com/Operacija-Poslednja-prilika-Efraim-Zurof-136718> (pristupljeno 25. novembra 2016).

DILEMA KEPIRO: MONSTRUOZNI NACISTA ILI KAPETAN NIKO

Autor: TODOROVIĆ, Vladimir

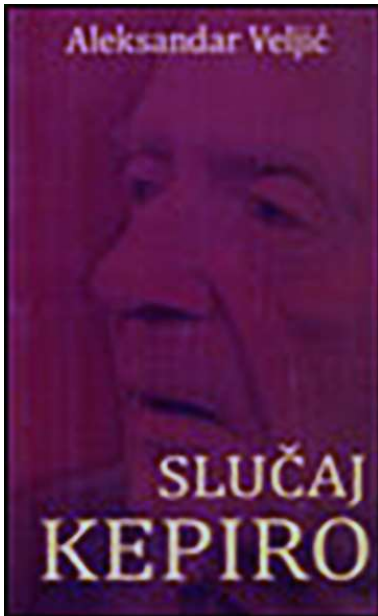
Mesto izdanja: Novi Sad
Izdavač: Jevrejska opština
Godina izdanja: 2012.
Štampa: Abeceda, Novi Sad
Broj strana: 228

ISBN 978-86-909297-2-6 (broš.)

COBISS.SR-ID 269046279

Knjiga predstavlja svojevrsno svedočanstvo o počinjenim ratnim zločinima u Novosadskoj raciji 1942. godine i ulozi žandarmerijskog kapetana Šandora Kepira koji je bio optužen za učešće u sprovođenju racije kada je ubijeno više od tri hiljade ljudi, mahom Jevreja, Srba i Roma, kao i određenim detaljima i dilemama u vezi sa suđenjem u kojem je Kepiro sudskom odlukom oslobođen optužbi.

Autor knjige je naveo da ga je misteriozna biografija Šandora Kepira i sve ono što se pričalo i događalo pre i posle zločina i mnogo kasnije u procesu suđenja, opredelilo da pokuša da objedini sve događaje, jer mu se činilo da to do danas nije urađeno.

SLUČAJ KEPIRO

Autor: VELJIĆ, Aleksandar

Mesto izdanja: Sremska Kamenica
Izdavač: Eden
Godina izdanja: 2011.
Štampa: Printer, Batajnica
Broj strana: 101, [6] sa tablama

ISBN 978-86-915003-0-6 (broš.)

COBISS.SR-ID 266776583

Veljić u knjizi otkriva malo poznate detalje o glavnom komandujućoj ulozi Šandora Kepira, žandarmerijskog kapetana mađarske fašističke okupatorske vojske, koja je u januaru 1942. godine počinila stravične zločine i pljačku nedužnih Srba, Jevreja, Roma, kao i osoba drugih nacionalnosti.

Kepiro je bio optužen da je kao bivši kapetan mađarske žandarmerije učestvovao u sprovođenju zloglasne Novosadske racije u januaru 1942. godine, u kojoj je, prema navodima optužnice, pobijeno najmanje 1.246 građana Novog Sada, najviše Jevreja, Srba i Roma, među kojima i 168 dece.

MIKLOŠ HORTI: NEKAŽNJENI ZLOČINAC

Autor: VELJIĆ, Aleksandar

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Metaphysica

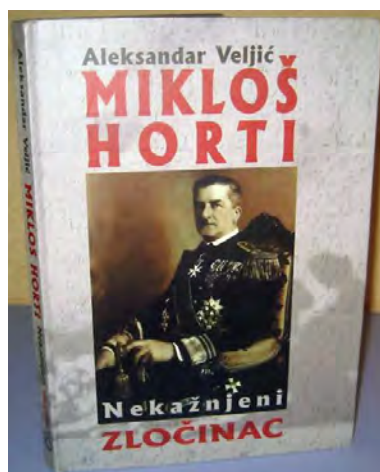
Godina izdanja: 2009.

Štampa: Topalović, Valjevo

Broj strana: 151

ISBN 978-86-7884-104-0 (karton)

COBISS.SR-ID 170194188

GENOCIDE REVEALED : NEW LIGHT ON THE MASSACRE OF SERBS AND JEWS UNDER HUNGARIAN OCCUPATION

Autor: VELJIĆ, Aleksandar

Mesto izdanja: Madison, WI

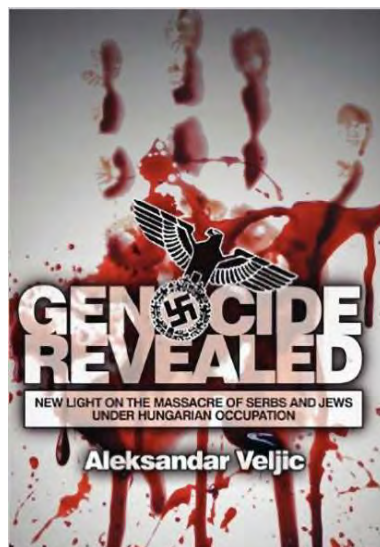
Izdavač: Something Or Other Publishing, LLC

Godina izdanja: [2012]

Broj strana: 121

ISBN 978-098-46-9381-8

COBISS.SR-ID 222845708

Delovi ove knjige ranije su objavljeni u Srbiji u knjigama Aleksandra Veljića: *Mikloš Horti – nekažnjeni zločinac*, 2009. godine (Metaphysica) i *Istina o Novosadskoj raciji*, 2010. godine (Eden).

Izraelski parlament – Kneset, osnovao je 1953. godine „Jad Vašem” – Muzej sećanja na žrtve Holokausta. Hrabri ljudi širom Evrope koji su reskirali svoje živote u nameri da spasu barem jedan jevrejski život, bili su osnova da se ustanovi „Komisija za proglašenje Pravednika među narodima”. Priznanja u vidu medalje i povelje dodeljuju se isključivo nejevrejima koji su tokom Drugog svetskog rata spasavali Jevreje.

Knjigu i DVD o ljudima koji su u Srbiji tokom Drugog svetskog rata spasavali Jevreje od logora smrti, na srpskom i engleskom jeziku, objavila je Jevrejska opština Zemun. Autori ovog multimedijalnog projekta o malo poznatim herojima koji su pod nacističkom okupacijom učinili sve što su mogli da spasu ljudske živote od Holokausta, nazvanog *Pravednici među narodima – Srbija* su Milan Fogel, dr Milan Ristović i dr Milan Koljanin.

PRAVEDNICI MEĐU NARODIMA: SRBIJA

Autori: FOGEL, Milan, RISTOVIĆ, Milan, KOLJANIN, Milan

Mesto izdanja: Zemun

Izdavač: Jevrejska opština

Godina: 2010.

Štampa: La Pressing, Lazarevac

Broj strana: 295

ISBN 978-86-88297-01-1

(karton sa omotom)

COBISS.SR-ID 177230348

RIGHTEOUS AMONG THE NATIONS: SERBIA

Autori: FOGEL, Milan, RISTOVIĆ, Milan, KOLJANIN, Milan

Mesto izdanja: Zemun
Izdavač: Jewish Community
Godina: 2010.
Štampa: Akademija, Beograd
Broj strana: 329

ISBN 978-86-88297-02-8 (karton)
COBISS.SR-ID 178535436

PRAVEDNICI IZ SRBIJE: IZLOŽBA O DOBRIM LJUDIMA = THE RIGHTEOUS OF SERBIA: AN EXHIBITION ABOUT GOOD PEOPLE

Autor: FOGEL, Nenad

Mesto izdanja: Zemun
Izdavač: Jevrejska opština Zemun
Godina: 2011.
Štampa: Grafostil, Kragujevac
Broj strana: [16]

ISBN 978-86-88297-04-2 (broš.)
COBISS.SR-ID 183798796

Izložba „Pravednici Srbije” predstavljena je u Gradskom muzeju u Subotici. Izložba je posvećena Palu Žambokiju i svim pravednicima Srbije koji su spasavali Jevreje za vreme Drugog svetskog rata.

Na izložbi su predstavljeni panoi koji prikazuju fotografije onih koji su nagrađeni medaljom Pravednika među narodima, spaseni Jevreji kao i istorijske činjenice o tome kako je došlo do uništenja Jevreja, a među spasenima se mogu videti i poznata lica, poput poznate novinarkе, Mire Adanje Polak.

Jevrejska opština Zemun je 2010. godine objavila knjigu *Pravednici među narodima – Srbija* trojice autora: Milana Fogela, Milana Ristovića i Milana Koljanina. U njoj su detaljno opisana herojska dela 128 građana Srbije koje je država Izrael proglasila za „pravednike među narodima”. Izložba i knjiga predstavljaju jedan vid spomenika dobrim ljudima Srbije.

Subotica među pravednicima ima 8 pravednika, što predstavlja najveći broj od svih gradova u Srbiji.⁵⁵

⁵⁵ „Pravednici Srbije” – izložba o dobrim ljudima”, Yu Eco radio, RTV, 22, jun 2012, <http://www.yueco.rs/vest/kultura/pravednici-srbije-izlo-ba-o-dobrim-ljudima> J143 (pristupljeno 27. novembra 2016).

HOLOKAUST U JUGOSLAVIJI**Urednik: FOGEL, Nenad**

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Jevrejska opština Zemun

Godina izdanja: 2013.

Štampa: Grafostil, Kragujevac

Broj strana: 70

ISBN 978-86-88297-09-7 (broš.)

COBISS.SR-ID 200913932

Iz Uvoda

Jad Vašem, muzej Holokausta iz Jerusalima, na osnovu zakona koji je 1953. godine usvojen u Knesetu, izraelskom parlamentu, odaje pismeno priznanje i dodeljuje medalju Pravednika među narodima isključivo nejevrejima, koji su spasavali Jevreje za vreme Drugog svetskog rata. Jad Vašem je posle raspada Jugoslavije zauzeo stav da se do tada dodeljene medalje Pravednika među narodima podele po novonastalim državama. Ovo jedinstveno priznanje Jad Vašem ne dodeljuje državama, već pojedincima, zato se ne sme zanemariti činjenica da su oni svoja hrabra dela vršili kao stanovnici Jugoslavije. Dodeljivanjem medalja Pravednika pojedincima iz Jugoslavije Izrael bi na neki način odao priznanje i državi koja je iz Drugog svetskog rata izašla kao članica pobedničke koalicije. U svakom slučaju, nerazumevanjem, željom da svako ima više pravednika od drugih, podele su počele da se vrše i po nacionalnosti, umesto samo po mestu spasavanja. Mi smo se opredelili da o dobrim ljudima koji su spasavali Jevreje govorimo isključivo u kontekstu njihove velike humanosti i hrabrosti. Do sada je Jad Vašem priznao 299 pravednika sa teritorije Jugoslavije. U dodatku kataloga dali smo tabelu sa imenima pravednika svrstanih po mestu spasavanja (novonastalim državama).⁵⁶

⁵⁶ Nenad Fogel (prir.), Holokaust u Jugoslaviji (Beograd: Jevrejska opština Zemun, 2013), 7, 35.

Hana Arent

SAMO TI, DIJETE, RADI SVOJ POSAO

**EICHMANN U JERUSALIMU:
IZVEŠTAJ O BANALNOSTI ZLA****Autor: ARENT, Hana**

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: K.V.S.

Godina: 2004.

Štampa: Standard 2, Beograd

Broj strana: 274

ISBN 86-7464-016-8 (broš.)

COBISS.SR-ID 166631943

Johana Hana Arent rođena je 14. oktobra 1906. godine u Hanoveru u porodici imućnih Jevreja poreklom iz Kenigsberga (današnjeg Kalinjingrada) u istočnoj Pruskoj. U tom istom Kenigsbergu, o kojem je Imanuel Kant, gotovo ne napuštajući kućni prag, napisao da je „takav grad pravo mesto za sticanje znanja o ljudima i svetu, čak i bez putovanja”, Hana Arent je provela detinjstvo. Godine 1933, posle studija u Marburgu, Frajburgu i Hajdelbergu, kod Jaspersa i Hajdegera, bila je prinuđena da napusti nacističku Nemačku. Posle bekstva u tadašnju Čehoslovačku, uz pomoć porodice koja je posedovala kuću sa ulaznim vratima na nemačkoj, a zadnjim vratima na čehoslovačkoj teritoriji, Hana Arent kratko boravi u Ženevi, a zatim u Parizu, da bi najzad 1941. godine utočište našla u Njujorku. Tačno deset godina kasnije, u egzilu je napisala *Izvore totalitarizma (The Origins of Totalitarianism)*, delo koje joj je donelo ono što će je pratiti kraja života – svetsku slavu i osporavanje.

BANALNOST ZLA

Banalnost zla je fraza koju je nemačka filozofkinja Hana Arent skovala 1963. godine u delu *Ajhman u Jerusalimu: Izveštaj o banalnosti zla*. Njome je izrazila tezu da velika zla u istoriji nisu počinili fanatici i sociopate, već obični ljudi koji su prihvatili tumačenje države da su akcije u kojima učestvuju normalne.

Teza o banalnosti zla nastala je pod utiskom suđenja u Jerusalimu nacističkom ratnom zločincu Adolfu Ajhmanu, odgovornom za sprovođenje Holokausta. Arentovoj je bilo neshvatljivo to što Ajhman, zadužen za provođenje Holokausta, nije izgledao kao jedan od najvećih zločinaca svih vremena – nisu bile vidljive nikakve patološke sklonosti, nije bilo nikakvih znakova da je organizacija genocida bila izraz njegovog zverstva. On se držao kao birokrata kojem je stalo samo da dobro obavi svoj posao – što je i bila njegova glavna odbrana tokom procesa – iako je taj posao bio teško ubistvo nepojmljivog broja ljudi. Pošto joj Ajhman nije izgledao kao oličenje zla, već potpuno obično, Arentova je postavila pitanje kako se ljudsko zlo uopšte može prepoznati i odakle uopšte dolazi. Na osnovu izveštaja sa suđenja ona je zaključila:

„Krajnja zloba, patologija ili ideološko ubeđenje nisu nužni kako bi pomogli pojedincu da poćini beskrajno zlo.”

Upravo je Ajhmanova „izvanredna plitkost” navela Arentovu da imenuje zlo koje ne zahteva nikakvu posebnu zlost niti pokvarenost, već samo dubok nedostatak mišljenja i suđenja. To je pojedinac koji dobrovoljno učestvuje u aktivnostima kriminalnog režima, a sebe smatra oslobođenim bilo kakve odgovornosti za svoje postupke, zbog hijerarhijskog ustrojstva i zbog važećih zakona. Putem takvog opravdavanja, pojedinac može izbegavati bilo kakvo suoćavanje sa pitanjem moralnosti svojih postupaka. Stoga, gde je režim zloćinaćki, demonski karakter je nepotreban – potrebni su samo poslušnost i pokoravanje zakonu. Iz toga nastaje paradoks banalnog izvršioća čija dela pokazuju ekstremno zlo. Hana Arent tvrdi da se političko zlo 20. veka nije moglo ostvariti bez regrutovanja miliona „normalnih” osoba i institucionalne saradnje koja je raširila saućesništvo na ćitavo društvo.⁵⁷

---

⁵⁷ Brankica Mikić, „Međunarodna konferencija o Hani Arent”, Republika, 292–293, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2002/292-293/292-293_23.html (pristupljeno 4. januara 2017).

Pamćenje poniženja

**Ko je bio mučen zauvek ostaje mučen.
Ko je pretrpeo mučenje neće moći da se uklopi u svet,
užas poniženja i poništavanja nikada se ne gasi.
Poverenje u čovečnost, već načeto prvim šamarom,
a potom uništeno mučenjem, više se nikada ponovo ne stiče.**

Primo Levi

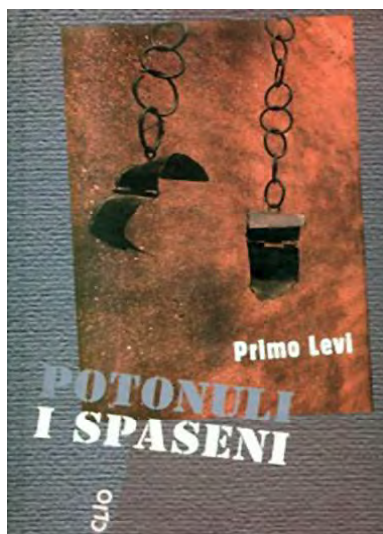
Ljudsko je pamćenje čudesno, ali nepouzdanu oruđe. Ovo je naime otrcana istina koja nije poznata samo psiholozima, već i svakome ko je obratio pažnju na ponašanje ljudi oko sebe, ili na svoje sopstveno. Sećanja pohranjena u nama nisu uklesana u kamen; ne samo što teže da s godinama nestanu, već se često menjaju, pa čak i uveličavaju, poprimajući nepoznata obličja. To najbolje znaju sudije: dva očevica istog događaja gotovo ga nikada ne opišu na isti način i istim rečima, iako se zbilo u bliskoj prošlosti, i nijedan od njih nema nikakav lični način da ga iskrivi. Zadovoljavajuće objašnjenje ove nedovoljne pouzdanosti naših sećanja dobićemo tek kada budemo znali na kojem jeziku i kojim su pismom napisana, na kakvom materijalu, kakvom olovkom: to je i danas cilj od kojeg smo još daleko. Poznati su neki mehanizmi koji u posebnim uslovima krivotvore pamćenje: traume, ne samo one fizičke; ometanje koje vrše neka druga, „konkurentna” sećanja; izmenjena stanja svesti; gušenja; potiskivanja. Pa ipak, čak i u normalnim uslovima, na delu je jedan spor proces rastakanja, zamaglivanja, jedan, da tako kažemo, fiziološki zaborav kojem malo sećanja odoli. Verovatno da se ovde može prepoznati neka od velikih sila prirode, ona ista koja srozava red u nered, mladost u starost, i gasi život u smrt. Svakako da vežba (u ovom slučaju, često prisećanje) održava sećanje svežim i živim, na isti način kao što se vežbanjem nekog određenog mišića on održava u formi; ali je takođe tačno i da sećanje koje se prečesto priziva, i iskazuje u formi pripovedanja, teži da se učauri u stereotipu, u nekom obliku koji je potvrđen iskustvom, kristalizovan, doveden do savršenstva i ulepšan, obliku koji zauzima mesto izvornog sećanja i razvija se na njegov račun.

Nameravam da ovde proučim sećanja na drastična iskustva, na pretrpljene ili nanete uvrede i poniženja. U ovom slučaju na delu su svi, ili gotovo svi činioци koji mogu da ponište ili iskrive mnemonički zapis: sećanje na neku traumu, pretrpljenu ili nanetu, samo je po sebi traumatično, jer njegovo prizivanje izaziva bol, ili barem uznemirava:

onaj ko je bio povređen teži da odstrani sećanje na to kako ne bi ponovo osetio bol; onaj ko je nekoga povredio potiskuje sećanje duboko u sebi kako bi ga se oslobodio i olakšao svoj osećaj krivice.

Primo Levi

(Iz knjige: Pamćenje poniženja, str. 18–19)

POTONULI I SPASENI

Autor: LEVI, Primo

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Clio

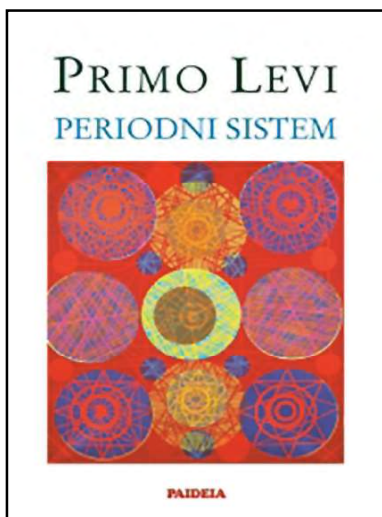
Godina: 2002.

Štampa: AB Taš, Beograd

Broj strana: 2002

ISBN 86-7102-029-0

COBISS.SR-ID 98910220

PERIODNI SISTEM

Autor: LEVI, Primo

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Paidea

Godina: 2007.

Štampa: BIGZ, Beograd

Broj strana: 173

ISBN 978-86-7448-336-7 (karton)

COBISS.SR-ID 144387340

Primo Levi – Periodni sistem

I kao pisac i kao Jevrej, Primo Levi je došao do granične situacije, one koja je pretila da ga ukine – i kao pisca i kao Jevrejina. Ali on je opstao, najpre kao čovek.

Retko je ko zaista imao priliku da neposredno doživi iskustvo zla. Ako nema Boga, sve je dozvoljeno, Levi donekle transformiše i formuliše kao – Ako postoji Aušvic, Boga nema! I ako postoji Aušvic, ne postoji Primo Levi, kao čovek sa identitetom, imenom i prezimenom, već postoji 174517, dakle broj, koji postaje svesno potiranje ličnosti. Ubiti

nešto što nije čovek, nije krivica. Ako nema greha, nema pokajanja, pa samim tim ni spasenja. Ubistvo bez krivice i kazne moguće je jedino u svetu bez Boga, u Aušvicu.

Na tom iskustvu će nastupiti Primo Levi, ali najpre kao čovek i najposle kao pisac. „Zar je to čovek” – opisuje trenutak od kada je Levi bio deportovan u Aušvic, do trenutka kada biva oslobođen. Pošto je po struci bio hemičar, bio je od koristi, i tako jedan od retkih koji su uspeli da se spasu. Levi je postao i ostao svedok užasa jednog doba, ali i šire, univerzalnog užasa koji je oličen u supstratu zla, prisutnom u svakom dobu.

Periodni sistem kao da se simbolički nadovezuje na roman-ispovest *Zar je to čovek*. Zamišljen je kao zbirka od dvadeset jedne priče, a svaka nosi naziv jednog hemijskog elementa. Svaka priča hronološki prati piščev život – o prvim ogledima, studentskim danima, prvom zaposlenju, iskustvima u nacističkom logoru, do priča o profesiji hemičara... To ujedno prerasta i u metaforu jednog života, a život po Mendeljejevu je celokupna materija na zemlji i u vasioni, izgrađena od devedeset i dva elementa koji se međusobno razlikuju po atomskoj težini i drugim osobinama. Levi pravi tablicu svog života, vraća život u elemente i daje im određenu težinu, boju, miris i ukus. U tom smislu poslednja priča „Ugljenik” govori o atomu ugljenika koji večno kruži prirodom i spaja razne oblike života. I nakon *Periodnog sistema* stvarni život Prima Levija kao da je ostao u njegovim okvirima, dobijajući osoben smisao u njegovoj smrti. Pronađen je mrtav u zgradi u kojoj je i rođen. U toj poslednjoj glavi, „Ugljenik”, Primo Levi je dokazao svoj put i kao čoveka i pisca – polaznu tačku i njen kraj, ali i život koji se tu šćućuri. I ako onda ima *Periodnog sistema*, nema Aušvica, on je opozvan⁵⁸.

Milena Đorđijević

Primo Levi (Torino, 1919–1987) je jedan od najoriginalnijih glasova u italijanskoj posleratnoj književnosti, a u žanru biografije, sigurno i jedna od najzagonetnijih ličnosti tog vremena. Diplomirao je hemiju u Torinu, a kada su u Italiji uvedeni zakoni o rasi, pridružio se partizanima. U Aušvic je odveden 1944. i jedan je od dvadeset preživelih iz transporta od 640 Jevreja poslatih iz Fosolija. Po povratku u Italiju, vraća se svojoj profesiji hemičara, ali istovremeno oseća grozničavu potrebu da pretoči u reči ono što je, kako i sam kaže, neizrecivo. Uz izvesne poteškoće, 1947. objavljuje Zar je to čovek: potresno svedočanstvo o strahotama nemačkih koncentracionih logora...”

...Logor je ostavio snažan pečat na njegova uverenja. Rekao je: „Jevrejin sam postao u Aušvicu. Svest da se osećam drugačijim mi je nametnuta. Neko je bez ikakvog razloga odlučio da sam ja drugačiji i inferioran.

Kao prirodan odgovor na to, ja sam svih tih godina osećao da sam drugačiji i superioran”. Do kraja života, 1987, Primo Levi je bio personifikacija ljudskog dostojanstva, čovek koji je neprestano opominjao i pozivao da se ne zaborave strahote i užasi logora za uništavanje. Njegova dela i njegova predavanja predstavljaju najveći domet društvenog angažovanja u odbrani ljudskih prava.

Primo Levi (1919–1987)

⁵⁸ <https://www.knjizara.com/Periodni-sistem-Primo-Levi-120638> (pristupljeno 30. januara 2017).

PAOR S BAJONETOM: ZLOČIN I KAZNA VOJVODANSKIH FOLKSDOJČERA

Autor: BABIĆ, Goran

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Službeni glasnik

Godina: 2012.

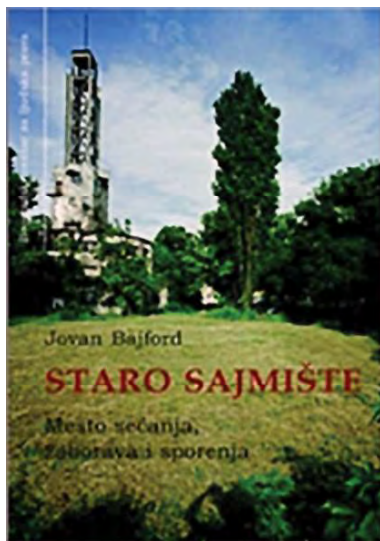
Štampa: Glasnik, Beograd

Broj strana: 96

ISBN 978-86-519-1257-6 (broš.)

COBISS.SR-ID 189795596

Ponekad, nemajući druga posla, pokušam da zamislim kako bi svijet izgledao da je Hitler pobijedio... Pomislim, i naježim se. Doduše, podunavske Švabe bi sasvim sigurno prošle bolje nego što su prošle jer im je u nacističkim planovima bolja sudbina bila i namijenjena, ali nas ostalih ne bi bilo. Jer je njima bio potreban samo Lebensraum, dok im mi uopšte nismo bili potrebni. Ali to se nije dogodilo – reći će neki. I nije, na svu sreću, ali je cijena sreće prevelika, a nesreća se sve do danas ne može sanirati. U tom nečasnom poslu sudjeluju, kao što vidimo, različiti ljudi. Jedne je život ošteti pa se osvećuju, a drugi rade za novac. No tako je bilo oduvijek, pa će tako biti i u našem slučaju. Možda će se, čak, jednoga dana, ispostaviti da je Hitler ipak pobijedio. Zašto nemoguće ne bi postalo moguće?

STARO SAJMIŠTE: MESTO SEĆANJA, ZABORAVA I SPORENJA

Autor: BAJFORD, Jovan

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Beogradski centar za ljudska prava

Godina: 2011.

Štampa: Dosije, Beograd

Broj strana: 230

ISBN 978-86-7202-131-8 (broš.)

COBISS.SR-ID 187661836

Zbog čega nijedna inicijativa za uređenje Sajmišta, pokrenuta u poslednjih pedeset godina, nije sprovedena do kraja?

Kakva je bila uloga Sajmišta u posleratnoj kulturi sećanja na Holokaust?

Šta Sajmište simbolizuje danas i kakav je odnos srpskog društva i države prema ovom mestu patnje i stradanja?⁵⁹

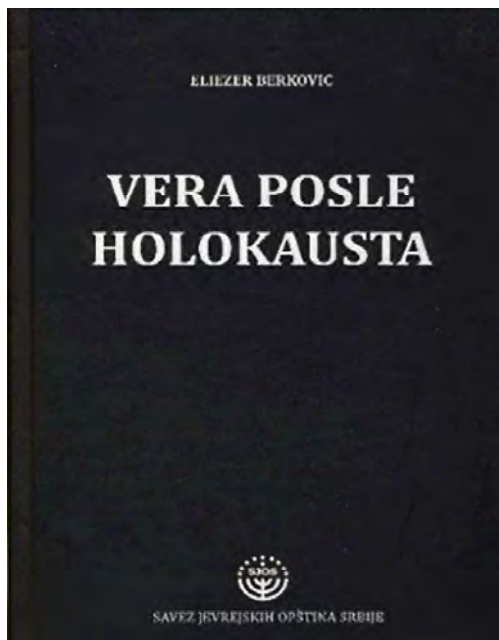
Uprkos značaju koji mu je, kao mestu nezapamćene patnje i stradanja, morao pripasti, logor Sajmište je u posleratnom periodu zauzima marginalno mesto u društvenom sećanju. Ni u socijalističkoj Jugoslaviji, a ni kasnije, nadležne institucije nisu na odgovarajući način odale počast žrtvama ovog logora niti su sačuvale dostojnu uspomenu na njih. Ovaj nemaran odnos zadržao se sve do danas. Najveće pojedinačno mesto Holokausta u Srbiji ni šezdeset pet godina posle oslobođenja nije adekvatno uređeno ili obeleženo. Nekoliko preostalih zgrada nekadašnjeg logora već decenijama propadaju, a celokupni kompleks Starog sajmišta danas opstaje kao zapušteno i osiromašeno naselje s nekoliko stotina porodica, koje neretko o sopstvenom trošku održavaju oronule zgrade i neasfaltirane staze.

Većina Beograđana koja svakodnevno prelazi Savu nije ni svesna da se među rastinjem pored današnjeg Brankovog mosta, na novobeogradskoj strani, nalaze zgrade nekadašnjeg logora, a na to da Sajmište uopšte predstavlja mesto sećanja danas jedino upućuju dva zapuštena i delimično oštećena spomen-obeležja, jedno iz osamdesetih, drugo iz devedesetih, koja opstaju kao relikti neuspešnih i, kao što ćemo kasnije videti, krajnje problematičnih pokušaja memorijalizacije tokom prethodnih decenija.

Ova knjiga, nastala kao rezultat višegodišnjeg istraživačkog projekta autora, predstavlja pokušaj da se – u godini kada se obeležava 70. godišnjica od osnivanja logora – prvi put predstavi sve ono što se događalo na Starom sajmištu od 1944. godine do danas, i ukaže na neke od uzroka kontinuiranog višedecenijskog nemara prema ovom istorijski važnom mestu. Posleratna sudbina Starog sajmišta do sada nije bila predmet sistematske naučne obrade i uglavnom je nepoznata široj javnosti.

---

⁵⁹ Jovan Bajford, *Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja* (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2011), 11–13.

VERA POSLE HOLOKAUSTA

Autor: BERKOVIC, Eliezer

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Savez jevrejskih opština Srbije

Godina: 2012.

Štampa: Lion, Beograd

Broj strana: 173

ISBN 978-86-915145-1-8 (karton)

COBISS.SR-ID 195293452

„Judaizam nikada nije bio toliko lišen životne stvarnosti koliko je to u naše doba. Čak i među pobožnima, judaizam može da bude samo stvar privatnog života. Zbog nedostatka istorijskog partnerstva, on stagnira i vene. Pa ipak, u ovom trenutku najvećeg osiromašenja realnosti, sudbina ga je blagoslovila prilikom da se u potpunosti izrazi u stvarnosti, u zemlji otaca, u Cionu i Jerusalimu. Prvi put posle dvanaest stoleća neprekidnog smanjivanja osnove primenljivosti judaizma, pred Jevrejima je stavljen izazov sveobuhvatnog ljudskog stanja koje zahteva upravo delo judaizma. Današnji izazovi judaizma, van države Izrael, uglavnom potiču od uključivanja Jevreja u kulture i društva koji nisu jevrejski. Ti su problemi nerešivi. Judaizam nikada nije bio predviđen da se ostvaruje usred hrišćanske ili marksističke civilizacije. Čovek može da vodi izgubljene bitke: ako bi dijaspora bila ostvarena samoj sebi, budućnost značajnog oblika judaizma bila bi neizvesna. Još uvek ne znam šta je to 'novo' što Bog priprema na Cionu. Međutim, nerešeni problemi, brojni izazovi upućeni su judaizmu sa osnova nove sveobuhvatne realnosti koju zahteva judaizam. Tu leži obećanje budućnosti svih Jevreja. Da li će je Jevreji razumeti?“⁶⁰

⁶⁰ Videti i: „Vera posle Holokausta“, El Mudno Sefarad, <http://elmundosefarad.wikidot.com/vera-posle-holokausta> (pristupljeno 24. novembra 2016).

UBIJANJE DUŠE

Autor: BETELHAJM, Bruno, FRANKL, Viktor

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Godina: 2003.

Štampa: Kultura, Bački Petrovac

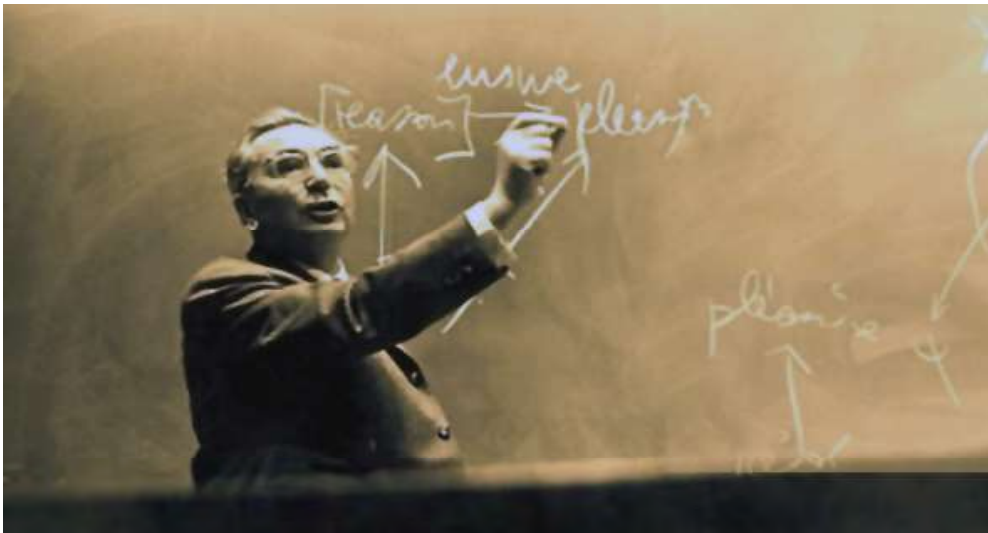
Broj strana: 77

ISBN 86-17-11294-8

COBISS.SR-ID 109642252

Koncentracioni logori bili su za Gestapo, smatra Betelhajm, neka vrsta monstruoze laboratorije za nehumane eksperimente kojima se testirala čovekova otpornost na različite stravične metode za slamanje dostojanstva i prkosa autonomnih ličnosti, kao i njihovog pretvaranja u poslušne i ravnodušne podanike. I Betelhajm i Frankl o logorima pišu iz neposrednog iskustva. Betelhajm (koga naša čitalačka publika pre svega zna po izuzetnom delu *Značenje bajki*), proveo je oko godinu dana u logorima Dahau i Buhensvald. Viktor Frankl bio je u Aušvicu.

Viktor Emil Frankl

Rođen: 26. mart 1905, Leopoldštát, Beč, Austrija

Umro: 2. septembar 1997, Beč, Austrija

Viktor Frankl bio je austrijski neurolog i psihijatar, poznat i kao čovek koji je preživio golgotu Holokausta.

Svoju teoriju i terapiju Frankl je zasnovao na iskustvu nacističkih koncentracionih logora, u kojima je bio zatočen od 1942. do 1945, u kojima su mu stradali žena, otac, majka i brat. Zatočeničko iskustvo je otkrilo Franklu da čovek može da podnese i najteže uslove, ukoliko ima zbog čega da živi.

Terapiju je nazvao **logoterapija** (izvedeno od grčke reči logos – reč, duh, Bog, smisao).

Cilj logoterapije nije da otkloni unutrašnju napetost. Napetost nije pokazatelj duševne bolesti, već je neophodna za duševno zdravlje ukoliko postoji težnja ka nekom vrednom cilju.

Punishment may make us obey the orders we are given, but at best it will only teach an obedience to authority, not a self-control which enhances our self-respect.

Bruno Bettelheim

"everything can be taken from a man but one thing: the last of human freedoms - to choose one's attitude in any given set of circumstances."

viktor frankl

Za Viktora Frankla čovek je biće smisla, ne biće nagona, niti biće moći. U svakom od nas postoji **volja za smislom** i ta volja nas suštinski određuje.

Frankl se suprotstavljao psihološkom redukcionizmu, svođenju ljudskog bića na puku fiziologiju, uz zanemarivanje (pa i poricanje) duhovne dimenzije⁶¹.

Bruno Betelhajm

Rođen: 28. avgust 1903, Beč, Austrija

Umro: 13. mart 1990, Silver Spring, Marilend

Bruno Betelhajm (*Bruno Bettelheim*), austrijsko-američki psiholog, poznat je po svom radu na lečenju i edukaciji emocionalno poremećene dece.

Iako Jevrejin po rođenju, Betelhajm je odrastao u sekularnoj porodici. Nakon nacističke invazije i političke aneksije Austrije (*Anschluss*) u martu 1938. godine, nacističke vlasti šalju Betelhajma i druge austrijske Jevreje i političke protivnike u logore Dahau i Buhensvald gde su brutalno mučeni ili ubijeni. Kao rezultat amnestije objavljene za Hitlerov rođendan (20. aprila 1939. godine), Betelhajmu i stotinama drugih zatvorenika vraćena je sloboda. Betelhajm je iskustva iz logora koristio u svom kasnijem radu.

⁶¹ Dr. C. George Boeree, „Viktor Frankl – lečenje smislom”, Iza Ogledala, 2. jul 2009, <http://www.iza-ogledala.com/viktor-frankl-leenje-smislom/> (pristupljeno 24. novembra 2016).

CENA POMIRENJA

Autor: BEL, Hajnrih

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured
za Jugoistočnu Evropu

Godina: 2008.

Štampa: Artprint, Novi Sad

Broj strana: 62

ISBN 978-86-86793-07-2 (broš.)

COBISS.SR-ID 153664268

„HAJNRIH BEL I TRANZICIONA PRAVDA”

Umesto velikih uvodnih reči o značaju nobelovca Bela, ovom prilikom ću dati samo nekoliko napomena koje nas vode do srži njegovog političkog stava: Bel je još uvek izuzetno aktuelan tamo gde temeljne stvari u društvu nisu do kraja raščišćene. Tekstovi koje sam preveo (**Upozorenje na gospodina X, Cena pomirenja**) mogu, po mom uverenju, brže i bolje naći put do ljudi u zemljama takozvane tranzicije, nego do današnjih Belovih sunarodnika. To ne treba da čudi, jer je **Bel opisao dramu savesti nakon besprimerne katastrofe**. Tekstovi su nastali 1959, te će za nepune dve godine biti stari skoro pola stoleća. Međutim, nastali su samo petnaest godina nakon apokaliptičnog iskustva Drugog svetskog rata. I vremenska distanca nam se čini poznata – skoro isto toliko vremena nas deli od zapadnobalkanskih ratova s kraja dvadesetog stoleća. Taj period je izgleda dovoljan da mnogi počnu zaboravljati žrtve, naročito one koje su stradale u ime „nas”.

Nemirni Belov duh se nikada nije pomirio sa zaboravom koji je drugo ime za obnavljanje preduslova za novo zlo. Stoga on u prvom tekstu opominje:

„Gospodin X je utvara demokratije, on nema ni pamćenje ni maštu. Ako tražite protivnika, tražite njega; otpor koji ste pružili, proganjanje kojem ste bili izloženi, ima smisla ako stare protivnike držite na oku, da ih ne izgubite iz vida, ali nikada ne smetnite s uma da je Gospodin X taj koji istinito naziva preteranim i koji vašu sudbinu, ma koliko ubedljivo bila predstavljana, pretvara u bajku; da je on čovek koji u svakoj diskusiji, bez obzira na to da li se radi o devojačkoj odeći ili atomskom naoružavanju, isključuje temeljne principe, želeći da raspravlja samo o onome što naziva bliskim i očiglednim...

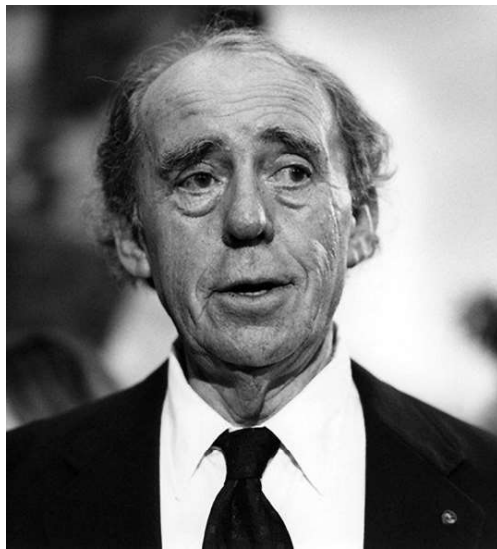
Ne verujmo miru: mašinerija za proizvodnju mišljenja je tu – nudi za sada bezazlene stvari, formira predrasude koje se, doduše, iscrpljuju, iscrpljuju u komercijalnom, a ipak već natapa naš mozak. Potrebna je čudovišna snaga da bi se, prkoseći toj mašineriji, sačuvalo razmišljanje i sposobnost sećanja. Moglo bi doći vreme u kojem više ne bi bilo politički oportuno zločin iz prošlosti nazvati imenom koje mu pripada; tek tada ćemo pokazati koliko nam je vredna sloboda; to što se desilo Jevrejima može se ponoviti bilo kojoj proizvoljno klasifikovanoj grupi ljudi. Znamo šta je čovek u stanju da učini, ne verujmo miru...

Mi nismo vredni pomirenja ako na taj način odobravamo ubistva iz prošlosti. Protivrečite, vi, mlađi. Vašim očevima, vašim učiteljima, protivite se u tramvaju i na školskom dvorištu, u radionici i kancelariji. Protivrečite svuda gde se zlo negira ili tamo gde vam – poput bilansiranja u industrijskom pogonu – za izravnavanje računa ponude druge, nevino stradale. Za bezbrojne ubijene u logorima, bezbrojni drugi: mrtvi u ratu, otet, nestali, deca i žene koji su umrli po seoskim drumovima. Mrtve uzeti kao predmet nacionalnog tekućeg računa jeste novi neljudski čin, koji odobrava buduće zločine..”⁶²

*Dragoslav Dedović
direktor Regionalne kancelarije
za Jugoistočnu Evropu Fondacije Hajnrih Bel*

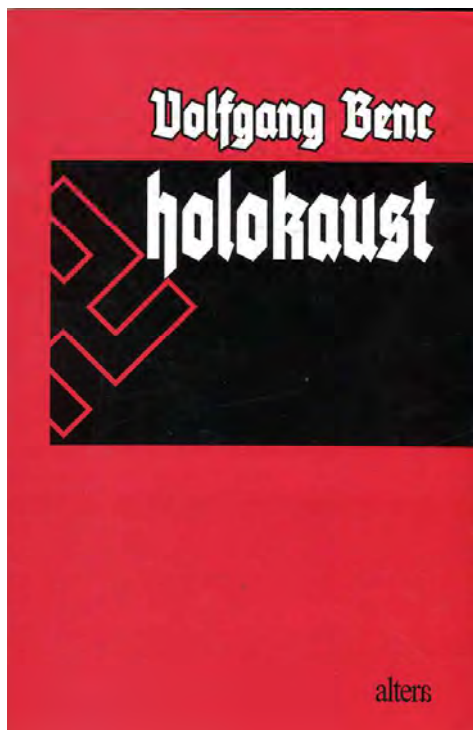
Hajnrih Teodor Bel
(Heinrich Theodor Böll)
21. decembar 1917 – 16. jul 1985.

Dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1972. godine za roman *Bilijar u pola deset*.

Hajnrih Teodor Bel

⁶² Bel, Hajnrih, *Cena pomirenja* (Beograd: Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured za Jugoistočnu Evropu, 2008), 7–8.

HOLOKAUST

Autor: BENC, Wolfgang

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Altera

Godina: 2012.

Štampa: Altera, Beograd

Broj strana: 122

ISBN 978-86-6007-113-4 (broš.)

COBISS.SR-ID 194652940

Koliko Nemaca je znalo za Holokaust, to je pitanje koje oni sebi moraju da postave i pola stoleća posle zločina.

Himler je više puta, bez uobičajenih maskiranja pojmova i dogovorenih jezičkih šifara, o ubijanju Jevreja govorio kao o gotovoj činjenici. U oktobru 1943. godine u Poznanju pred visokim funkcionerima NSDAP-a **ideološki je obrazložio nužnost genocida: „Gospodo, lako je izgovoriti tu rečenicu sa malo reči, kako Jevreje treba iskoreniti. Za one koji moraju da izvrše ono što se od njih traži, ona je surova i najteža od svih... Pojavljuje se pitanje: šta sa ženama i decom? Ja sam odlučio da tu pronađem jasno rešenje. Smatram da nije opravdano iskoreniti muškarce – dakle, ubiti ili ih poslati na ubijanje – a decu da pustimo da odrastu kao osvetnici za naše sinove i unuke. Trebalo je doneti krupnu odluku da ovaj narod nestane sa lica zemlje”.**

Evidentno je, dakle, da se – i pored onoga što je moglo da se čuje – više ili manje jasno znalo za organizovani genocid na istočnim rubovima zemalja kojima je vladala Nemačka. Nemci su, ma i nehotice, znali za gasne komore i logore smrti. **Ono što je za mnoge bio mehanizam samoodbrane, posle sloma Hitlerove države postalo je životna laž cele jedne generacije. Pošto je ta generacija bila uplašena i postićena zbog zločina, ona nije želela da kroz znanje o njemu bude saučesnik u krivici, pa je posle 1945. kolektivno tvrdila da ništa nije znala, a sebe ubedila kako je genocid tajna jedne male klike zločinaca.**⁶³

⁶³ Wolfgang Benc, Holokaust (Beograd: Altera, 2012), 105–106.

OBIČNI LJUDI: 101. REZERVNI POLICIJSKI BATALJON I KONAČNO REŠENJE U POLJSKOJ

Autor: BRAUNING, Kristofer R.

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Fabrika knjiga

Godina: 2004.

Štampa: Standard 2, Beograd

Broj strana: 345

ISBN 86-7718-008-7 (broš.)

COBISS.SR-ID 116683020

Beleška o knjizi:

U danas već klasičnoj istorijskoj studiji *Obični ljudi*, objavljenoj 1992. godine, Kristofer Brauning ne piše samo o tome šta su Nemci činili da bi se desio holokaust, već i o tome kako su se oni od običnih ljudi preobrazili u aktivne učesnike zločina ogromnih razmera. Detaljno opisujući niz događaja i ponašanja pojedinaca koji su u njima učestvovali, **Brauning nastoji da nađe odgovor na pitanje kako od običnih ljudi postaju zločinci**. Otuda *Obični ljudi* predstavljaju bitan doprinos u razumevanju jednog od najnešvatljivijih aspekata „konačnog rešenja” – psihološkog navikavanja na činjenje zločina.⁶⁴

GODINE ISTREBLJENJA: NACISTIČKA NEMAČKA I JEVREJI 1939–1945.

Autor: FRIDLENDER, Sol

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike

Godina izdanja: 2013.

Štampa: Minerva, Subotica

Broj strana: 994

ISBN 978-86-17-18346-0 (karton)

COBISS.SR-ID 198799116

⁶⁴ Fabrika knjiga, <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/obicni-ljudi-101-rezervni-policijski-bataljon-i-konacno-resenje-u-poljskoj/> (pristupljeno 29. novembra 2016).

Knjiga *Godine istrebljenja: nacistička Nemačka i Jevreji 1939 – 1945*. Jedna je od najnovijih, ali, svakako najznačajnijih studija o istoriji Holokausta. Ovo novo istraživanje masovnih ubistava koje je nacistička Nemačka počinila nad evropskim Jevrejima, zbog svoje jedinstvene slikovitosti i snage, čita se kao pravi roman. Frindlenderovo snažno podsećanje na svirepost nacističkog ludila, učinilo je da ovu promišljenu, odmerenu i autoritativnu studiju, pojedini kritičari, već po njenom objavljivanju, okarakterišu pravim remek-delom trajne vrednosti. Frindlender daje sveobuhvatan pregled rata protiv Jevreja, pažljivo istražujući aktivnosti nacističke Nemačke i stavljajući Holokaust u širi kontekst evropskih politika i rasnih gledišta. U knjizi se izrazito koriste i dnevnici Jevreja, da bi se tako najrečitije dočarali milioni pojedinačnih tragedija. U ovom delu posebno mesto zauzima ustaški genocid koji je sproveden protiv 2,2 miliona Srba i 45.000 Jevreja na teritoriji tadašnje Nezavisne države Hrvatske. Frindlender navodi da su „Hrvati samo tokom 1941. i početkom 1942. godine, ubili između 300.000 i 400.000 Srba i najveći deo od 45.000 Jevreja (bilo direktno ili tako što su ih prosledili Nemcima). Tokom celog tog perioda, od pape se nije čula nijedna reč o ustaškim ubistvima. Ova majstorska sinteza tako nas upućuje na doživotno učenje i istraživanje.”⁶⁵

ZLOČINCI ŽRTVE POSMATRAČI: JEVREJSKA KATASTROFA

Autor: HILBERG, Raul

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Samizdat B92

Godina izdanja: 2001.

Štampa: Standard 2, Beograd

Broj strana: 326

ISBN 86-7963-120-5

COBISS.SR-ID 175055623

⁶⁵ Zavod za udžbenike – kuća znanja, <http://www.knjizara.zavod.co.rs/godine-istrebljenja-nacisticka-nemacka-i-jevreji-1939-1945> (pristupljeno 29. novembra 2016).

Jedan od najistaknutijih poznavalaca Holokausta, u ovoj knjizi postiže nešto naizgled jednostavno. Dočarava nam živote zločinaca, žrtava i posmatrača, učesnika u nacističkom masovnom umorstvu Jevreja, prikazujući naporedo ove priče i kategorije, pritom ih umesno razdvajajući, te nam omogućuje da na nov način pristupimo onome što se dogodilo. On nam drži temeljnu lekciju o čovečnosti i nečovečnosti. Knjigu karakteriše ton svojstven i ostalim Hilbergovim delima – ispravan, uzdržan i nepokolebljivo objektivan⁶⁶.

SADRŽAJ	
9	Predgovor
	Deo I
	Zločinci
15	1. Adolf Hitler
34	2. Establišment
40	3. Stari službenici
50	4. Novajlije
66	5. Fanatici, prostaci i nosači bremena
82	6. Lekari i pravnici
93	7. Inostrane vlade
105	8. Inostrani dobrovoljci
	Deo II
	Žrtve
131	9. Jevrejski predvodnici
145	10. Izbeglice
153	11. Muškarci i žene
158	12. Mešoviti brakovi
167	13. Deca
178	14. Jevreji hrišćani
188	15. Povlašćeni, borci i opljačkani
201	16. Neprilagođeni
217	17. Preživeli
	Deo III
	Posmatrači
225	18. Narodi u Evropi Adolfa Hitlera
246	19. Pomagači, šičardžije i gledaoci
252	20. Glasnici
260	21. Jevrejski izbavitelji
290	22. Saveznici
299	23. Neutralne zemlje
303	24. Crkve
314	Indeks

⁶⁶ Knjižara.com, <https://www.knjizara.com/Zlocinci-Zrtve-Posmatraci-jevrejska-katastrofa-1933-1945-Raul-Hilberg-17791> (pristupljeno 9. februara 2017).

JEVREJSTVO, ANTISEMITIZAM I HOLOKAUST: ZBORNİK RADOVA

Priredio: LOPIČIĆ, Đorđe N.

Mesto izdanja: Ljubljana
Izdavač: Forma 1, Ljubljana
Godina izdanja: 2013.
Štampa: Forma 1, Ljubljana
Broj strana: 438

ISBN 978-961-93478-0-5 (broš.)

COBISS.SR-ID 266463232

O Jevrejima, antisemitizmu i Holokaustu su u svetskoj literaturi napisane na hiljade knjiga, monografija, zbornika radova, članaka i osvrti. I u srpskoj literaturi o Jevrejima, antisemitizmu i Holokaustu takođe je napisano mnogo radova. No, i pored obimne literature, problematika jevrejstva, Holokausta i antisemitizma nije u dovoljnoj meri obrađena. Otuda i stalna potreba za dodatnim istraživanjima, tumačenjima i razumevanjima te složene istorijske i kulturno-civilizacijske pojave.⁶⁷

ПОЗИВ НА ГЕНОЦИД: MIT O SVETSKOJ ZAVERI JEVREJA I PROTOKOLI SIONSКИH MUDRACA

Autor: KON, Norman

Mesto izdanja: Novi Sad
Izdavač: Matica srpska
Godina izdanja: 1996.
Štampa: Grafo-ofset, Sremska Kamenica
Broj strana: 326

ISBN 86-363-0372-9

COBISS.SR-ID 108899847

*Na koricama:
Nandor Glid „Kolica smrti“*

⁶⁷ „Antisemitizam i holokaust. Predstavljanje zbornika radova, priređivača Đorđa Lopičića“, Dom kulture Studentski grad, Forum, 11. jun 2014, <http://www.dksg.rs/event/3968> (pristupljeno 29. novembra 2016).

Tek otprilike jedna trećina civila koje su pobili nacisti i njihovi saradnici bili su Jevreji, ali oni ipak imaju posebno mesto među žrtvama tih užasnih godina. I drugi narodi bili su obeleženi za desetkovanje, podjarmljivanje i porobljavanje, a civilni gubici su iznosili između 11 i 12 procenata ukupne populacije. Ali Jevreji su bili predviđeni za istrebljenje. Oni nisu bili jednostavno ubijani i terani na rad do smrti – oni su ponižavani, lovljeni i mučeni s posebnom mržnjom rezervisanom samo za njih; uz to, broj ubijenih popeo se na više od polovine, a možda i na dve trećine svih evropskih Jevreja. **Povrh svega, sve to se dogodilo u narodu koji nije učestvovao u ratu, niti je činio posebnu naciju, već je živeo rasejan po čitavoj Evropi, od La Manša do Volge, sa vrlo malo zajedničkog nasleđa sadržanog u jevrejskoj religiji. Kako je moguće objasniti ovaj neverovatn fenomen?**

Poput mnogih, i ja sam sebi neprestano postavljao to pitanje u vreme dok je istrebljenje još bilo u toku, ali tek po okončanju rata počeo sam da naslućujem put ka onome za šta sam danas ubeđen da je pravi odgovor. U zimu 1945, dok sam čekao na demobilizaciju u centralnoj Evropi, slučajno sam naišao na pozamašnu količinu spisa nacističkih i proto-nacističkih ideologa i propagandista. Nekoliko meseci čitanja, potkrepljenih kontaktima sa SS-ovcima koji su bili podvrgnuti istražnom postupku, stvorilo je u meni vrlo snažnu sumnju i dok su Rusi, Poljaci i Jugosloveni bili desetkovani u ime rasističkih teorija starih manje od jednog veka, **poriv da se istrebe Jevreji izvirao je iz demonološkog sujevjerja nasleđenog iz srednjeg veka.**⁶⁸

„VERUJ U JEDNOG BOGA I NE SLUŽI SE IDOLIMA”

KRATKA ISTORIJA ANTISEMITIZMA U EVROPI: REDOSLED DOGAĐAJA POVEZANIH SA JEVREJIMA – ANTIJUDAIZMOM, ANTISEMITIZMOM I HOLOKAUSTOM – OD III VEKA DO POČETKA III MILENIJUMA

Privedio: DARING, Džeri

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Metaphysica

Godina izdanja: 2009.

Izdavač: Topalović, Valjevo

Broj strana: 85

ISBN 978-86-7884-100-2 (broš.)

COBISS.SR-ID 170444812

⁶⁸ Норман Кон, „Предговор”, у: Позив на геноцид: мит о светској завери Јевреја и Протоколи сионских мудраца (Нови Сад: Матица српска, 1996), 7–8.

S obzirom na jednodušnost antisemitskih manifestacija, teško da je njihov uzrok, kako se često misli, prosto verski rat; na neprijateljstvo prema Jevrejima ne sme se gledati kao na borbu politeizma protiv monoteizma, ili na borbu Trojstva protiv Jahvea. Mnogobožački, kao i hrišćanski narodi, nisu se borili protiv učenja o samo jednom Bogu – već protiv Jevreja.

Zbog kakvih je vrlina ili proroka Jevrejin tako opšte omražen? Zašto su ga na sličan način zlostavljali i mrzeli i Aleksandrijci i Rimljani, i Persijanci i Arapi, i Turci i hrišćanski narodi? Zato što je svuda, sve do dana današnjeg, Jevrejin bio nedruštveno biće.

Zašto je bio nedruštven? Zato što je bio isključiv, a njegova isključivost bila je politička i verska; bolje reći, on se čvrsto držao svog političkog i verskog kulta, svog zakona.

Kroz čitavu istoriju vidimo da se pokoreni narodi potčinjavaju zakonima osvajača, mada mogu da čuvaju svoju sopstvenu veru i verovanja. Njima je to bilo lako, jer je kod njih postojala granica između verskih učenja, koje je došlo od bogova, i građanskih zakona, proisteklih iz zakonodavstva, koji su se mogli modifikovati prema okolnostima, a da reformatori time ne navlače na sebe teološku anatemu ili mržnju; ono što je čovek napravio, čovek je mogao i poništiti. Tako su se pokoreni narodi, ako su se bunili protiv osvajača, bunili samo zbog patriotizma, i pokretala ih je isključivo želja da povrate svoju zemlju i slobodu. Osim tih nacionalnih ustanaka, oni su retko odbijali da se podvrgnu opštim zakonima; ako su se bunili, to je bilo protiv naročitih uredbi koje bi ih stavljale u podređen položaj u odnosu na dominantan narod: u istoriji rimskih naroda vidimo da su pokoreni narodi spremno prihvatili rimske zakone.

Nije tako i sa jevrejskim narodom...

Jevreji su, u stvari, živeli pod vlašću jednog gospodara, Jahvea, koji ne samo da nije mogao da se pobedi, nego čak nije mogao ni da se napadne, i koji je znao samo za jednu stvar – zakon, to jest zbirku zakona i dekreta koje je nekad izvolio dati Mojsiju, kao zakon božanski i izvrstan, sačinjen da vodi one koji ga poštuju u večno blaženstvo; savršen zakon koji je primio samo jevrejski narod.

Sa takvom idejom o svojoj *Tori*, Jevrejin nije mogao da prihvati zakone drugih naroda; nije mogao ni da pomišlja da im se potčini; nije mogao da ostavi božanske, večne, dobre i pravične zakone da bi se potčinio ljudskim zakonima, nužno nesavršenim i kvarljivim. Tako su Jevreji, gde god da su osnovali kolonije i u koju god zemlju da su bili deportovani, insistirali ne samo da im se dozvoli da slede svoju religiju, već i da budu izuzeti od običaja narodā među kojima žive, te da imaju privilegiju da se vladaju po sopstvenim zakonima.⁶⁹

---

⁶⁹ Džeri Daring (prir.), Kratka istorija antisemitizma u Evropi: redosled događaja povezanih sa Jevrejima – antijudaizmom, antsemitizmom i Holokaustom – od III veka do početka III milenijuma, 1. izd. (Beograd: Metaphysica, 2009), 7–9.

PODSEĆANJE NA ZLOČINE: RASPRAVA O GENOCIDU I UBISTVU NARODA

Приређивачи: KNIGE, Folkhard, FRAJ, Norbert

Mesto izdanja: Novi Sad; Beograd
Izdavač: Platoneum; Savez jevrejskih opština Srbije

Godina izdanja: 2011.

Štampa: Budućnost, Novi Sad

Broj strana: 444

ISBN 978-86-85869-49-5 (Platoneum)

COBISS.SR-ID 266756103

Zbornik čini 29 eseja sa simpozijuma o Holokaustu, genocidu i drugim oblicima državnog terora u XX veku održanog u Memorijalnom centru u Buhenvald. Knjiga obuhvata sećanje na zločine u istoriji Evrope, Jermenije, Južne Afrike, Japana, SSSR-a, Kine, SAD-a i Francuske i suočavanje sa Holokaustom i genocidom, kao i aktuelnu debatu o evropskoj kulturi sećanja.

SEĆANJE NA ZLO: POLITIKA KOMEMORACIJE ŽRTAVA NACISTIČKIH I USTAŠKIH LOGORA

Autor: TRBOJEVIĆ, Danilo

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Srpski genealoški centar; Muzej žrtava genocida

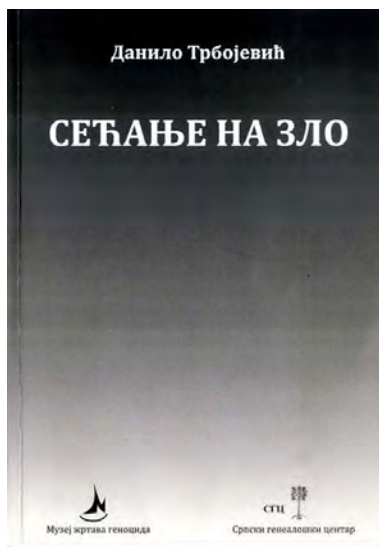
Godina izdanja: 2014.

Izdavač: SGC, Beograd

Broj strana: 268

ISBN 978-86-6401-009-2

COBISS.SR-ID 206820620

U ovoj knjizi obrađeno je nekoliko tema koje autor prati kroz analizu društvenog pamćenja, sećanja, identiteta, institucija vezanih za sećanje, politiku komemoracije i, što je najvažnije, kulturnih fenomena označenih kao „kultura sećanja”.

Sećanje je ključna reč koju autor istražuje kao promenljivu veličinu, sagledivu u brojnim formama, a zaslužnu za oblikovanje grupa, pa i globalnog društva.

Analizom politike komemoracije žrtvama Holokausta autor želi da ukaže na veliku važnost fizičkih, vizuelnih i ritualnih formi i dimenzija sećanja i pamćenja na čije oblikovanje utiče istorijsko-politički kontekst. Takođe istražuje vezu između istorije i „živog sećanja”, odnosno događaja i interpretacije u različitim socijalno-političkim kontekstima.

Autor analizira politiku komemoracije na prostorima nekadašnjih okupiranih teritorija na kojima su se nalazili nemački i ustaški logori smrti, kao i prostorima koji nisu bili okupirani ili nisu imali logore smrti, ali svoje kolektivno sećanje vezuju za ove događaje, prostore i iskustvo.

Unutrašnji odnosi istorije, moći i politike, vezani za pamćenje i sećanje na Holokaust, kao i manifestne i skrivene poruke koje proističu iz tih odnosa čine centralnu temu ove knjige...

ANTROPOLOGIJA AMERIKANIZACIJE HOLOKAUSTA

Autor: TRBOJEVIĆ, Danilo

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zadužbina Andrejević

Godina izdanja: 2013.

Štampa: Apollo Graphic Production, Beograd

Broj strana: 69

ISBN 978-86-525-0097-0 (broš.)

COBISS.SR-ID 197712908

Sažetak

U monografiji pratimo „amerikanizaciju Holokausta” kroz sećanje u prostoru, filmu i virtuelnoj formi. Kroz analizu politike organizovanja elemenata sećanja u američkim muzejima Holokausta, memorijalnim centrima i ostalim prostorima sećanja saznajemo na koji način Sjedinjene Američke Države (u daljem tekstu Amerika) povezuju prostor i sećanje koji ne samo da su udaljeni hiljadama kilometara već i decenijama.

U poglavlju „Holivudizacija Holokausta” autor se bavi načinima na koje se u američkim filmovima predstavlja i menja uloga Amerike u odnosu na Holokaust.

Na kraju monografije naglašeni su savremeni, moderni oblici sećanja i fenomen interaktivnog virtuelnog sećanja. U ovom poglavlju akcentat je na američkim veb-sajtovima i društvenim mrežama kroz koje se definiše način na koji nove generacije koncipiraju ne samo događaje iz perioda Holokausta, već i sve ostale događaje koji bi se mogli okarakterisati kao genocid neke vrste.

Kroz analizu ovih društvenih procesa sagledavamo konstrukciju jednog političkog mita koji kroz promene sećanja i identiteta vremenom postaje i rezonator novih odnosa sećanja, identiteta i moći na globalnom nivou.

Zahvaljujući interdisciplinarnom pristupu i metodologiji korišćenoj prilikom rada, ova monografija doprinosi budućim istraživanjima sličih društvenih fenomena.

ANTISEMITIZAM: NAJSTARIJA MRŽNJA

Autor: VISTRIH, Robert Solomon

Mesto izdanja: Beograd

Izdavač: Zavod za udžbenike

Godina izdanja: 2012.

Štampa: Budućnost, Novi Sad

Broj strana: 374

ISBN 978-86-17-17784-1 (karton)

COBISS.SR-ID 191068684

Robert Solomon Vistrih, profesor savremene istorije na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu i šef Međunarodnog centra za proučavanje antisemitizma, autor je 24 knjige, među kojima i *Socijalizam i Jevreji*, *Jevreji u Beču u doba Franje Josifa*, *Najduža mržnja*, *Smrtonosna opsesija*. Vistrih u svom monumentalnom, enciklopedijskom radu, istražuje mutacije antisemitizma, od najstarijih vremena do današnjih dana, gde ga povezuje sa savremenim društvenim i političkim krizama. Njegovi radovi pisani su stilom prvorazrednog istoričara i imaju trajnu naučnu vrednost.

Prema Vistrihu, islamski antisemitizam je najdinamičnija i najopasnija forma antisemitizma koja postoji u današnjem svetu. To je kombinacija terorizma, širenja islama, mržnje prema Zapadu, negiranja Holokausta i genocidnog anticionizma.

Uspeh Muslimanskog bratstva u Egiptu i dramatičan uspon salafista u arapskom svetu postaje smrtna opasnost širom sveta. Muslimansko bratstvo, koje je osnovao u Egiptu 1928. godine Hasan al Bana, imalo je radikalnu totalitarističku viziju transformacije društva, kult vođe i mržnje prema Jevrejima, ne tako različit od fašističkih i nacionalsocijalističkih pogleda na svet.

Osnivač palestinskog nacionalističkog pokreta, Hadž Amin al Huseini, bio je fanatični antisemita i aktivno sarađivao sa Adolfom Hitlerom za vreme Drugog svetskog rata. Ta tradicija mržnje prema Jevrejima nastavljena je u pokretu Hamas, produžene ruke Muslimanskog bratstva. Centralno mesto zaveta te organizacije takođe je mržnja prema Jevrejima, najotvorenije u vremenu nakon Holokausta.

Populizam desničarskih organizacija u mnogim evropskim zemljama hrani se tom mržnjom u pojačanoj meri, pre svega zbog globalizacije, migracionih procesa, a naročito otkako je izbila svetska ekonomska kriza.⁷⁰

**Misionari hrišćanstva su rekli, efektivno:
vi nemate prava da živite među nama kao Jevreji.**

**Zatim su svetovni vladari rekli:
vi nemate prava da živite među nama.**

**Nemački nacisti su na kraju proglasili svoju odluku:
vi nemate prava da živite.**

*Raul Hilberg
Uništenje evropskih Jevreja (iz Uvoda)*

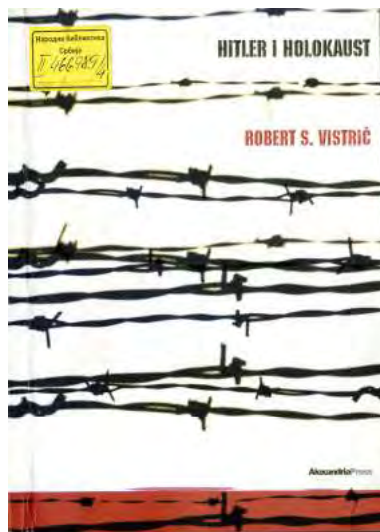
⁷⁰ „Arabizam Semitizam i Antisemitizam”, El Mundo Sefarad, <http://elmundosefarad.wikidot.com/arabizam-semitizam-i-antisemitizam> (pristupljeno 30. novembra 2016).

HITLER I HOLOKAUST**Autor: VISTRIH, Robert Solomon**

Mesto izdanja: Beograd
 Izdavač: Alexandria Press
 Godina izdanja: 2004.
 Štampa: VMD, Beograd
 Broj strana: 306

ISBN 86-83275-27-2 (broš.)
 COBISS.SR-ID 118316556

(..) Holokaust je, u poređenju sa drugim genocidima, bez presedana, zato što je bio planirana, hotimična politička odluka jedne moćne države koja je mobilisala sve svoje resurse da bi uništila ceo jevrejski narod. Nemci su umalo uspeli da ostvare ovaj dijabolični cilj do kraja; samo zbog vojnog poraza nisu uspeli da unište baš sve Jevreje u Evropi. Početkom 1945. već je bilo uništeno dve trećine evropskog jevrejstva, tako da su sačuvani samo ostaci drevne jevrejske kulture koja je egzistirala na evropskom tlu gotovo dva milenijuma. Jedan od neobičnih aspekata ovog masovnog ubistva sastoji se u tome što Jevreji nikada nisu predstavljali (osim u paranoičnoj nacističkoj postavci uma) nikakvu ekonomsku, političku, niti vojnu pretnju nemačkoj državi. Naprotiv, da je postojala Nobelova nagrada za strastvenu identifikaciju sa nemačkim jezikom i kulturom pre 1933. godine, Jevreji bi je sigurno dobili. Tokom prvog svetskog rata, uložili su veliki trud da demonstriraju svoju patriotsku lojalnost i da pokažu svoju pripadnost Nemačkoj čak i na frontu. Pre Hitlerovog dolaska na vlast, oni su imali osećaj da su u Nemačkoj zaista kod svoje kuće, i da se nalaze u državi koja je dobro uređena i koja je zasnovana na vladavini zakona.

**HITLEROVI DOBROVOLJNI DŽELATI:
OBIČNI NEMCI I HOLOKAUST****Autor: GOLDHAGEN, Danijel Jona**

Mesto izdanja: Beograd
 Izdavač: Radio B92
 Godina izdanja: 1998.
 Štampa: Standard 2, Beograd
 Broj strana: 624

ISBN 86-7963-089-6

COBISS.SR-ID 141539591

Doktorska disertacija Danijela Jone Goldhagena, koja je osnov ove knjige, dobila je 1994. godine nagradu Gabriel A. Almond koju Američko udruženje za političke nauke dodeljuje za najbolju disertaciju u oblasti uporedne politike. Prevashodni cilj ove knjige je da objasni zašto se dogodio Holokaust, da objasni kako je došlo do toga da se mogao desiti. Uspeh tog poduhvata zavisi od niza pomoćnih zadataka, koji se sastoje u temeljnom promišljanju triju tema: počinitelja Holokausta, nemačkog antisemitizma i prirode nemačkog društva u nacističkom razdoblju.

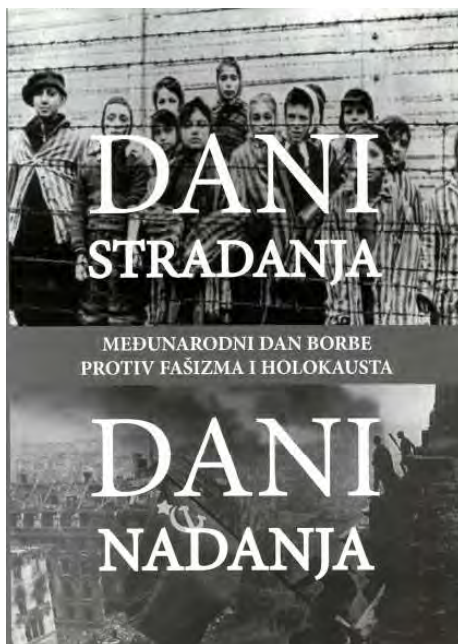
U obimnoj literaturi o Holokastu, začudo, ima malo toga o ljudima koji su bili njegovi izvršioци. Malo se zna o tome ko su bili počinioci, o pojedinostima njihovih postupaka, o okolnostima mnogih od njihovih dela, a kamoli o njihovim motivacijama. Nikada nije načinjena valjana procena koliko je ljudi imalo udela u Holokastu, koliko je bilo počinitelja. Jedva da su obrađivane izvesne ustanove za ubijanje i ljudi koji su u njima služili. Mora se, stoga, preusmeriti pažnja i umne snage na počinioce, naime, na žene i muškarce koji su svesno, na neki blizak način, uzeli učešća u pokolju Jevreja. Moraju se potanko istražiti njihova dela i objasniti postupci. Nije dovoljno da se logori za ubijanje razmatraju kolektivno ili pojedinačno kao interno jednostavna oruđa volje nacističkog rukovodstva, kao dobro podmazane mašine koje je režim, kao pritiskom na prekidač, puštao u pogon kako bi izvršavale njegove zapovesti, ma kakve one bile. Proučavanje muškaraca i žena koji su kolektivno unosili život u interne institucionalne oblike, koji su naseljavali ustanove za genocidno ubijanje mora se staviti u žižu naučnog bavljenja Holokaustom i postati od središnjeg značaja za istraživanje genocida upravo onoliko koliko su ti ljudi bili od značaja za njegovo izvršenje. Ti ljudi su većinom, i što je najvažnije, bili Nemci. Mada su pripadnici drugih nacionalnih skupina pomagali Nemcima prilikom pokolja Jevreja, izvršenje Holokausta bilo je prvenstveno nemački zadatak. Neneци nisu bili bitni za izvršenje genocida niti su u njega unosili pokretačku snagu, inicijativu, koje su ga dalje podsticale. Naravno, da Nemci nisu pronašli evropske (naročito istočnoevropske) pomagače, Holokaust bi se odvijao donekle drugačije, a oni verovatno ne bi uspeli da pobiju tolike Jevreje. Ipak, bio je to prvenstveno nemački poduhvat; nemačke su bile odluke, planovi, organizaciona snalažljivost i većina izvršilaca. Razumevanje i objašnjenje zločina Holokausta stoga traže objašnjenje nagona Nemaca da ubijaju Jevreje. Ovde su, sasvim umesno, u žiži nemački počinioci, jer ono što se može reći za Nemce nije moguće reći za bilo koji drugi narod niti za sve druge narode skupa – naime, da nije bilo Nemaca, ne bi bilo ni Holokausta. Pri vraćanju počinitelja u središte našeg tumačenja Holokausta, prvi nam je zadatak da im vratimo identitete. Drugi zadatak je otkriti ponešto iz biografija počinitelja kako bi se dočarao karakter i kvalitet života koje su vodili kao genocidne ubice, da se oživi svet u kojem su živeli. Šta su tačno radili dok su ubijali? Čime su se bavili dok su služili u ustanovama za ubijanje, a nisu bili u akcijama? Dok se ne sazna dovoljno o pojedinostima njihovih postupaka i života, ne mogu se shvatiti ni oni ni njihova dela.

DANI STRADANJA – DANI NADANJA

Mesto izdanja: Novi Sad
Izdavač: Udruženje antifašista Novog Sada; Odbor za Vojvodinu Društva za istinu o NOB i Jugoslaviji
Godina izdanja: 2013.
Štampa: Mala knjiga, Novi Sad
Broj strana: 96

ISBN 978-86-917301-0-9 (UANS; broš.)

COBISS.SR-ID 282269191

Zbornik sadrži referate sa akademije priređene povodom Dana pobjede, 9. maja 2013. godine u Novom Sadu i sa tribine povodom Dana borbe protiv fašizma, održane 9. novembra 2012. godine, kao i druge tematski srodne tekstove.

U trenucima u kojima se podsećamo na dane stradanja i dane nadanja, koji pripadaju prošlosti, moramo imati u vidu da je sećanje dinamičan proces. Putem potiskivanja i afirmisanja, pamćenja i zaboravljanja određenih istorijskih iskustava, konstituiše se kolektivno sećanje koje je uvek u funkciji oblikovanja horizonta poželjne budućnosti. U savremenom trenutku, koji karakteriše ideološki i politički pluralizam, otvoren je prostor za konkurentne interpretacije prošlosti u cilju opravdavanja ili osporavanja sadašnjosti. **Svako kolektivno sećanje, samo po sebi, politički je akt. Isticanjem onoga što je za nas bitno iz totalnosti prošlih zbivanja, definišemo i naš odnos prema savremenim društvenim problemima.**

(Tekst sa zadnje korice)

**Kazujte to sinovima svojim
a sinovi vaši
neka svojim sinovima kažu,
i njihovi sinovi daljem naraštaju.**

Postanje

Preživjele žrtve Holokausta su danas već stari ljudi. Posle rata su, ulažući velike napore, stali na noge, mahom završili studije, stručne škole, našli svoje mesto u slobodnoj zemlji, novom društvu. Ožiljke preživelih nedaća neki su krili, nisu ih otkrivali ni svojoj deci. Razlozi su razumljivi. Drugi su se, iz potrebe da pre svega sebi objasne šta im se dogodilo, posvetili zapisivanju ili izučavanju događaja čiji su oni bili učesnici. Mnogi aktivno doprinose radu svojih zajednica. Druga generacija preživelih čini most između žrtava kojih više nema i onih koji su, srećom, bili u prilici da ispričaju događaje.

Sledeće generacije, a to su naša deca, unuci, ne smeju biti uskraćene za istinite događaje iz prošlosti svojih porodica. Treba da znaju razloge zašto je njihove rodbine tako malo ili otkud tetovirane cifre na bakinoj ili dedinoj ruci. Saznaće o događajima iz prošlosti jedino ako ih čuju u porodici ili u školi. I to je deo istorije, a o svemu tome, preko šest decenija, nismo čuli u školama. U nastavnim planovima i programima u Srbiji, o tematici Holokausta ne postoje posebne nastavne jedinice ni u okviru predmeta istorije ni maternjeg jezika. Događaji iz tog perioda pominju se zavisno od afiniteta nastavnika, u okviru tematike o nacizmu, Drugom svetskom ratu uopšte, nasilju ili prilikom obrade neke nastavne jedinice iz maternjeg jezika.

Obrazovanje o Holokaustu i prevencija takvih i sličnih pojava smatra se važnim merilom za procenu stepena demokratizacije države i društva u celini...

**MESTA STRADANJA I ANTIFAŠISTIČKE
BORBE U BEOGRADU: 1941–44:
PRIRUČNIK ZA ČITANJE GRADA**

**Autori: MANOJLOVIĆ-PINTAR, Olga,
RADANOVIĆ, Milan, PISARI, Milovan,
LAJBENŠPERGER, Nenad, TRAVERSO,
Enco, MALOVIĆ, Ilija, LAMBIĆ,
Nataša, ATANACKOVIĆ, Petar**

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: M. Radanović
Godina izdanja: 2013.
Štampa: Pekograf, Beograd
Broj strana: 310

ISBN 978-86-916435-0-8

COBISS.SR-ID 196788236

Iz Predgovora

Svrha ove publikacije je da bude oruđe u rukama svih onih koji nisu ravnodušni prema događajima u Beogradu tokom fašističke okupacije 1941–1944. godine i koji žele da se angažuju protiv zaboravljanja, ćutanja i falsifikovanja tog mračnog perioda istorije. U uverenju da se žrtve zločina rasističkog genocida, počinjenog od strane fašista i njihovih pomagača, ne smeju zaboraviti, cilj nam je da razvijemo savremenu praksu sećanja, koja se ne ograničava na službene komemoracije, i koja bi mogla biti dostupna i važna mlađim generacijama...

(...) Publikacija je podeljena u tri celine: teorijski uvod u opšte probleme historiografije; praktični deo, koji se sastoji od tematski organizovanih tura kroz izabrane delove grada Beograda; i sveobuhvatni pojmovnik o fašističkoj ideologiji, antifašizmu i pravnim merama protiv zločinaca...

PRIRUČNIK ZA UČENJE O HOLOKAUSTU

Autori:

LUČIĆ, Vesna

GRUJIĆ, Smiljana

TRKULJA, Mirjana

BECIĆ, Ivan,

KOLJANIN, Milan,

TODORIĆ, Gordana,

NIKOLIĆ, Nataša,

RADOŠEVIĆ, Saša

JANKOV, Senka

PAVLOV, Predrag

SIMIĆ, Sonja

MIRKOVIĆ, Svetlana

DIMITRIJEVIĆ, Zorica

POPOVIĆ, Aleksandra

BOŽIN, Jelka

VUJIČIĆ, Dušan

CVETKOVIĆ, Snežana

GLUHOVIĆ-VASIĆ, Sanja

Mesto izdanja: Novi Sad; Beograd

Izdavač: Platoneum; Savez jevrejskih opština Srbije

Godina izdanja: 2012.

Štampa: Budućnost, Novi Sad

Broj strana: 228

ISBN 978-86-85869-52-5 (Platoneum)

COBISS.SR-ID 273168903

„Knjige se mogu začinjati u osećanjima najrazličitije vrste. Knjige pišemo u poletu oduševljenja ili pobuđeni osećanjem izvesne zahvalnosti, ali duhovnu strast može isto tako da zapali ogorčenje, gnev i ljutnja. Ponekad je pokretač radoznalost, psihološka težnja da pišući sami sebi objasnimo ljude ili događaje, ali na stvaranje – prečesto – nagone i motivi sumnjive vrste, kao taština, težnja za novcem, uživanje da u delu stvorimo sopstvenu sliku; i pisac bi zato, zapravo, uz svaku knjigu trebalo da položi sam sebi račun iz kakvih je osećanja, iz kakve je lične potrebe odabrao predmet koji radi”⁷¹ – reči su poznatog istoričara i esejiste Štefana Cvajga koje možemo uputiti autorima *Priručnika za učenje o Holokaustu* i zapitati šta ih je podstaklo da pišu o ovoj temi. Zašto su od svih odabrali ovu tužnu i tragičnu temu, kako za jevrejski narod

⁷¹ Štefan Cvajg, *Magelan, čovek i njegovo delo* (Beograd: Rad, 1983), 7.

tako i za čitav humani svet XX veka. Odgovor je jednostavan. Priručnik je odjek onoga što su autori kao učesnici prve grupe polaznika Međunarodne škole o Holokaustu imali prilike da čuju i vide 2008. godine u Jad Vašemu, najvećem i najpoznatijem memorijalu i muzeju Holokausta. Jednodušni u osećanjima, dogovorili su se da po povratku iz Jerusalima sačine nastavni materijal sličan onome koji su u mnogo naslova imali prilike da vide u biblioteci Međunarodne škole i na taj način izraze svoj pijetet prema žrtvama Holokausta i istovremeno pomognu svojim kolegama u školama kojima su ovakvi nastavni materijali dragoceni. To bi možda bio najpribližniji odgovor, kako je i iz kakvih potreba začeta ova knjiga. U njoj je ogorčenje, gnjev i ljutnja na stravičan zločin prema jevrejskom narodu, kao i prema svima ostalima među kojima je i stradalni srpski narod. Da mladima, učenicima naših škola, objasni ljude i događaje koji su doveli do sloma civilizacije XX veka, neviđenog od početka istorije. I posebno, izvesna zahvalnost prema svima u Međunarodnoj školi u Jad Vašemu koji su nam prenosili svoja znanja i pedagoška iskustva o ovoj temi. Autori *Priručnika* su naših devetnaest stručnjaka i praktičara naučnih i prosvetnih ustanova. Njihov cilj je bio da stvore pomoćno nastavno sredstvo koje će dati podstrek unapređenju nastave o ovoj temi i zbog toga mu je sadržaj multiperspektivan.

Dušan Vujičić
Beograd, 17. decembra 2012.

**PORTRETI I SEĆANJA JEVREJSKE
ZAJEDNICE U SRBIJI PRE
HOLOKAUSTA: PRIRUČNIK ZA
NASTAVNIKE I NASTAVNICE**

Autorke:
VILIČIĆ, Sonja
STOJANOVIĆ, Dragana
MIHAJLOVIĆ, Đenka
MEVORAH, Vera

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Savez jevrejskih opština Srbije
Godina: [2015]
Štampa: Studio DENIK, Novi Sad
Broj strana: 115

COBISS.SR-ID 223137548

*Projekat Saveza jevrejskih opština Srbije
za očuvanje sećanja i edukaciju o
Holokaustu.*

Izvod iz recenzije

Danas, u obilju literature o Holokaustu, veoma su retki priručnici za nastavnike na srpskom jeziku, te ovaj rukopis predstavlja dragocen i inspirativan nastavni materijal. Posebno je značajan prvi deo Priručnika koji će učenicima, uz poštovanje pedagoških zahteva, kroz obične životne priče, približiti tradiciju: jedinstvenost, kolorit, simboliku i bogatstvo jevrejske kulture i religije. Ovo je od izuzetnog značaja, jer je jedan od osnovnih principa pedagoške filozofije *Jad Vašema* (svetskog memorijalnog, dokumentacionog, edukativnog, naučnog i istraživačkog centra za izučavanje Holokausta, u Jerusalimu) – ne dozvoliti da učenici poistovete jevrejski narod sa Holokaustom. Preporuka je sledeća: „Kada želite da poučavate svoje učenike o Holokaustu, ne počinite sa Holokaustom. Počnite pričom o jevrejskom narodu, o njihovoj tradiciji, religiji i kulturi; počnite pričom o životu i običajima Jevreja u vašem neposrednom okruženju, pre rata. Pružite učenicima imena i lica ljudi, njihove biografije i portrete, to je važna tačka za empatiju...” I pored ovako jasnog i precizno formulisano principa, mali je broj nastavnika i edukatora koji ga se pridržavaju. Utoliko je značajnije pojavljivanje ovog Priručnika koji, na oko 100 stranica, nudi teme, sadržaje i metode, te time omogućuje i olakšava novu, kvalitativno dugačiju pedagošku praksu poučavanja o Holokaustu. On pruža mnogo, ali pre svega, upravo ono što nedostaje.

Nada Banjanin Đuričić
profesorka sociologije
u Železničkoj tehničkoj školi u Beogradu

SEMINAR O HOLOKAUSTU NOVI SAD, 20–22.1.2009)

Urednik: Frenkel, Ana

Mesto izdanja: Novi Sad
Izdavač: Jevrejska opština
Godina izdanja: 2009.
Štampa: Abeceda, Novi Sad
Broj strana: 127

ISBN 978-86-912225-2-9 (broš.)
COBISS.SR-ID 241228295

Iz Uvoda

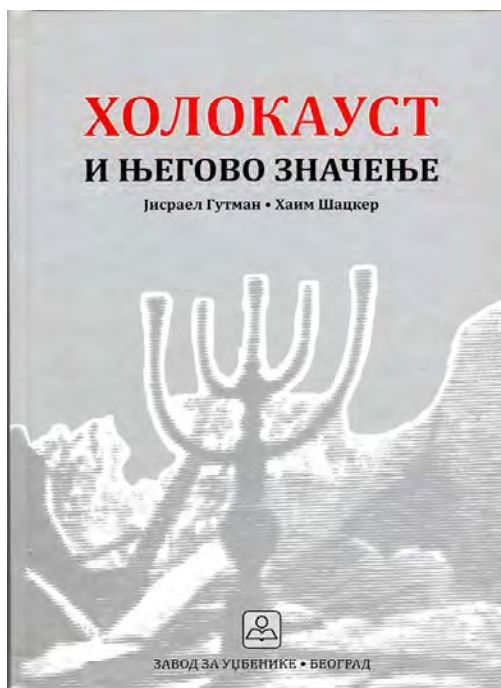
Veliko mi je zadovoljstvo što će ova knjiga, zbornik, niz predavanja, sadržaja i radionica *Seminara o Holokaustu*, ugledati svetlost dana.

Posle skoro tri godine rada na pripremi i realizaciji projekta, možemo biti zadovoljni što smo dosegli zadate ciljeve. Ono što mi se čini najvažnijim, Seminar je pratila izuzetna medijska pažnja, a učesnici Seminara su izrazili želju da se ovako kvalitetno i ubuduće realizuje.

Drago nam je što smo, prvi put na ovim prostorima, upriličili ovakav događaj i pozvali niz izvanrednih predavača i nastavnika, te preživelih žrtava Holokausta. Verujem da smo dolaskom tih eksperata, kako iz zemlje tako i iz inostranstva, uspeli da prodremo u srž problematike. Na kraju, završavajući, mislimo da će našim Zbornikom i šira javnost imati mogućnost da pronikne u tragediju XX veka zvanu Holokaust ili Šoa. Volela bih da eho ovoga skupa bude prihvaćen, i da se shvati neminovnost uvođenja nastave Holokausta. Ovim štivom dajemo naš doprinos tome.

*Urednik
dr Ana Frenkel*

HOLOKAUST I NJEGOVO ZNAČENJE

Autor: GUTMAN, Jisrael

Mesto izdanja: Beograd
Izdavač: Zavod za udžbenike
Godina izdanja: 2010.
Štampa: Službeni glasnik, Beograd
Broj strana: 283

ISBN 978-86-17-16573-2 (karton)

COBISS.SR-ID 175712780

U vremenu raznih istorijskih jubileja i sećanja na najvažnije istorijske događaje, ne može se izgubiti iz vida da je XX vek bio vek najneverovatnijih tehnoloških i civilizacijskih dostignuća, ali je u isti mah doneo i do tada nezapamćene sukobe i ratove sa užasnim ljudskim i materijalnim žrtvama. To je bio vek koji je u svetsku istoriju doneo i pojam Holokausta čije se nezapamćene razmere još uvek otkrivaju, ali se povremeno čak i negiraju. Ova knjiga daje istorijski pregled najvažnijih događaja između dva svetska rata, a takođe govori o savremenom antisemitizmu i značenju rasne diskriminacije kao i o nacističkoj politici prema Jevrejima. Knjiga na ilustrativan način prikazuje istoriju i razmere Holokausta i genocida nad Jevrejima u Drugom svetskom ratu.⁷²

⁷² Knjizara.com, <http://www.knjizara.com/Holokaust-i-njegovo-znacenje-Jisrael-Gutman-Haim-Sackner-128953> (pristupljeno 17. decembra 2016).

TRI GENERACIJE GOVORE

Autor: ŠON, Karen

Mesto izdanja: Novi Sad

Izdavač: Jevrejska opština

Godina izdanja: 2009.

Štampa: Abeceda, Novi Sad

Broj strana: 103

ISBN 978-86-912225-0-5

COBISS.SR-ID 236751879

Ova knjiga je rezultat radionice pisanja *Studije o Holokaustu* koju je organizovala Karen Šon pri školi Morija u Ingludu. Njena ideja bila je da se kroz proučavanje literature o Holokaustu, u malim diskusionim grupama, preživeli i deca preživelih usmere da svoje priče i razmišljanja stave na papir nekoliko decenija nakon tih događaja koji su na najdublji mogući način uticali na njihove živote. Istovremeno, ponudila je seriju opcionih radionica za proučavanje literature i pisanje o Holokaustu učenicima sedmog razreda u Moriji, verujući da će približavanje teme Holokausta preko literature humanizovati statistiku i pomoći mladima da definišu i izraze svoje reakcije na prekretnicu u našoj istoriji. U njenu osnovnu literaturu uključeni su spisi preživelih i napisi druge generacije učesnika radionice, što je đacima u Moriji pružilo priliku da proučavaju ratna iskustva koja su ispričana na način koji oni mogu da razumeju, od ljudi koje su viđali u školi ili su pohađali nekada njihovu školu. Najzad, ohrabрила je učitelje u Moriji da pomognu svojim učenicima uzrasta od četvrtog do osmog razreda da napismeno pojasne reakcije na *Vrt skulptura* memorijalnog centra o Holokaustu. Skrivenoj deci i drugim preživelim Karenina radionica je omogućila da izgovore svoje priče i potvrde prošlost takvu kakva jeste. Za učesnike druge generacije bila je to prilika da postave pitanja koja nikada nisu pokrenuli, a i da razmišljaju i iskažu ono što je prećutano.

**MILOSTIVI BOŽE,
TI KOJI NE ZABORAVLJAŠ JECAJE POTLAČENIH,
BUDI S NAMA I ŠTITI NAS,
I DAJ DA SVETOM ZAVLADA DUH SLOGE I LJUBAVI,
PA DA SVI NARODI ŽIVE SRETN,
A S NJIMA I MI, NAROD TVOJ.**

(Molitva za Jom Hašoa)⁷³

Mada nikad neće moći da bude tačno utvrđeno koliko je ljudi stradalo zbog nacističke vizije 'rasno čiste' Velike Nemačke, okviri su, približno, poznati. Žrtve genocida su preko šest miliona Jevreja i tri i po miliona Roma. Među drugim žrtvama nacizma bilo je daleko više od sto hiljada telesno i umno zaostalih i 'asocijalnih', hiljade homoseksualaca, hiljade Jehovinih svedoka, više miliona poljskih civila i ruskih ratnih zarobljenika i 700.000 Srba. Ali šta znače svi ti brojevi? Toliko su ogromni, da postaju apstraktni, usled čega se lako zaboravi šta oni stvarno znače. **Zato treba nastojati da se shvati da iza svake brojčice u tim brojevima postoji jedno ime, jedno lice, jedna voljena osoba, jedna izgubljena budućnost. Deca, roditelji, rođaci...**⁷⁴

Ima li umesnog govora posle onih ili umesto onih koji se više ne mogu oglasiti svojim glasom? Pogovor sklapa knjigu i, ako su njena tema stradali, tako ih još jednom upokojava. Pozajmiti im reč, uložiti sebe u to da bi iznova progovorili, to bi tek bio poduhvat. Težak, možda nemoguć, ali verovatno jedini dostojan. Već stoga od njega ne treba odustati. Od njega se svakako ne sme odustati.

Katalog takvih ili manje ambicioznih nastojanja predstavili smo čitaocu. Na njemu je da se odluči za putanju, za autore, segmente i pristupe, kojima bi pokušao da zahvati i, još i više, u istom potezu shvati, ono neshvatljivo, da pojmi jedan nepojmljivi zločin. Sebi ćemo dozvoliti samo upozorenje na opasnost koja je verovatno neizbežna u tom istraživačkom naporu: sugestiju da se ne ogreši o onu njegovu „ljudsku” dimenziju koja se čak i najupućenijim i najobuhvatnijim razumevanjem, ili ponajviše tamo, za račun faktografije i teorijske konstrukcije, neretko smeće s uma, „racionalizuje” ili seli u drugi plan.

⁷³ Jom Hašoa je Dan sećanja na žrtve Holokausta.

⁷⁴ Bajram Haliti, „Stradanje Roma za vreme Drugog svetskog rata” u: Beker, Tomislav, Biljana Regoje, Pančevački i južnobanatski Jevreji u Holokaustu (Pančevo: Šalom Tora, 2003), 20.

Izvori i uputna literatura

Izbor knjiga u ovom pregledu ujedno je i preporučena literatura za istraživače Holokausta. Zbog različitih pristupa u izučavanju Holokausta, napravljena je sadržinska podela odabranih knjiga koja prati slične oblasti.

Istraživači Holokausta će, u izboru navedenih knjiga, naći i veliki broj korisnih referenci, a svakako su vredni pažnje i izvori koji nisu korišćeni u ovom pregledu, a koji su navedeni, kako bi dodatno osvetlili istraživanja ove teme.

Albahari, David. *Gec i Majer*. Beograd: Stubovi kulture, 1988.

Almuli, Jaša. „Stradanje i spasavanje Srpskih Jevreja”. *Nekad i sad*, 6/2010, <http://elmundosefarad.wikidot.com/jasa-almuli-stradanje-i-spasavanje-srpskih-jevreja>

Anđelković, Đurđica. *Sve je po zakonu*. Smederevo: Radojković, 1997.

„Antisemitizam i Holokaust – predstavljanje zbornika radova, priređivača Đorđa Lopičića”. Beograd: Dom kulture Studentski grad, Forum, 11. jun 2014. <http://www.dksg.rs/event/3968>

Bajford, Jovan. *Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2011.

Beker, Tomislav, Biljana Regoje. *Pančevački i južnobanatski Jevreji u Holokaustu*. Pančevo: Šalom Tora, 2013.

Bel, Hajnrih. *Cena pomirenja*. Beograd: Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured za Jugoistočnu Evropu, 2008.

Benc, Wolfgang. *Holokaust*. Beograd: Altera, 2012.

Boeree, George C. „Viktor Frankl – lečenje smislom”. *Iza Ogledala*, 2. jul 2009. <http://www.iza-ogledala.com/viktor-frankl-leenje-smislom/>

Bulajić, Milan. *Jasenovac: the Jewish Serbian Holocaust (the role of the Vatican) in nazi-ustasha Croatia (1941–1945)*. Belgrade: Fund for Genocide Research, Stručna knjiga, 2002.

Ćirić, Vitomir. „Neizbrisiv trag Jevreja u Pirotu”, *Večernje novosti* online, 12. jun 2016. <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:609800-Neizbrisiv-trag-Jevreja-u-Pirotu>

„Dan Holokausta – Šoa u Izraelu i svetu”, *Most*, god. 7, br. 32, juli 2016, http://www.joz.rs/vesti_izr/most4-16.pdf

David, Filip. „Istorijski revizionizam M. Bjelajca”, *Politika*, 4. septembar 2012, <http://www.politika.rs/sr/clanak/232099/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98>

Dimitrijević, D. „Promocija knjige ‘Avramova deca’ Živane Vojinović u Biblioteci šabačkoj”, *Podrinske*, 20. oktobar 2016, <http://podrinske.com/promocija-knjige-avramova-deca-zivane-vojinovic-u-biblioteci-sabackoj/>

Fogel, Nenad. *Nestali u Holokaustu – Zemun: svaka slika priča priču*. Beograd: Jevrejska opština Zemun, 2015.

- Haliti, Bajram. „Stradanje Roma za vreme Drugog svetskog rata”. *Pančevački i južnobanatski Jevreji u Holokaustu*. ur. Beker Tomislav i Regoje Biljana. Pančevo: Šalom Torā, 2003.
- Holokaust u Jugoslaviji*. prir. Nenad Fogel. Beograd: Jevrejska opština Zemun, 2013.
- Kljakić, Slobodan. Intervju sa Jašom Almulijem, „Istina o uništenju srpskih Jevreja i njeno falsifikovanje”. *Politika*, 7.1.2012. <http://www.politika.rs/scc/clanak/203780/Istina-o-unistenju-srpskih-Jevreja-i-njeno-falsifikovanje>
- Кон, Норман. *Позив на геноцид: мит о светској завери Јевреја у Протоколу сионских мудраца*. Нови Сад: Матица српска, 1996.
- „Konferencija 70 godina od Holokausta u Subotici”. Subotica: Jevrejska opština, 12. april 2014.
- Kratka istorija antisemitizma u Evropi: redosled događaja povezanih sa Jevrejima – antijudaizmom, antsemitizmom i Holokaustom – od III veka do početka III milenijuma*. 1. izd. prir. Džeri Daring. Beograd: Metaphysica, 2009.
- „Lovac na naciste” predstavljen u Srbiji, Radio-televizija Srbije, 3. decembar 2009. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/341911/lovac-na-naciste-predstavljen-u-srbiji.html>
- Ljuboja, Milka. *Kutija sećanja*. Sombor: Gradski muzej, 2016.
- Mikić, Brankica. „Međunarodna konferencija o Hani Arent”. *Republika* 292–293. http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2002/292-293/292-293_23.html
- Miletić, Antun. *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac: 1941–1945*. Jagodina: Gambit, 2011.
- Mitrović, Momčilo, Aleksej Timofejev, Jelena Petaković. *Holokaust u Srbiji: 1941–1944: katalog izložbe 27. januar – 1. april 2012, Muzej istorije Jugoslavije, Beograd, 2012*. (Beograd: Muzej istorije Jugoslavije; Institut za noviju istoriju Srbije, 2012).
- Озимић, Небојша. *Јевреји у логору на Црвеном крсту*. Мара Макарић, *Незавершена прича о Моши Шоамовићу*. Ниш: Народни музеј, 2014.
- Petrović Todosijević, Sanja. „Kladovski transport”, *Učionica istorije*. <https://ucionicaistorije.wordpress.com/%D1%81%D0%B5%D1%9B%D0%B0%D1%9A%D0%B0/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82/>
- Pisari, Milovan. *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta*. Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014.
- Popov, Čedomir. „Dokumentovana studija Valtera Manoška”, *Holokaust u Srbiji, Valter Manošek. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Beograd, 2007. http://www.znaci.net/00001/178_1.pdf
- „Pravednici Srbije’– izložba o dobrim ljudima”, *Yu Eco radio*, RTV, 22. jun 2012. <http://www.yueco.rs/vest/kultura/pravednici-srbije-izlo-ba-o-dobrim-ljudima>
- Ristović, Milan. *Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od Holokausta: 1941–1945*. Beograd: Čigoja štampa, 2016.
- Veljić, Aleksandar. *Istina o Novosadskoj raciji*. Sremska Mitrovica: Eden, 2010.

- Viličić, Sonja i dr. *Portreti i sećanja jevrejske zajednice u Srbiji pre Holokausta: priručnik za nastavnike i nastavnice*. Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, 2015.
- Zeev, Milo. *Tako je to bilo u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: s opširnim historijskim pogledom toga razdoblja 1941–1945*. Beograd: Naklada Ivica Eskenazi, 2004.
- Zlatković Vinter, Jelena. „Židovi na području jugoslavenskih zemalja”. U: *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1988.
- Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja. prir.* Drago Njegovan. Novi Sad: Prometej, 2010.

Uputna literatura

Internet izvori

Anti-defamation league (Holocaust page)

<http://www.adl.org/12Home/search-results.html?cx=011346335056800985113%3Alqqt2atnvmk&ie=UTF-8&q=holocaust&sa.x=0&sa.y=0#gsc.tab=0&gsc.q=holocaust&gsc.page=1>

Beit lohamei haghetaot (Ghetto Fighters’ House Museum, Izrael)

<http://www.gfh.org.il/Eng/>

CENDO – Istraživački i dokumentacijski centar (Hrvatska)

<http://www.cendo.hr/>

El Mundo Sefarad

<http://elmundosefarad.wikidot.com/srbija>

Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea (Centar za savremenu jevrejsku dokumentaciju, Italija)

<http://www.cdec.it/>

Forum for Levande Historia (Forum za savremenu istoriju)

<http://www.levandehistoria.se/english>

Holocaust memorials (Memorijali Holokausta, Nemačka)

<http://www.memorial-museums.net/WebObjects/ITF>

Holokaust u Srbiji

<http://www.fpi.rs/blog/wp-content/uploads/2012/05/katalog-holocaust-in-serbia-1941-1944.pdf>

International Holocaust Remembrance Alliance (Međunarodni savez sećanja na Holokaust, SAD)

<https://holocaustremembrance.com/>

Istorijski arhiv Beograda

<http://www.arhiv-beograda.org/index.php/sr/beogradski-jevreji>

Jevrejska opština Zemun

<http://joz.rs/index2.html>

Jewish Virtual Libray (Jevrejska virtuelna biblioteka)

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/>

Juden lager Zemun (Staro Sajmište)

<http://www.savezjos.org/files/bilten-07.pdf>

<http://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/>

„Lečenje smislom”, Viktor Frankl

<http://www.iza-ogledala.com/viktor-frankl-leenje-smislom/>

Leo Baeck Institute (Institu Leo Baek, SAD-Nemačka)

<https://www.lbi.org/>

List of Holocaust memorials and museums in the United States

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Holocaust_memorials_and_museums_in_the_United_States

Logor Jasenovac

<http://www.genocid.info/index.php/2013-04-28-21-05-37/2013-05-02-09-03-15/jasenovac-sistem-logora>

Makabijada

<http://www.makabijada.com/dopis/racija.htm>

Memorial Auschwitz-Birkenau (Memorijalni centar Aušvic-Birkenau)

<http://auschwitz.org/>

Mémorial de la Shoah (Šoa memorijal, Francuska)

<http://www.memorialdelashoah.org/english-version.html>

Muzej „Ana Frank” (Holandija)

<http://www.annefrank.org/>

Nacionalsocijalizam i Holokaust: sećanje i prisustvo (Austrija)

<http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich>

„Novosadski pokolj” Erih Koš

<http://elkundosefarad.wikidot.com/novosadski-pokolj-erih-kos>

Savez jevrejskih opština Srbije

<http://savezjos.org/blog/jevrejska-opstina-beograd/#>

Shoah Visual History Foundation (Fondacija preživelih Šoa)

<http://www.vhf.org/>

Simon Wiesenthal Centar (Centar Simona Vizentala)

<http://www.wiesenthal.com/site/pp.asp?c=lsKWlBpJLnF&b=621236>

Terezin Memorial (Republika Češka)

<http://www.pamatnik-terezin.cz/en?lang=en>

Topographie des terrors (Topografija terora, Nemačka)

<http://www.topographie.de/>

Učionica istorije

<https://ucionicaistorije.wordpress.com/2012/01/10/%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%83%D1%81%D1%82-%D1%83-%D1%81%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B8-%D1%88%D0%BE%D0%B0-%D7%94%D7%90-%D7%95%D7%A9/>

United States Holocaust Memorial Museum (Holokaust – memorijalni muzej, SAD)

<https://www.ushmm.org/>

Yad Vashem (Jad Vašem, Izrael)

<http://www.yadvashem.org/>

Elektronski izvori

Istina o Novosadskoj raciji

Autor Aleksandar Veljić, Sremska Kamenica: Eden, 2010.

Izložba i koncert posvećeni žrtvama Jevrejskog logora u Zemunu – Staro sajmište

Zemun: Jevrejska opština, 2012.

Jevreji – naši sugrađani

Scenario i režija Dragan Krsmanović, Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 2009.

Jevreji u Beogradu

Tekst i scenario Mento Mentović, Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, 2012.

Jevrejska zajednica Zemun

Autor Danilo Fogel, Zemun: Jevrejska opština, 2007.

Kladovo transport: 1939–2002.

Beograd: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština SCG, 2005.

Sajmište – istorija jednog logora

Producent Veran Matić, režija Marko Popović i Srđan Mitrović, Beograd: B92, 2009.

Srpski Jevreji u borbi za slobodu Srbije 1912–1918.

Priredio Jovan Raković, scenario Mento Mentović, Beograd: Jevrejski istorijski muzej: Savez jevrejskih opština Srbije, 2014.

Stradanje Jevreja u okupiranom Beogradu 1941–1944: amaterski dokumentarni film.

Scenario Mento Mentović, Beograd: Jorak, 2016.

Šabački Jevreji: dokumentarno-igrani film

Režija Stevan Marinković, scenario Živana Vojinović, Šabac, 2011.

Vojislav Knežević, pravednik među narodima

Autor Jelena Crnogorac, Kikinda: Jevrejska opština Kikinda, 2014.

Umesto uvoda.....	5
ŠTA JE HOLOKAUST	7
BEFEHL IST BEFEHL NAREDBE SU NAREDBE, DAKLE MORAJU SE POŠTIVATI	9
SPALJIVANJE KNJIGA	11
KRISTALNA NOĆ	17
Tužna zborišta (SABIRNI CENTRI, STRATIŠTA, LOGORI..)	19
Zapisi iz(a) zgarišta – Geografija pogibelji	27
JUGOSLAVIJA	27
SRBIJA	30
BEOGRAD	30
KLADOVO.....	32
SUBOTICA	37
STARO SAJMIŠTE	40
DUŠEGUPKA (GASWAGEN)	45
NOVI SAD	50
PIROT	52
BAČKA	55
SREM	56
ŠABAC	57
NIŠ – CRVENI KRST	58
PANČEVO, BANATSKI BRESTOVAC, ALIBUNAR, BANATSKI KARLOVAC, BELA CRKVA, KOVAČICA, DEBELJAČA, PADINA, UZDIN, KOVIN, DELIBLATO, OPOVO, SAKULE, PLANDIŠTE, VELIKI GAJ, VRŠAC, ZATIM SEVERNIJE: MOKRIN, JAŠA TOMIĆ, PERLEZ, SRPSKA CRNJA... ..	62
BORSKI RUDNICI	64
JASENOVAC	66
AUŠVIC	68

Lice stradanja – Priče lične i PORODIČNE	71
ANA FRANK	92
DOKUMENTOVANJE UŽASA: ISTORIOGRAFSKI ARHIV	97
ROMI	117
(NE)DOSTIŽNA PRAVDA: LOV NA NACISTE	121
DISKRETNO HEROJSTVO: PRAVEDNICI	127
TUMAČENJA ZLA: DRUŠTVENA I HUMANISTIČKA TEORIJA NEHUMANOG	131
PRED(A)NJE HOLOKAUSTA: IZAZOV PEDAGOGIJE	159
Umesto POGOVORA	167
Izvori i uputna LITERATURA	169

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

341.485(083.824)

655.41(497.11)(083.824)

655.41(497.1)(083.824)

АЛБАХАРИ, Биљана, 1962-

Pisanje stradanja : knjiga o knjigama : vodič kroz publikacije o
Holokaustu / Biljana Albahari. - Beograd : Univerzitet, Institut za
filozofiju i društvenu teoriju, 2017 (Beograd : Donat graf). - 177 str. :
ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. - Bibliografija: str. 169-171. - Uputna literatura: str. 171-174.

ISBN 978-86-80484-04-4

a) Холокауст - Изложбени каталози

b) Издавачка делатност - Србија - Изложбени каталози

c) Издавачка делатност - Југославија - Изложбени каталози

OBISS.SR-ID 230299660